

בלמ"ס

פרסומי מרכז דדו

05/2019

**”החרב השאולה”
תובנות על לוחמת שלוחים (Proxy Warfare)
במזרח התיכון**

תמוז תשע"ט | יולי 2019

המבצעים	אגף
תוה"ד	חטיבת
דדו	מרכז
7/7646-0370	מטכ"לי
1109	סימוכין
תשע"ט	א' תמוז,
2019	4 יולי,

פרסומי מרכז דדו

05/2019

"החרב השאולה":

תובנות על לוחמת שלוחים (Proxy Warfare)

במזרח התיכון

יניב פרידמן ולייזר ברמן

תמוז תשע"ט – יולי 2019

בלמ"ס

פתח דבר

כמעט ולא עובר שבוע שלא מתרחשת בו תקרית המגבירה את המתח בין איראן ובין ארה"ב. למרות הפער הניכר לטובת ארה"ב במשאבים, בטכנולוגיה ובכוח אדם מצליחה הרפובליקה האסלאמית של איראן להגביר את השפעתה באזור המזרח התיכון, במיוחד לאחר ההפיכות שטלטלו את העולם הערבי. טהרן מצליחה בהצלחה רבה לפצות על החסרונות שלה, ואחד הכלים המרכזיים שלה לכך הוא בנייה, שימוש והפעלה נבונה של ארגונים חמושים מקומיים – כוחות שלוחים.

שלוחי איראן מוכרים היטב לכל העוסק בסוגיות של ביטחון ומודיעין במזרח התיכון. חלקם פוגעים בכוחות האמריקאים בעיראק או משמשים משענת איתנה לכוחות של אסד בסוריה ואחרים פועלים נגד מדינות המפרץ מתימן. נוספים, כדוגמת חיזבאללה, חמאס ומיליציות שיעיות שונות, מהווים אתגר ביטחוני ישראלי משמעותי. אופן הפעולה האיראני מאפשר לה להימנע מעימות ישיר ומהסכנות הנלוות לו ויחד עם זאת לגבות מחיר גבוה מכוחות ארה"ב וממדינת ישראל ומאזרחיה.

אולם לוחמת שלוחים איננה המצאה איראנית ואף איננה כלי איראני בלעדי. ארה"ב וישראל הקימו במזרח התיכון כוחות שלוחים והפעילום בעבר במקרים רבים ובהצלחה. למרות זאת נראה כי כיום שתי המדינות מהססות לעשות שימוש מערכתי, נרחב ומקיף בכלי זה. כתוצאה מכך יכולתן לאתגר בחזרה, לעכב ולצמצם את ההשפעה האיראנית באזור בכלל ובגבולות של ישראל בפרט נפגמת עד מאוד.

המחקר של יניב פרידמן ולייזר ברמן, חוקרי מרכז דדו, עוסק בתופעת מלחמות השלוחים (Proxy Warfare) במזרח התיכון. הוא מניח בסיס תיאורטי והיסטורי עבור מקבלי ההחלטות בדרגים הבכירים במטרה לסייע להם ביצירת מענה לאתגרים העכשוויים והעתידיים. המחקר מתכוון לעורר עניין מחודש ביכולת זו, אשר התפוגגה עם השנים.

אף כי רבות כבר נכתב על תופעת מלחמות השלוחים, מרבית הכתיבה מוקדה בתקופת המלחמה הקרה. שינויים משמעותיים – טכנולוגיים, כלכליים, וגיאופוליטיים – מחייבים הסתכלות מחודשת אודותיה, והעובדה כי במהלך מלחמת האזרחים בסוריה מפקד בחיזבאללה פיקד על כוחות סוריים, ממחישה את הצורך בעדכון הספרות המחקרית והתיאורטית.

המחקר ישמש פתח למחקרים עתידיים העוסקים בנושא מלחמות שלוחים, ומיקוד חשוב יימצא בבחינה מקיפה של הגישה לפגיעה ברשת השלוחים האיראנית.

קריאה מועילה,

תא"ל ערן אורטל

מפקד מרכז דדו

תוכן העניינים

7	תקציר
9	מבוא
15.....	פרק א – מקרי המבחן הישראליים
33.....	פרק ב – מקרי המבחן האמריקאים
45.....	פרק ג – מקרי המבחן האיראניים
71.....	פרק ד – ממצאים: מודלים של הפעלת שלוחים, משתנים מרכזיים והמלצות
85.....	סיכום
87.....	מקורות

תקציר

לוחמת שלוחים (Proxy Warfare) משמשת כיום כלי חשוב בארגז הכלים המדינתי. בעוד איראן עושה שימוש נרחב ומוצלח בכוחות שלוחים לקידום מטרותיה, מדינות המערב – ארה"ב וישראל – נמנעות מלימוד לוחמת שלוחים ומשימוש נרחב ומסודר בשלוחים. חוסר איזון זה הוא יתרון אסטרטגי לאיראן.

המחקר מבוסס על 11 מקרים היסטוריים שבהם הפעילו איראן, ארה"ב וישראל כוחות שלוחים במזרח התיכון. הוא מציב שלושה מודלים של הפעלת שלוחים ששלוש המדינות נוהגות להשתמש בהם, ומאפיין מספר משתנים, כגון קרבה גאוגרפית, מנהיג דומיננטי, שימוש במתווך, שינוי אסטרטגי ושילוב של מאמצים צבאיים ואזרחיים היכולים להשפיע על הצלחת הקשר.

המחקר מציע מספר שאלות שעל מקבלי ההחלטות הבוחרים לעשות שימוש בלוחמה זאת לשאול את עצמם. השאלות נוגעות לתחילת הקשר עם השלוח, לאופן ניהול הקשר איתו ולניתוק אפשרי.

המחקר מציב מסגרת היסטורית ותיאורטית אודות תופעת מלחמות השלוחים במטרה לסייע למקבלי ההחלטות העוסקים בגיבוש מדיניות ביטחונית.

מבוא¹

בסוף המאה החמישית לפני הספירה היו מצויות ערי המדינה ספרטה ואתונה בעיצומו של מאבק על השליטה בעולם דוברי היוונית. מאבק ארוך זה ראה תקופות ארוכות של לחימה בין השתיים והפוגות מתוחות. שתי ערי המדינה ביקשו להכריע האחת את השנייה וחיפשו דרכים ושיטות כדי להשיג מטרה זו.

בשנת 414 לפני הספירה נקרתה הזדמנות כזו בפני ספרטה. שנה קודם לכן נחלצה אתונה לעזרת בני ברית בסיציליה ושלחה כוחות צבא רבים אל האי. ספרטה חששה מנפילת סיציליה בידי אתונה ומאיבוד העיר החשובה סירקוזה (Syracuse). היא השכילה לזהות כי המעורבות הצבאית האתונאית במלחמה יכולה להיות נקודת מפנה בעימות, ושלחה את המצביא גיליפוס (Gylippus) ויחידה של לוחמים ספרטנים אשר נטלו את הפיקוד על הכוחות המקומיים במערכה נגד האתונאים. שילוב הכוחות המקומיים עם פיקוד ותמיכה ספרטנים הוכיח את עצמו. בשנת 413 לפני הספירה היחידות המקומיות השמידו את הכוח האתונאי, ואלפים ממנו נהרגו. המערכה בסיציליה הפכה מתבוסה מקומית בשדה הקרב לאסון אסטרטגי לאתונה. למרות שהמלחמה המשיכה עוד מספר שנים לאחר המערכה בסיציליה, זו הייתה רק שאלה של זמן עד שאתונה תיכנע. כך, בהשקעה קטנה יחסית תוך התבססות על כוחות מקומיים, הצליחה ספרטה לפגוע עמוקות ביריבתה העיקרית. השימוש בכוחות שלוחים (Proxy) היה לכלי שבו בחרה ספרטה על מנת להביס את אתונה.

ניצול כוחות שלוחים קיים גם בימינו. בחינת עימותים רבים לאורך ההיסטוריה מעלה דוגמאות נוספות שבהן שחקן מבקש להכניע יריב או ליצור לעצמו יתרון במאבק מולו תוך כדי ניצול כוחות שלוחים. מיוון העתיקה דרך מלחמת הצרפתים והאינדיאנים (1754-1763) ועד למלחמה הקרה מנהיגים ראו בלוחמת שלוחים דרך יעילה לצמצם את המחיר שהם משלמים בלחימה, ועדיין להשיג את מטרותיהם.

הדוגמאות ההיסטוריות הרבות מעלות כמה תהיות חדשות בנוגע לתופעה. ההיגיון העומד מאחורי הפעלתם של שחקנים אחרים, נראה לפחות בבחינה שטחית, פשוט ביותר. הפטרון (Patron) המצוי בעימות עם שחקן אחר שואף לצמצם את המחיר הנגבה ממנו. המחיר יכול להיות כלכלי, מדיני, פוליטי פנימי או פיזי. לשם כך הוא מפעיל שחקן נוסף – שלוח (Proxy) – אשר מצוי אף הוא בעימות עם אותו שחקן עוין.

רעיון פשוט זה מכסה על העובדה כי השינויים הרבים בטכנולוגיה, בלוחמה, בנורמות התרבותיות ובמערכות הפוליטיות מחייבים התבוננות חדשה והגדרה הולמת של תופעת השלוחים. הבחינה המחודשת וההגדרה נדרשות על מנת לפתח מודל רלוונטי ושימושי המותאם למציאות העכשווית.

כיום לוחמת פרוקסי היא כלי רלוונטי בארגז הכלים המדיני. איראן, היריב העיקרי של המערב במזרח התיכון, מבינה היטב את החשיבות של לוחמת פרוקסי. ארגוני הפרוקסי שבהם היא עושה

¹ החוקרים מבקשים להודות לכל אלה שקראו את המחקר, העירו והאירו אודותיו. תא"ל (במיל') ד"ר מאיר פינקל, תא"ל ערן אורטל, מר אייל ברלוביץ, מר סם ברונפלד, ד"ר עידו הכט, ד"ר אהד לסלוי, ד"ר זאב אלרון, ד"ר טל טובי, סא"ל ד"ר אלי מיכלסון וסמלת רבקה רייזלר. תודה מיוחדת למר אריה שרביט על העריכה הלשונית.

שימוש, מסבים נזק רב לאינטרסים האמריקאים והישראליים כאחד. מנגד, למודי טראומות מן העבר, האמריקאים והישראלים נמנעים מלימוד מעמיק של לוחמת השלוחים ומשימוש בה באופן שיטתי.

חוסר איזון זה הוא נכס אסטרטגי רב ערך עבור הרפובליקה האסלאמית. היעדר היכולת המערבית לניהול מערכה רחבה ומקיפה באמצעות שלוחים פוגם במאמצי המערב להשיג את יעדיו ולעכב את האסטרטגיה האיראנית.

השיח הצבאי-מדיני העכשווי של ברית נאט"ו מעניק מקום רב ללוחמה באזורים האפורים (Gray Zone Warfare). בעימות מסוג זה מבקשים שחקנים מדינתיים לשנות את הסטטוס-קוו בלי להצטרך למלחמה בעצימות גבוהה. באמצעות שימוש במגוון רחב של כלים: תעמולה ולוחמת סב"ר, הסתייעות באוכלוסיות מקומיות, במיליציות ובארגוני פשע או פעילות משפטית ושימוש בכוחות מיוחדים, מצליחים שחקנים אלו לזכות בהישגים אשר בעבר הרחוק ניתן היה להשיגם רק במלחמה. טריטוריה היא דוגמה מובהקת לכך. רוסיה וסין הוכיחו שהן מסוגלות לנכס לעצמן שטחים בלי להסתמך על כוחות קונבנציונליים – רוסיה בחצי האי קרים וסין במאבק על האיים בים סין הדרומי. כתחליף לעימותים קונבנציונליים, העלולים להסב את תשומת הלב המערבית לסוגיה, הסינים והרוסים נקטו במהלכים השייכים ל"תחום האפור". בכך הם הצליחו למנוע תגובת נגד אפקטיבית ופגמו באמינות ההרתעה המערבית.²

אל מול דרך פעולה זו שימוש בכוחות פרוקסי יכול להיות אמצעי מערבי יעיל, חסכוני ובעל תפוקות גבוהות היכול לאזן במידה רבה את הישגי השתיים. למרות זאת לוחמת שלוחים אינה פתרון קסם. לצד יתרונותיה הישענות עליה מביאה עימה גם סכנות ואתגרים לפטרון. אופן השימוש בשלוחים ותזמון פעילותם, כמו ניהול מערכת היחסים עימם, הן סוגיות שעל הפטרון לתת דעתו בטרם יפעיל לוחמה ממין זה.

אין בכוונת המחקר לשמש "מדריך ללוחמת שלוחים" אלא להציב מסגרת תיאורטית ורעיונית שתאפשר למפקדים ולמקבלי החלטות להעשיר את תהליכי החשיבה בנושא זה, להעלות את השאלות הנדרשות ולמפות את האתגרים והמענים העולים פעמים רבות ממקרי המבחן ההיסטוריים.

על כן מתמקד מחקר זה בנקודת המבט של הפטרון ובאופן הפעלת השלוח. ברור כי קיים ערך רב למחקר העוסק גם בנקודת המבט של השלוח אולם בשל ההבנה כי ארה"ב וישראל ואף מדינות מערביות נוספות מילאו בעבר את תפקיד הפטרון, והן תצטרכנה למלא תפקיד זה בעתיד בסבירות גבוהה נוכח האתגרים העולים ובאים, התמקדנו בנקודת המבט שנבחרה.

המחקר מתבסס על 11 מקרי מבחן היסטוריים, אמריקאים, ישראליים ואיראניים, שבהם הפעילו המדינות שלוחים במזרח התיכון. מטרתו היא לזהות קווי דמיון ושוני בין המקרים ובכך לאתר את המשתנים והגורמים המאפשרים הצלחה וכישלון ולאבחנם בצורה בהירה.

המחקר בוחן ארבע פרשיות ישראליות: מערכת היחסים עם הכורדים (1963-1975), תמיכת ישראל במורדים המלוכניים בתימן (1963-1975), יחסי ישראל עם הנוצרים המארוניים בלבנון

² Lazar Berman and Yaniv Friedman, "The Suppressed Sword: Legitimacy Challenges in Gray Zone Conflict", Conflicts in the Gray Zone A Challenge to Adapt, **Hungarian Defence Forces General Staff Scientific Research Centre**, 2017, pp. 37-52.

(1958-1982), ועם צד"ל בדרום לבנון (1985-2000). ניתן לראות בבחירת המקרים כי ישראל ממעטת להפעיל אסטרטגיית לוחמה מבוססת שלוחים לאור כישלונה ההיסטורי עם המאורנים וצד"ל.³ לצידם ייבדקו שלושה מקרים אמריקאים: מערכת היחסים בין האמריקאים לכוחות המוג'אהדין באפגניסטאן (1979-1987), הפעלת מיליצית "בני עיראק" (2006-2007), והקשר עם "דיביזיה 30" של ארגוני המורדים בסוריה (2014-2015).

באשר לאיראנים המחקר מביא בפני הקורא את היחסים עם ארגון חיזבאללה בסעודיה (1987-היום), את החיבור של טהרן עם תנועת חמאס (1992-היום), עם המיליציות השיעיות העיראקיות בעיראק (2014-היום), ועם חיזבאללה בסוריה (2011-2018).

הגדרה

בטרם נצלול לעומק התופעה, יש להגדיר היטב את תופעת השלוחים. מחקרים רבים העמידו הגדרות שונות שחלקן מעורפלות, ואילו אחרות אינן מדויקות. יש הגדרות הכוללות מערכות יחסים דומות, אך הן אינן זהות לגמרי למערכת היחסים בין הפטרון והפרוקסי. אין ספק כי מדובר בסוג של שותפות (Partnership), אבל היא סוג ייחודי של שותפות. בנוסף לכך אי אפשר להגדיר כל התערבות חיצונית בסכסוך מקומי או ברית (alliance) בין שני שחקנים כמערכת יחסים של פטרון ושלוח. מחקר זה מגדיר את יחסי הפטרון-שלוח כך:

"מערכת יחסים המתקיימת בין שתי ישויות, אם הן מדינות ואם הן ארגונים, החולקות אויב משותף, ובה השחקן החזק יותר ("פטרון") משתמש בשחקן השני כדי להשיג את יעדי מדיניות החוץ שלו; השחקן החלש יותר ("פרוקסי") נלחם בסכסוך מקומי מזוין שעליו מעוניין הפטרון להשפיע, תוך צמצום המעורבות הישירה של הפטרון בסכסוך; שני השחקנים מאמינים שירוויחו ממערכת היחסים, והם מתאמים את פעילותם במהלך הסכסוך".

בבסיסה מערכת היחסים בין הפטרון לשלוח היא תוצר של אינטרס משותף לפגוע בשחקן נוסף. עם זאת אין זו הסיבה היחידה. לדוגמה, יכולים להיות שני פטרונים או יותר המשתפים פעולה ביניהם והתומכים בפרוקסי אחד. לעתים קרובות פטרון נעזר בארגון או במדינה מתווכת (Intermediary) כדי להגיע לפרוקסי. אפילו לפרוקסי עצמו יכול להיות פרוקסי משלו שדרכו הוא פוגע ביעד. בפעמים אחרות מספר תרחישים כאלו מתקיימים במקביל.

מתחים מובנים

ביחסי הפטרון-שלוח מצויים מספר מתחים מובנים אשר אינם תלויים בזהות הפטרון או השלוח. על מנת למזער את הפגיעה ביחסים יש להכיר היטב את הגורמים המעכבים שיתוף פעולה מוצלח ולהבינם. אם המתחים אינם מנוהלים כראוי, הם עלולים להחריב את שיתוף הפעולה.

1. אינטרסים – שיתוף הפעולה בין הפטרון לשלוח מתאפשר רק אם יש חפיפה מסוימת בין מטרותיהם. למרות זאת נדיר מאוד הוא מצב שבו קיימת זהות מוחלטת בין מטרות הפטרון והשלוח. יתרה מזאת, אפילו אם מטרות השניים חופפות, אין הכרח כי מצב זה ייכון לעד.

³ מיזם "שכנות טובה" הוא דוגמא לסיוע אזרחי ישראלי באמצעות אוגדה 210 לאזרחי סוריה אשר נפגעו במלחמת האזרחים. עם זאת העובדה כי המיזם פעל כשנתיים בלבד, יוני 2016 עד ספטמבר 2018, ונסגר, וכי היקפו ויעדיו היו מצומצמים עד מאוד מוציאים אותו מכלל ההגדרה של יחסי פטרון-שלוח.

- המציאות האסטרטגית והטקטית מכתובה את מטרות השחקנים ומשנה אותן תדיר, ועל כן מה שהחל כמטרה זהה או משותפת עלול עם משך הזמן להפוך לסלע מחלוקת.
2. נורמות ואתיקה – מתח נוסף נובע מן הפער בין כללי האתיקה והנורמות של הפטרון ושל שלוחו. צבאות המערב, כמו ארה"ב וישראל, פועלים בשעת מלחמה על פי מערכת חוקית נוקשה – דיני המלחמה והאתיקה הצבאיים. המפקדים, כמו החברה האזרחית, מצפים מהחיילים לעמוד בסטנדרטים האתיים והמשפטיים הקיימים במדינה. בה בעת שלוחים מקומיים אינם מגבילים את עצמם באופן זה ונוהגים על פי "חוקי המקום". דרך פעולה זו עלולה לגרום למבוכה בקרב פטרוניהם המערביים, לפגוע בתמיכת דעת הקהל המערבית בקשר ולהופכו לנטל על השחקנים המערביים.
3. ריבוי פטרונים ומתווכים – מעבר למתחים הקיימים בין הפטרון ושלוחו קיימים מתחים גם בין כלל השחקנים השונים. לעתים שני פטרונים או יותר פועלים באמצעות שלוח, ולכל אחד מהצדדים יש אינטרסים שונים. ייתכן כי בשלב מסוים בלחימה לא ניתן יהיה לגשר על הפערים, ומערכת היחסים תיפגע.
4. מתחים פנימיים של הפטרון – על הפטרון למצוא את האיזון בין היתרונות קצריהטווח של פעולות מסוימות לבין המחירים ארוכי-הטווח הנגזרים מהם. הפיתוי להיענות למטרות קצרות טווח עצום, ועל כן הפטרון חייב תמיד לשקלל את משוואת העלות-תועלת ולבחון את מטרות הקשר עם השלוח. פעמים רבות שלוחים מפעילים לחץ על פטרוניהם במטרה להעמיק את מעורבותם בסכסוכים שבהם הם מעורבים. היענות לדרישה בהולה של פרוקסי אולי תפחית את המתח במערכת היחסים, אך היא עלולה ליצור בעיות עתידיות קשות יותר עבור הפטרון.
5. השפעה, שליטה ומעורבות – הפטרון נדרש לאזן בין מידת המעורבות שלו בסכסוך ובין מידת השקעתו ושליטתו בשלוח. מאחר שהפטרון משתמש בשלוח ככלי לקידום מטרותיו, איזון זה חשוב במיוחד. קידום המטרה או העמקת השליטה בפעילות השלוח אל מול העלות העתידית המשוערת בהפעלתו הם בסיס ליחסים בין השניים. מחד גיסא הפטרון שואף להשפיע על השלוח במידה רבה ככל האפשר. מאידך גיסא צמצום המחיר הנגבה מהפטרון עומד בראש מעייניו. ככל שההשקעה בשלוח קטנה יותר, יכולת הפטרון לשלוט בו מצטמצמת. המחיר להפעלת השלוח יכול להיות אינחת במערכת הבינלאומית, הפנימית או אובדן חיי אדם.
6. מערכת יחסים גלויה או סמויה – לפטרון יש שתי אפשרויות פעולה, ולכל אחת מהן יש יתרונות וחסרונות. תמיכה סמויה בשלוח שלו מאפשרת הימנעות מנטילת אחריות, מייצרת מרחב הכחשה במקרה של הסתבכות ומצמצמת את המחיר העלול להיגבות ממנו בזירה הבינלאומית והפנימית. עם זאת ישנם יתרונות לפעילות גלויה או לפחות לידיעה ברורה אודות החסות של הפטרון על הפרוקסי. אפשרות כזו תורמת לאמינות של הפטרון אל מול שחקנים אחרים, במיוחד אם הוא רוצה לגייס פרוקסים נוספים. מכלול השיקולים המנחים את הפטרון ייחודים לכל מקרה. ייתכן כי החלטה על אופי מערכת היחסים שנתקבלה בתחילתו של הקשר, לא תהיה יותר רלוונטית בהמשך, כאשר המציאות תשתנה.
7. התנתקות – המתח האחרון קשור באופן הסיום של מערכת היחסים בין הפטרון לפרוקסי. השמירה על מערכת יחסים רצופה עם השלוח מעצימה את אמינות הפטרון בעיניו או בעיני שלוחים פוטנציאליים. היא גם מקרינה על אמינות המדינה במערכת האזורית והבינלאומית.

עם זאת פעמים רבות שינויי אינטרסים של הפטרון מחייבים 'קירור' הקשר או הפסקתו. בסוגיה זו על הפטרון לבחון את מכלול המשתנים – קצריהטווח והארוכים – ולשקלל את החלטתו בהתאם.⁴

הכרת המתחים הללו תסייע למקבלי ההחלטות הפטרוניים להימנע מטעויות נפוצות, לאזן בין צרכים שונים ולנהל את מערכת היחסים עם שלוחיהם בצורה מיטבית.

ההתפתחות של לוחמת השלוחים

למרות שנעשה שימוש בלוחמת פרוקסי במשך אלפי שנים, החלק הארי של החשיבה והכתיבה בנושא נעשה בתקופת המלחמה הקרה. העיסוק של הגות זו הוא רב, ונקודת הנחה עיקרית בה הייתה שימוש של שתי מעצמות על במדינות ובארגונים כדי לערער את מערך בעלי הברית של יריבותיהן. בהגדרתו של קארל דויטש ללוחמת פרוקסי משנת 1964 משתקפת מרכזיות היסוד המדינתית המאפיינת את הגות התקופה: "סכסוך בין שתי מעצמות זרות, שהמערכה ביניהן ניטשת על אדמת מדינה שלישית".⁵

אולם לוחמת פרוקסי עברה שינויים משמעותיים מאז אותה תקופה. התקדמות טכנולוגית, האינטרנט וה"דמוקרטיזציה" של האלימות,⁶ גרמו לכוחות פרוקסי מודרניים ליהנות מעצמאות רבה יותר מזו שחוו בתקופת המלחמה הקרה.

מערכת היחסים בין הפטרון לשלוח עברה אף היא שינוי, וכיום מערכות היחסים הללו נוטות להיות היררכיות פחות, והן מעניקות לשלוח עוצמה גדולה יותר מאשר בעבר. כפי שציין תוקידידס (Thucydides): "עניינה העיקרי של מלחמה אינו נשק, אלא כסף".⁷ המימון הכלכלי הפטרוני את השלוח היה מרכיב חשוב בזמן המלחמה הקרה ומנוף השפעה מרכזי של המדינה על הארגון. כיום ארגונים נהנים מאפשרויות מגוונות למימון עצמי, והם נצרכים לחסות הפטרון במידה פחותה.

להתפשטות הטכנולוגית יש השפעה משמעותית נוספת, והיא נוגעת ביכולת ההסתרה וההכחשה של הקשר. גורם ממריץ לשימוש בפרוקסי הוא יכולת הפטרון להסתיר את מעורבותו בקשר בשל שיקולים שונים, כדוגמת תדמית או לחץ פנימי ובינלאומי. הסתרת מעורבות בקשר כזה והכחשתה אתגרו את מערכת היחסים גם בעבר, אולם כיום בשל ההתקדמות העצומה בטכנולוגיות התקשורת הופך אתגר זה מורכב יותר ויותר. תמונות, סרטונים ומידע אודות הקשר נעים ברחבי הרשת במהירות וביעילות והופכים את מלאכת ההסתרה לקשה ביותר.

הסביבה האסטרטגית השתנתה אף היא מאז ימי המלחמה הקרה. מעולם דו־קוטבי יציב באופן יחסי, מורכב העולם כיום מכוחות רבים המערערים את היציבות הבינלאומית. קריסת הסדר הגאופוליטי המזרח תיכוני מדגימה את האופן שבו חוסר יציבות מובנה משפיע בצורה עמוקה על יחסי פטרון ושלוח. נפילת המשטרים הערביים, עליית ארגון 'המדינה האסלאמית' ודומיו יצרו ומייצרים שחקנים חדשים.

⁴ סוגיה חשובה זאת תידון בפירוט רב בהמשך.

⁵ Josef Kraus, "Proxy Wars and a Role of Intelligence Services in the Current Middle-East," **paper presented at the Defence and Strategy 2018 conference**, Brno, Czech Republic, June 4-6 2018.

⁶ ההפעלה של כלי נשק ואלימות אינה תלויה עוד במשטרים ומצויה בידי חלקים נרחבים באוכלוסייה – ארגונים או אנשים פרטיים.

⁷ Thucydides, **The History of the Peloponnesian War**, New York, Simon & Schuster, 1996, p. 46, translated by Robert Strassler.

השינויים שנסקרו כאן מחייבים בחינה מחודשת של התופעה. בחינה זאת יכולה לסייע בעדכון הספרות המחקרית העוסקת בנושא, וחשוב יותר, לסייע בגיבוש אסטרטגיות חדשות ללוחמה מערבית מבוססת שלוחים.

פרק א – מקרי המבחן הישראליים

1. יחסי ישראל והנוצרים המארוניים בלבנון (1958-1982)

העובדה שישראל מבודדת בלב המרחב הערבי המוסלמי הביאה את קברניטיה המדיניים והביטחוניים לחפש בריתות וקשרים עם מיעוטים במזרח התיכון. קשרים עם המיעוט הכורדי בעיראק, עם איראן ועם טורקיה הפכו לאבן פינה באסטרטגיה הבן-גוריונית שכונתה 'ברית הפריפריה'. קשר דומה נוצר עוד טרם הקמת מדינת ישראל עם המיעוט הנוצרי בלבנון. אף שקשר זה היה מוגבל וחלקי ביותר, הוא שיקף נכונות הדדית בסיסית לשתף פעולה.¹ קשרים אלו באו לידי ביטוי במגעים של התנועה הציונית עם נשיא לבנון אמיל אדה, (Eddé) והם הבשילו לחתימת הסכם מדיני בין הסוכנות היהודית והפטריארך המרוני אנטון ערידה (Arida) ב-1946, בקשרי ישראל עם מפלגת הפלנגות בשנים 1948-1951 ואף ברצון של דוד בן גוריון לסייע להפיכה צבאית נוצרית בלבנון.² בסופו של דבר נשאר רעיון זה בגדר מחשבה בלבד. היחסים המוגבלים בין ישראל ובין הנוצרים הצטמצמו בעיקר לשתי מטרות. הישראליים ביקשו לקבל ידיעות מודיעיניות אודות גורמים יריבים, ואילו המארוניים בדרום לבנון ביקשו לרכוש נשק. בתקופה זו היחסים התבססו על היסטוריה משותפת ועל קשרים טקטיים מקומיים, בעוד שני הצדדים מסרבים להעמיק את אופי הקשר.³ הקרבה הגאוגרפית בין כפרי דרום לבנון וצפון ישראל הקלה על שני הצדדים וסייעה להם לקיים קשר מהיר, בין-אישי וחשאי.

הממשלה הנוצרית של כמיל שמעון הועמדה בשנת 1958 בפני איום קיומי. גורמים מוסלמיים שסוריה תמכה בהם, בעיקר אלה שמצרים הנאצריסטית סייעה להם, איימו להפיל את משטר שמעון ולכונן תחתיו משטר פרו-נאצריסטי. המשבר התפתח במהירות למלחמת אזרחים. מבחינת ישראל נפילת משטר שמעון הייתה איום משמעותי: הסדר הגאופוליטי האזורי, שכלל את חזון הפאן-ערביות של נאצר, האיחוד עם סוריה וניסיונות ההפיכה בירדן ובעיראק, איימו לייצר סביבה אזורית עוינת ביותר. שמעון, מודאג מהאיום על משטרו, פנה לישראל בבקשה לתמיכה כספית וצבאית.

תגובת ישראל הייתה ניסיון לשלב בין הרצון לסייע לשמעון, ובכך לבלום גורמים היכולים לסכן את ישראל, לבין החשש מהתערבות בסכסוך זר. ניתן לראות בכך דוגמה טובה למדיניות הריסון הישראלית באותה תקופה. כצעד ראשון ישראל החלה לספק נשק במעבר מטולה לכפרים הנוצרים בדרום לבנון, בעיקר לכפר קליעה, ולמארוניים בביירות.⁴ בתמורה קיבלה ישראל מידע מודיעיני חיוני. בנוסף לנתיב הישיר של העברת נשק לידי המארוניים פעלה ישראל גם בנתיב נסתר – הנתיב האיראני. איראן ראתה בנאצריזם איום חמור על משטרה הפרו-מערבי וזיהתה במשבר הזדמנות לפגוע בתומכיו. במאי 1958 נחת מטוס איראני בישראל בבסיס חיל האוויר בעקרון. בלילה הובלו אל בטן המטוס ארגזי שלל ממלחמת סיני. מייד לאחר מכן המריא המטוס ונחת בביירות, והכוחות המארוניים הזדרזו לקבל את הנשק הישראלי. בסך הכול בוצעו במהלך הקשר כ-20-30 גיחות והועברו כ-60 טונות של נשק ותחמושת מישראל למארוניים. ישראל ראתה במבצע המשך טבעי

¹ אייל זיסר, "ניפוצן של אשליות, העדה המרונית בלבנון ומדינת ישראל- מגעים וקשרים ראשונים", **עיונים בתקומת ישראל**, 6, שדה בוקר, 1996, עמ' 47-50.

² שם, עמ' 48.

³ ראובן ארליך, **בסבך הלבנון 1958-1918**, מערכות, תל אביב, 2000, עמ' 249.

⁴ Yair Evron, **War and Intervention in Lebanon – The Israeli-Syrian Deterrence Dialogue**, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1987, p. 28.

לאופן הפעולה הזהיר שלה במסגרת מדיניות הריסון של התקופה. מחד גיסא תמיכה בממשל המארוניס והידוק הקשר עם איראן שמשו אבן פינה בברית הפריפריה. מאידך גיסא האופי החשאי של המבצע והעובדה כי דווקא מטוס איראני, ולא ישראלי, נחת בביירות, אפשרו לה להמשיך ולשמור על הריחוק הרצוי מהקשר.

ישראל פעלה באופן נוסף כדי לסייע למארוניס. התברר לה כי חלק מן הכפרים השיעיים בדרום לבנון תמכו במורדים הפרונאצריסטיים. בסיוע צבא סוריה הם הבריחו תחמושת ונשק לגורמים שהתנגדו לממשל שמעון. בעקבות מידע מודיעיני שהעבירו גורמים מארוניס מדרום לבנון, עצר צה"ל שלוש חוליות מבריחים כאלה וסייע לבודד את תומכי נאצר.⁵

מעבר לסיוע צבאי ביקשו המארוניס להסתייע בישראל גם בזירה המדינית. בשיחות שהתנהלו בין בכירים מארוניס לבין נציגי משרד החוץ, בקשו הראשוניס כי ישראל תפעיל לחץ על בכירי ממשל אמריקאים להגביר את תמיכתם הכספית, הצבאית והפוליטית במחנה הפרו-מערבי. אומנם ישראל העבירה מסרים ברוח זאת לאמריקאים, אך היא נתקלה ביחס צונן. בנוסף ביקשו הלבנוניס לוודא, באמצעות ארה"ב כמתווכת, כי הוצאת כוחות הצבא מדרום לבנון לתמיכה בלחימה במרכז המדינה ובצפונה תשמש הוכחה לישראל לקשיים הניצבים בפני המשטר. משטר שמעון ביקש כי ישראל לא תפעל בדרום לבנון, גם אם מפגעים סורים יפעלו מהאזור. ישראל, שנענתה בחיוב לבקשת שמעון, שיפרה את תדמיתה בעיניו.⁶

הקשרים בין המארוניס ומדינת ישראל התרחבו כתוצאה משני שינויים אזוריים הקשורים האחד בשני – מלחמת האזרחים בלבנון וכניסת הסורים למדינה.⁷

המתחים בין הצדדים היריבים בלבנון – מחנה המארוניס אל מול מחנה הדרוזים והפלסטיניס – הגיעו לשיא באמצע שנת 1975. העימותים המקומיים התפשטו במהירות לכל חלקי לבנון, ובשיא המאבק התפרק צבא לבנון. אירוע מכונן זה השליך על התפקוד הבסיסי של מדינת לבנון.⁸

השינוי השני היה כניסת סוריה למלחמת האזרחים בלבנון לצד הנוצרים כחלק מראייתה את המחנה המוסלמי-אש"פי כנתמך על ידי גורמים עוינים. פלישת סוריה ללבנון ב-1 ביוני 1976 לוותה בהבנות חשאיות בין ישראל לסוריה, בתיווך של ארה"ב, שבו התחייבו הסורים לא לפרוס את כוחותיהם מדרום לליטני ולא לטוס בשמי לבנון, ואילו ישראל התחייבה לא לפגוע בכוחות הסוריים בלבנון. הבנות אלו נקראו הבנות "הקו האדום".⁹

מבחינת ישראל שינוי המצב בלבנון בעקבות מלחמת האזרחים והפלישה הסורית חייבו התארגנות חדשה. ראש הממשלה דאז יצחק רבין התנגד להתערבות צבאית ישראלית בלבנון. מולו ניצבו שר החוץ יגאל אלון ושר הביטחון שמעון פרס ששאפו לנצל את המאורעות כדי לכוון ברית עם הנוצרים בלבנון.

⁵ יצחק רבין ודב גולדשטיין, פנקס שירות, ספרית מעריב, 1979, עמ' 98.

⁶ ארליך, בסבך הלבנון, עמ' 495-496.

⁷ חלק זה נכתב בעזרת המחקר של ארוז מייזל, "תקופת מעבר" – מיזם הסיוע לתושבי דרום לבנון, בין הקטבים, גיליון 1, מרכז דדו, 2014, עמ' 154-95, ושל ד"ר אהד לסלוי

"The Evolution of the Israeli Strategy against the PLO in Lebanon 1968-1982"

⁸ Itamar Rabinovich, *The War for Lebanon 1970-1983*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1984, pp. 44-45.

⁹ אייל זיסר, לבנון-דם בארזים, קו אדום הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 2011, עמ' 72-78.

במישור הצבאי הבכיר חשש הרמטכ"ל מרדכי גור מכניסת הסורים ללבנון, אולם בהמשך הוא ראה בכך מאורע חיובי. מבחינתו הסורים היו 'כתובת' לבנונית אחראית. מפקד פיקוד הצפון רפאל איתן הסתייג בתחילה מסיוע לכפרים בדרום לבנון, אולם במשך הזמן הוא שינה את דעתו.¹⁰

התפרקות פוג' 1 של הצבא הלבנוני ב־9 במרס 1976 והאיום הגובר על מרג' עיון וקליעה, הכפרים הנוצרים בדרום לבנון, שינו את יחסי ישראל והמארוניים. ישראל חששה מאוד מאובדן המשילות באזורי דרום לבנון שאש"ף ינצלה כבמה לפעולות צבאיות כנגדה. בקרב המארוניים בדרום לבנון התעורר חשש רב עקב התפרקות צבא לבנון והאיום שנסקף להם מהצבא הלבנוני הערבי ומהניתוק מביירות.

ניתן לראות כאן הצטלבות אינטרסים של שני הצדדים. ישראל רצתה את עזרת המארוניים במאבק נגד איומים ביטחוניים ובבלימת אנשי אש"ף בדרכם לגבול ישראל. המארוניים, מנגד, ביקשו סיוע צבאי, כלכלי ורפואי שיאפשר להם להגן על כפריהם מפני אותו אויב.¹¹

הקשרים שנוצרו עם תושבי הכפר קליעה במארס 1976, הולידו את מיזם המובלעות בדרום לבנון.¹² ישראל תיאמה לתושבי הכפרים סיוע ארטילרי, סיפקה מכשירי קשר וייעוץ צבאי. הרציונל

הישראלי התבסס על סיוע מנגד ללא התערבות צבאית ישירה באזור. ישראל גם סיפקה נשק ותחמושת לתושבי הכפר.¹³ הידיעות על הסיוע הישראלי לכפר קליעה פשטו כאש בשדה קוצים, ועד מהרה פנו כפרים נוספים לישראל בבקשת עזרה. במאי-יולי 1976 פנו

פעולות הגנתיות והתקפיות שביצע חדאד הובילו בפעם הראשונה, בנובמבר 1976, להפגזה ארטילרית ישראלית כסיוע לכוחות המארוניים בדרום לבנון.

נציגים של הכפר רומיש לישראל לסייע במצוקתם. ישראל נענתה וביקשה לגייס גם את גוש הכפרים הנוצרים – קוזה, עין-עבל, דבל ועלמא-שעב למאמץ הלחימה נגד הכוחות המוסלמיים והפלסטיניים. בדומה לאופן הסיוע לתושבי הכפר קליעה גם במקרה זה סיפקה ישראל מכשירי קשר ותיאום של סיוע ארטילרי. במקביל החלה ישראל להעניק שירותי רפואה לתושבים הנוצרים. עקב כך מיזם "הגדר הטובה", שכלל גם מעבר לצורכי תעסוקה ורכישת מוצרים, החל קורס עור וגידים.¹⁴

העובדה כי ישראל מסייעת לאחיהם בדרום גרמה למארוניים בביירות לפנות אליה. רב־סרן סעד חדאד (Haddad) נשלח מביירות באוגוסט 1976 לסייע ולארגן את ההגנה על המובלעות וייצר מעין רצועת ביטחון בין כוחות אש"ף לבין ישראל. פעולות הגנתיות והתקפיות שביצע חדאד הובילו בפעם הראשונה, בנובמבר 1976, להפגזה ארטילרית ישראלית כסיוע לכוחות המארוניים בדרום לבנון, אשר נקלעו למצוקה. ניתן לראות בתקרית את המשך העמקת המעורבות הישראלית בסכסוך הלבנוני.¹⁵ וכך, למרות שהקרבה הגאוגרפית הקלה על הקשרים בין הפטרון והשלוח, ניתן לראות

¹⁰ מייזל, מיזם, עמ' 120-124.

¹¹ לסלוי, "The Evolution", שקופית מס' 22.

¹² לאיר רביד-רביץ, חלון לחצר האחורית – תולדות קשרי ישראל עם לבנון, עובדות ואשליות, אופיר ביכורים, יהוד מונסון, 2013, עמ' 63-65.

¹³ רפאל איתן, רפול – סיפור של חייל, מעריב, 1985, עמ' 151.

¹⁴ רביד-רביץ, חלון, עמ' 69-74.

¹⁵ Evron, War and Intervention, p. 45.

גם את הסיכונים שהיו טמונים בהם. קשה היה למקבלי ההחלטות בישראל להגביל את הסיוע הצבאי הישראלי, כאשר לנגד עיניהם (פיזית) נקלע השלוח שלהם למצוקה חריפה.

אירועים אלה היו שינוי מסוים ביחס למדיניות הזהירה הישראלית של התקופה. תחת ראש הממשלה רבין, הרמטכ"ל גור ומפקד פיקוד הצפון איתן נהגה ישראל בזהירות רבה וקיימה את מדיניות הריסון שהפעילה משנות ה-50. רבין היטיב לבטא בדבריו את המדיניות שיישמה ישראל בתקופה זאת: "לעזור להם לעזור לעצמם",¹⁶ כמו בדברי איתן: "[...] לא נילחם בשבילכם. נעזור לכם [...] כדי שתהיו מסוגלים להילחם בעצמכם. יש לנו אינטרס משותף. להילחם במחבלים".¹⁷ הפעלה של כוח שריון ישראלי סימלה חריגה ברורה מאותה גישה זהירה. חשוב עם זאת לציין כי הפעילות המשותפת הישראלית-מארונית הובילה לירידה בפעילות הטרור מגבול הלבנון, ושיא הירידה היה בשנת 1975. ירי הרקטות פחת ב-50 אחוז, ואילו החדירות הרגליות צומצמו כמעט לאפס.¹⁸

עליית ממשלת הליכוד במאי 1977 לא שינתה באופן מהותי את האסטרטגיה הישראלית כלפי לבנון. המדיניות נותרה זהה: הימנעות מהתערבות נרחבת. למרות זאת הסיוע הצבאי הישיר של ישראל למובלעות המארוניות בדרום לבנון, בעיקר למיליציה של סעד חדאד, המשיך. הפעילות של ארגון אש"ף בדרום לבנון התגברה והובילה להעמקת המעורבות הישראלית באזור. החשש הישראלי העיקרי התמקד כמובן בביטחונה, בעוד גורל המובלעות הנוצריות נותר גורם משני. הגיון זה הוביל את ישראל לשלוח בספטמבר 1977 טור משוריין לדרום לבנון להשתתף לצד הנוצרים בקרבות באזור אל-חיאם. רצועת ביטחון נוצרית כמענה לבעיות הביטחון של ישראל באזור נותרה אפשרות עדיפה, אבל כבר אז החלו להישמע קולות בצד הישראלי שטענו כי אם אופציה זו לא תצלח, על ישראל ליטול את היוזמה לידיה.¹⁹

אך ההסלמה בדרום לבנון לא נבלמה בעקבות מיזם המובלעות והפעילות הישראלית. בתגובה לירי רקטות לעבר הגליל תקפה ישראל באמצעות חיל האוויר מטרות של אש"ף בדרום לבנון. בתקופה זו התחזק הארגון בדרום לבנון בנשק כבד ובציוד שגרמו לנוצרים באזור לפנות לישראל. המתיחות גברה כשב-11 במארכ 1978 חדרה חוליית מחבלים מן הים והשתלטה על אוטובוס אגד. בקרב שהתפתח נרצחו 35 ישראלים. התגובה הישראלית הייתה "מבצע ליטאני" שהחל ב-14 במארכ 1978. מטרת המבצע הייתה פגיעה באנשי אש"ף בדרום לבנון והרס בסיסיים. הבעיה הלבנונית נותרה מחוץ ליעדי המבצע.²⁰ מטרה נוספת של המבצע הייתה הקמת רצועת ביטחון לאורך הגבול הצפוני של ישראל בעומק של 10 ק"מ עד נהר הליטאני. רצועה זו התבססה על המיליציה והמובלעות של סעד חדאד, והמבצע הישראלי נועד לאפשר את קיומם במרחב. ב-18 במארכ, לאחר כ-4 ימים, הורחבה הפעילות הצבאית הישראלית, וצה"ל הגיע עד נהר הליטאני. בסופו של דבר התקבלה החלטת האו"ם 425 שהורתה על פריסת כוחות יוניפי"ל בדרום לבנון כחוצץ בין כוחות צה"ל והנוצרים לבין אנשי אש"ף. לאחר שלושה חודשים השלימה ישראל את נסיגתה חזרה לגבול.²¹

¹⁶ רבין וגולדשטיין, פנקס, עמ' 503.

¹⁷ איתן, סיפורו, עמ' 153.

¹⁸ לסלוי, "The Evolution", שקופיות מס' 34, 42.

¹⁹ Evron, *War and Intervention*, pp. 71-73.

²⁰ Rabinovich, *The War for Lebanon*, p. 107.

²¹ Laurie Eisenberg, "History Revisited or Revamped? The Maronite Factor in Israel's 1982 Invasion of Lebanon," *Israel Affairs*, 15, 4, pp. 384-385.

מבצע ליטאני מסמל שלב חדש שבו ישראל כבשה את אזור דרום לבנון וחרגה ממדיניות הריסון שהחילה על עצמה עד אותה תקופה. אומנם הסיבות ליציאה למבצע אינן קשורות בהכרח ליחסיה עם המארוניים בדרום, אולם משקל מסוים בהחלטות הביטחוניות והמדיניות הישראליות ניתן לדרישות הסיוע שלהם בשנת 1977. במארס 1978, לאחר טבח כביש החוף, נוצל המבצע על מנת לשפר את מצבם בדרום לבנון ולסייע להם להקים את רצועת הביטחון.

הממשלה השנייה של בגין שהוקמה בקיץ 1981, סימנה התחלה של מדיניות ישראלית חדשה. הזהירות שאפיינה את צעדי ישראל כלפי לבנון וכלפי המארוניים נעלמה, כשהות מקבלי החלטות הישראלים השתנתה. באותה עת אישים שראו פוטנציאל רב יותר בקשר עם המארוניים, בעיקר עם המארוניים הצפוניים – אנשי ביירות – או הכוחות של בשיר ג'ומאייל (Gemayel), מנהיג המארוניים, זכו לתפקידים בכירים בהנהגה הישראלית. גם המטרות של ישראל השתנו. לא עוד "נעזור להם לעזור לעצמם" ומדיניות מרוסנת אלא רעיון של "סדר אזורי חדש" שבמרכזו גירוש אש"ף מכל לבנון, סילוק הסורים מלבנון, השלטת הנוצרים כמנהיגי לבנון וחתימת חוזה שלום. כתוצאה מכך הוסט ההדגש מהמארוניים בדרום לאחיהם בצפון. אומנם האויב המשותף – הפלסטינים – נשאר, אולם המטרות הישראליות שנוספו לקשר זרעו את הזרעים של המתחים העתידיים בין הפטרון והשלוח.²²

התפתחות נוספת נגעה לסוריה ולעמדתה כלפי לבנון בתקופה זאת. בזמן מלחמת האזרחים (1976) תמכו הסורים דווקא בנוצרים, אך בשנת 1981 השתנתה התמונה. הסורים החלו לתמוך בצד הפלסטיני-מוסלמי, אויבי הנוצרים במדינה. דוגמה לכך ניתן לראות כשהכוחות הסוריים איימו לכבוש את העיירה הנוצרית זחלה ואת הר צנין. המארוניים בביירות זעקו לעזרה לישראל וטענו כי הסורים מתכוונים לטבוח בהם. הם קראו לישראל לקיים את התחייבותה לפעול נגד מטוסים ומסוקים סוריים הפועלים נגד מטרות קרקע בלבנון. ישראל נענתה לקריאת הנוצרים, וב־28 באפריל הפילו מטוסי חיל־האוויר שני מסוקי תובלה סוריים שפעלו נגד הנוצרים באזור זחלה. בתגובה הזיזו הסורים סוללות טילי נ"מ אס־א־6 לתוך אזור בקעת הלבנון.

אירוע זה הוא הפעם הראשונה שבה מטוסים ישראליים הפילו מסוקים סוריים כסיוע ישיר לנוצרים בלבנון. אומנם ב־27 ביוני 1979 הפילו מטוסי חיל האוויר חמישה מטוסים סוריים, שניסו להפריע לפעולות חיל האוויר נגד מחבלים, אך התקרית נתפסת כתגובה לפעילות סורית עוינת.²³ ניתן לזהות כאן שינוי במדיניות הישראלית המתבטא בהרחבת הקשר עם המארוניים בלבנון בצורה נרחבת יותר ממבצע ליטאני, ובוודאי למדיניות הריסון הקודמת לו. אין דין העזרה לנוצרים בדרום לבנון, באמצעות סיוע ארטילרי או אפילו כניסה קרקעית, כדין פגיעה ישירה בסורים על מנת לממש מטרה זו. נוכל לראות גם באירוע את המורכבות של הסוגיה הגאוגרפית. הריחוק פגע ביכולת של ישראל לפקח על הקשר ולמנוע מצב שבו השלוח מושך את הפטרון פנימה מעבר לרצונו המוקדם. הריחוק הגאוגרפי הקשה גם על הסתרת הקשר, והחיבור הפך פומבי עוד יותר.

אירוע נוסף התרחש ביולי 1981. ב־10 בחודש פתח צה"ל בתקיפות אוויריות בדרום לבנון נגד יעדים של אש"ף כהמשך לעימות בין כוחות סעד חדאד לבין כוחות אש"ף. בתגובה תקף אש"ף את הגליל בין נהריה וקריית שמונה בתותחים ובקטיושות. חיל האוויר כשל בשיתוק מקורות הירי,

²² זאב שיף ואהוד יערי, **מלחמת שולל**, שוקן, ירושלים ותל אביב, 1984, עמ' 32-38.
²³ Rabinovich, **The War for Lebanon**, pp. 116-117.

והדבר גרם ל-40 אחוזים מתושבי קריית שמונה לנטוש את עירם. במשך 12 ימים לא הצליח צה"ל לתת מענה מתאים לירי הארטילרי, ועקב כך עלתה שוב סוגיית כיבוש שטח באמצעות מבצע קרקעי לסדר היום.²⁴

כתוצאה מכך עוצמת הקשרים בין ישראל לבין הנוצרים בביירות התהדקה. באוקטובר 1981 נפגשו בלבנון ראש הממשלה מנחם בגין, שר הביטחון אריאל שרון, הרמטכ"ל רפאל איתן ומפקד פיקוד הצפון יצחק חופי עם ג'ומאייל מנהיג המאורנים. הדומיננטיות של ג'ומאייל, המנהיג המוביל של המאורנים, הקלה על ישראל לרכז את מאמציה אל מול גורם אחד וסייעה לפשט את היחסים. בה בעת, כפי שקורה פעמים לא מועטות ביחסים בין פטרון לשלוח, הצליח ג'ומאייל לרקום קשרים אישיים הדוקים עם מקבלי ההחלטות בצד הישראלי: "[...] באשיר היה בעל כריזמה בלתי מצויה. ביחסיו עם הישראלים הקפיד על קטנות כגדולות. שלח תשורות לנשותיהם בימי הולדת, כתב מכתבים אישיים בכתב ידו".²⁵ ייתכן עד מאוד כי קרבה זו פגמה ביכולתם לבחון את מערכת היחסים עם השלוח באופן אובייקטיבי.

בפגישה הוסכם כי הפגיעה בפלסטינים והוצאת הסורים מלבנון הן מטרות משותפות, אולם הדעות נחלקו באשר לאופן השגת מטרות אלה. הוצאת הסורים מלבנון, כך הסבירו הישראלים, איננה סיבה מספקת לישראל לצאת למלחמה. הנוצרים תבעו מישראל כי צה"ל לא יסתפק "בליטאני מורחב" אלא יפעל צפונה, יכבוש את ביירות, ורק לאחר מכן יהיה אפשר לכוון סדר פוליטי חדש בלבנון. הנוצרים ביקשו להשיג מהקשר עם ישראל שני דברים: הוצאת הכוחות הסוריים מלבנון וחיסול הנוכחות של אנשי אש"ף בה. באמצעות שני מהלכים אלו הם קיוו כי יוכלו לממש את מרותם הפוליטית על כל העדות בלבנון, ושהלבנונים יתפסו אותם כגורם מאחד.

אך מטרות ישראל היו אחרות. במאי 1982 חידד אותן שרון וחילקן לשני חלקים. מטרות ראשיות, המחייבות פתיחת מערכה, ומטרות משניות, שיש לממשן אם ישראל תיזום מלחמה בלבנון. המטרות הראשיות היו הסרת האיום על תושבי הצפון וחיסול התשתית הצבאית מדינית של אש"ף. באשר לחלק השני, בעוד ישראל נלחמת בלבנון, היא תעדיף להוציא את הסורים מהמדינה ותכוון סדר פוליטי חדש.²⁶ לבסוף ישראל ישמה את שני החלקים, לאחר ששרשרת פיגועים של אש"ף במטרות ישראליות בחו"ל הובילו לפריצת מלחמת לבנון הראשונה ב-6 ביוני 1982 ולניסיון ישראלי-מאורני לכוון סדר חדש בלבנון. לאחר רצח ג'ומאייל ב-14 בספטמבר 1982 התפרק הקשר הישראלי-נוצרי בלבנון כמעט לחלוטין. דווקא עובדת הריחוק הגאוגרפי הקלה על ישראל בניתוק יחסיה עם השלוח המאורני.

²⁴ שמעון שיפר, **כדור של"ג – סודות מלחמת לבנון**, עידנים ידיעות אחרונות, תל אביב, 1984, עמ' 57.

²⁵ שם, עמ' 25.

²⁶ שמעון גולן, **מלחמת שלום הגליל – עיקרי ההחלטות והמהלכים**, אמ"ץ-תוה"ד, המחלקה להיסטוריה, 2012, עמ' 24-25.

ראשית צד"ל (צבא דרום לבנון) היא בקשרים שנרקמו בין תושבי דרום לבנון לבין מדינת ישראל. קשרים אלו, שנעזרו בקרבה הגאוגרפית בין תושבי הדרום לישראל, הביאו להקמת המיליציה של מייגור חדד בשנות ה-70 ולביסוס מיזם המובלעות בדרום לבנון.²⁷

ב-1984, לאחר מות חדד, מונה למפקד צד"ל גנרל אנטואן לאחד (Lahad). בכירים במערכת הביטחון הישראלית תמכו במינויו, כמו פטרונו הפוליטי המארוני כמיל שמעון, ואף התקבלה הסכמה שבשתיקה של ממשלת לבנון. הקשרים בין ישראל לצד"ל התבססו על ההיכרות משנות ה-70 ועל אויב משותף – הפלסטינים.

צד"ל הפך אחראי על פעילות הבטי"ש בדרום לבנון, וגזרת פעילותו הייתה תחומי אזור הביטחון – בין הים התיכון במערב לבין מורדות החרמון במזרח. הוא הורכב מחטיבה שבה היו ארבעה גדודי חי"ר, גדוד טנקים, גדוד ארטילריה וגדוד נוסף במובלעת ג'זין שהייתה מחוץ לרצועת הביטחון. בתחילת דרכו מנה צד"ל כ-2700 חיילים אשר הורכבו מתושבי דרום לבנון והכילו בתוכם נוצרים, דרוזים, שיעים וסונים.²⁸ מטרת צד"ל הייתה להיות צבא מקומי הפועל במשותף עם צה"ל ומשמש חלק ממערך הבטי"ש על הגבול הצפוני של מדינת ישראל. ישראל רצתה כי צד"ל ימנע חדירה של חוליות מחבלים לצפון מדינת ישראל וישמש מעין חיץ בין תושבי הצפון לגורמים עוינים.²⁹ הדרישות של צד"ל כללו אימון של כוחותיו הצבאיים, אספקה וסיוע כלכלי ורפואי ואף סיוע אש במהלך לחימה. הארגון ראה את מטרת קיומו בהגנה על האוכלוסייה המקומית שלו בדרום לבנון, והוא נועד לפעול אך ורק בתחום אזור הביטחון או רצועת הביטחון.³⁰

הגוף שמונה על הקשר עם צד"ל היה יחידת הקישור ללבנון (יק"ל) או עוצבת לבנון, אשר הייתה המשכה של יחידת אזור דרום לבנון (אד"ל) משנות ה-70. יק"ל תמכה בפעילות המבצעית של צד"ל, סייעה לו, אימנה אותו וסיפקה לו הכשרה וציוד. היא אף הייתה אמונה על הפעלה של משט"פים מקרב אוכלוסיות דרום לבנון ועל הקשר עם ארגונים לבנוניים נוספים. יק"ל הייתה גם הגוף האחראי על המישור האזרחי בדרום לבנון, ואל מול אנשי צד"ל היא דאגה לבריאות, לדואר, לתשלום משכורות ולתשתיות.³¹

לכאורה חלוקת האחריות בין יק"ל לבין אוגדות צה"ל ששהו בדרום לבנון, הייתה ברורה. אולם במהרה החלו חיכוכים רבים ביניהן. מתח רב השתרר בין יק"ל לבין אוגדה 91 בעיקר בשאלות של אחריות, סמכות ותפקידים. בעוד האוגדה ראתה ביק"ל גוף אחראי על הצד האזרחי בדרום לבנון, ולכן גוף האמון על בניין הכוח של צד"ל, החלה יק"ל "מספחת" לעצמה עוד ועוד סמכויות. במהרה היא החלה גם להיות מפעילת הכוח של צד"ל והכווינה אותו במשימותיו הצבאיות. אוגדה 91 ראתה בכך חריגה מתחומי האחריות של יק"ל. זאת ועוד. גופי מודיעין ושירות הביטחון הכללי, אשר החלו פועלים בדרום לבנון, נדרשו לאבטחה על ידי אנשי יק"ל, כאשר הם נפגשו עם סוכנים לבנוניים שהם הפעילו. במקרה זה ראתה יק"ל חצייה של תחומי אחריות וסמכות. כך נוצר מצב בדרום לבנון שבו

²⁷ Beate Hamizrachi, *The Emergence of the South Lebanon Security Belt – Major Saad Haddad and the Ties with Israel, 1975-1978*, Praeger, New York, 1988.

²⁸ למשל בשנת 1992 שירתו בצד"ל 1342 נוצרים, 318 דרוזים, 699 שיעים ו-102 סונים. סה"כ כ-2461 לוחמים.

²⁹ זיסר, לבנון, עמ' 87.

³⁰ ראובן ארליך, "תפיסת אזור הביטחון ועמידתה במבחן המציאות", בתוך: **אזור הביטחון בלבנון: עיון מחדש**, המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1997, עמ' 15.

³¹ אהוד ערן, **תמצית געגוע, סיפורו של ארז גרשטיין והמלחמה בלבנון**, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב, 2007, עמ' 140-142.

גופים רבים, פעמים רבות ללא תיאום, הפעילו את השלוח בהתאם לראייתם את מטרותיהם, באופן שיצר חיכוך בין הגופים ובלבול אצל השלוח.³²

העצמאות של צד"ל, שנשען על תקציב צה"ל בנושאי הרכש, ההצטיידות והמשכורות, אמורה הייתה להיות מלכתחילה מוגבלת באמצעות הפיקוח המבצעי של צה"ל. הלוחמים והמפקדים של צד"ל גויסו מתוך אוכלוסיית דרום לבנון, והדבר סייע לשמור על קשר עם התושבים האזרחיים של דרום לבנון מתוך רצון ישראלי להדגיש גם ממדים אזרחיים לשיתוף הפעולה הצבאי.³³

כבר בשנת 1985 טענו גורמים בישראל כי הסיבה לחיבור בין ישראל לבין צד"ל ואוכלוסיית דרום לבנון – הפלסטינים שהם האויב המשותף – כבר כמעט ואינה קיימת. הפגיעה הקשה באש"ף בדרום לבנון הסירה את האיום הזה, ועל כן סיבת קיום הקשר כבר איננה רלוונטית. אומנם יש אויב חדש, השיעים, אבל פתרון סוגיה זו איננו בהכרח קשור בישיבה בדרום לבנון או בקשר עם צד"ל. במילים אחרות, האויב השתנה, ועל כן ההקשר השתנה.³⁴ למרות זאת המשיכה ישראל את החיבור עם צד"ל. על כך נוספה העובדה שאם בתחילה אוכלוסיית הדרום השיעית אהדה את נוכחות צה"ל וצד"ל וראתה אותם משחרריה מן הפלסטינים, הרי שבהמשך, כאשר החלו הארגונים השיעים לפעול נגד צה"ל, השתנה יחס זה לעוין.³⁵ מעבר לחילופי האויב וההשפעה של חילופים אלה על מטרות הקשר בין פטרון לשלוח מראה השינוי על חוסר ההצלחה של ישראל לזהות שינויים גאוגרפים אסטרטגיים בזמן. שינויים אלו דרשו חשיבה ישראלית מחודשת אודות מהות הקשר וסיבת קיומו.

בעיה נוספת ומובנית הייתה אופן בניית צד"ל. ישראל שאפה לפנות לאוכלוסייה רחבה ככל הניתן באזור דרום לבנון. לצורך כך גויסו מגוון עדות האזור – נוצרים, סונים, שיעים

אומנם יש אויב חדש, השיעים, אבל פתרון סוגיה זו איננו בהכרח קשור בישיבה בדרום לבנון או בקשר עם צד"ל. במילים אחרות, האויב השתנה, ועל כן ההקשר השתנה.

ודרוזים. חלוקת דרום לבנון עם הקמת רצועת הביטחון יצרה מצב שבו חמולות ומשפחות נמצאו מצדדים שונים של המתרס, גם הפיזי וגם האידיאולוגי. פעמים רבות חלק מבני המשפחה התגייסו לצד"ל, וחלקם האחר התגייסו לחיזבאללה, לאמל או לכוחות עוינים אחרים. מצב זה יצר פגיעה ממשית במוטיבציה של אנשי צד"ל להילחם ולממש את ייעודם, וכך, פעמים לא מעטות, לוחמי צד"ל ברחו מן הלחימה, לוחמי חיזבאללה כבשו את מוצביהם בקלות רבה, וציוד רב אבד.³⁶

לאתגר הקשור במוטיבציה להילחם יש להוסיף נקודה נוספת – הבעיה של ישראל לייצר אצל צד"ל אמינות בנוגע למחויבות הישראלית אליו. אחד האתגרים הגדולים של הפטרון הוא לגרום

³² ראיון עם ד"ר אוהד לסלוי, ראש תחום הרמה האופרטיבית במחלקת היסטוריה, 2 ביוני 2019.

³³ זיסר, לבנון, עמ' 87, 216.

³⁴ עמוס הראל ואבי יששכרוף, קורי עכביש – סיפורה של מלחמת לבנון השנייה, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב, 2008, עמ' 32; יוסי פלד, איש צבא, מעריב, תל אביב, 1993, עמ' 300. פלד כותב כי אהוד ברק טען כך עוד בשנת 1985 בתפקידו כראש אמ"ן. ברק טען כי צה"ל צריך להיערך להגנה על מדינת ישראל מגבולה הצפוני, ועל כן אין צורך ברצועת הביטחון וצד"ל.

³⁵ אברהם סלע, "אזור הביטחון – היבטים לבנונים אזוריים", בתוך: אזור הביטחון בלבנון: עיון מחדש, המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1997, עמ' 37.

³⁶ משה (צ'יקו) תמיר, מלחמה ללא אות, מערכות, תל אביב, 2006, עמ' 75; פלד, איש, עמ' 296-299.

לשלוח שלו להאמין בו ובמחויבות שלו כלפיו, כדי שהוא ירצה לפעול לטובתו. האתגר הגדול של ישראל היה לשכנע את צד"ל כי ישראל לא תיטוש את רצועת הביטחון או את צד"ל.

הפחד מנטישה של ישראל את מחויבותה בקשר התחיל בשנות ה-90, כשישראל פתחה בתהליך מדיני עם סוריה. בעיניים ישראליות הסכם שלום עם מדינה מרכזית כסוריה הוא אינטרס ברור. לצד"ל, מנגד, ההתקרבות בין המדינות הייתה איתות כי ישראל אינה מחויבת לקשר, וכי היא מגששת את דרכה לנתיבים אחרים. המהלך המדיני השפיע כמעט מייד על רצון צד"ל לעמוד ביעדיו, ובמיוחד מאמצע שנות ה-90.³⁷

חשוב יותר היה הפער המובנה בין מטרות ישראל וצד"ל. מטרת ישראל הייתה הגנה על תושבי הצפון. מטרת צד"ל הייתה להגן על תושבי דרום לבנון. כאשר חיזבאללה החל לפגוע באנשי צד"ל, מטרות ישראל קיבלו מקום משני בפעילות של צד"ל. חוסר ההתאמה בין המטרות השתקף היטב כשפעילות צד"ל, בניגוד להנחיות צה"ל, גרמה לפגיעה בתושבי הגליל בעקבות ירי תגובה של אנשי חיזבאללה על צפון ישראל.³⁸ ישראל ראתה את אזור הביטחון גם "כאזור ספיגה" שמטרתו למנוע פעילות עוינת כנגדה, והגבילה מאוד את פעולותיה היזומות באזור, ובוודאי מעבר "לקו האדום" – החלק הלבנוני שמעבר לרצועת הביטחון – מחשש שפעילות זו תביא לירי קטיושות על הצפון. לעומת זאת צד"ל, שראה את ישיבתו הסטטית במוצבים כבעיה, שאף לפעול בצורה התקפית ברצועה ואף מעבר "לקו האדום" – דבר שהוביל להתנגשויות עם חיזבאללה ולירי קטיושות על יישובי הצפון. אומנם מטרות שונות בין פטרון לשליח אינן דבר חריג ואף טבעי במהות מערכת יחסים כזאת, אך הבעיה נוצרת אם המטרות הופכות להיות מנוגדות, ובמימושן השלוח פוגע במטרות הפטרון.³⁹

הקשר בין צד"ל ומדינת ישראל בא באחת לסימו עם נסיגת ישראל מדרום לבנון במאי 2000, התפרקות הארגון אל מול כוחות חיזבאללה ומנוסת אנשי צד"ל ומשפחותיהם לעבר צפון ישראל.

³⁷ הראל ויששכרוף, קורי, עמ' 32-33.

³⁸ תמיר, מלחמה, עמ' 77.

³⁹ אליעזר (גייזי) צפרייר, פלונטר – שוטר תנועה בסבך הלבנוני, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב, 2006, עמ' 305. על הפער המנטלי בין צה"ל לבין צד"ל ועל ההבדל בין הלגיטימי ובין המותר והאסור בפעולות אל מול חיזבאללה מביא צפרייר את דברי לאחד מפקד צד"ל שטען: "[...] הוא יודע איך לנהוג בהם [חיזבאללה] במנטליות בדומה לשלהם"; ערך, תמצית, עמ' 142.

3. יחסי ישראל והכורדים העיראקים (1963-1975)

מקור היחסים בין ישראל לכורדים העיראקים הוא בשנות ה-50 של המאה ה-20, עת ביקשה ישראל לבנות את "ברית הפריפריה" – קשרים עם מדינות שאינן ערביות – כדי להיחלץ מטבעת הכיתור הערבית. הכורדים, מוסלמים סוניים שאינם ערבים, נאבקו בעיראקים שנים רבות והתאימו בצורה מושלמת לברית החדשה. העובדה כי קהילות יהודיות חיו ברחבי כורדיסטן במשך אלפי שנים ורקמו יחסים טובים עם הרוב המוסלמי, הפכה את החיבור לטבעי ונוח.

במהלך שנות ה-60 וה-70 העמיקו הקשרים בין ישראל והכורדים העיראקיים. מן הצד הישראלי האינטרס היה ברור – מאבק באויב משותף. במלחמת העצמאות שלחו העיראקים כוחות להילחם במדינה הצעירה. עיראק אף הייתה המדינה הערבית היחידה שלא חתמה עם ישראל על הסכם הפסקת אש לאחר המלחמה, ובשנות ה-50 איימה להכניס כוחות לירדן. "החזית המזרחית" הייתה תרחיש צבאי מאיים במיוחד על ישראל.⁴⁰

מאבק הכורדים עם העיראקים נסוב סביב סוגיות של אוטונומיה, ריבונות, עצמאות וזכויות לאומיות. כך הפכה עיראק לאויב משותף ישראל-כורדי. ישראל זיהתה בקשר החדש אפשרות לפגוע בכוח הצבאי של עיראק וביכולתה לשלוח כוחות צבאיים מערבה לעימות עם ישראל או לסיוע למדינות ערב הנמצאות במלחמה עם ישראל.⁴¹ מאיר עמית, ראש המוסד דאז, היטיב לבטא את החשיבה הישראלית בדבריו לרופא ישראלי צעיר שעמד לטוס לכורדיסטן: "שרתת עד כה בעמק הירדן, אשר נמצאת תחת איומה המתמיד של אוגדה עיראקית. כעת, אתה נוסע לגזרה אחרת הנלחמת מול אוגדה עיראקית אחרת, כדי שזו לא תוכל לאיים על עמק הירדן".⁴² מעבר לאויב המשותף פעל מרכיב נוסף ורגשי שחיזק את הקשר: שאיפות העצמאות של הכורדים, היותם תחת דיכוי ורצונם במדינה נתקלו בסימפטיה רחבה בחברה הישראלית של שנות ה-60.⁴³

באותה התקופה התהדקו עד מאוד מערכת היחסים בין ישראל לבין איראן – מדינה מוסלמית לא ערבית נוספת – אשר גם היא, כמו ישראל והכורדים, ראתה בעיראק אויב. היא אף תמכה באופן נרחב בכורדים מתוך כוונות דומות לאלו של ישראל – החלשת עיראק. כך יצא שהקשר בין ישראל לבין הכורדים חיזק בצורה עקיפה גם את יחסי ישראל עם איראן.

איראן בתפקידה כפטרון-שותף (co-patron) הייתה הציר אשר באמצעותו התאפשר החיבור הישראל-כורדי. אולם לאיראן היו גם אינטרסים משלה, אשר לא תמיד הלמו את האינטרסים הכורדיים או הישראליים. היא נאבקה מול עיראק על דומיננטיות במפרץ הפרסי ונשאה את עיניה אל איים ונתיבי שיט בעלי ערך אסטרטגי שהיו תחת שליטה עיראקית. היא ניצלה את המרד הכורדי כדי לסחוט את עיראק – ניתוק התמיכה בכורדים תמורת האיסטרטגיים במפרץ הפרסי.

עם זאת איראן לא הייתה מעוניינת בניצחון הפרוקסי שלה. עצמאות כורדית – או אפילו חתימת הסכם כורדי-עיראקי – הדאיגו את איראן, אשר התמודדה עם מיעוט כורדי תוסס משלה. מנגד תבוסה כורדית נחרצת בשדה הקרב הייתה גורמת לאיבוד מנוף השפעה איראני על עיראק.

⁴⁰ אבנר שמחוני, עומק אסטרטגי והחזית המזרחית ההתמודדות עם האיזמים ממזרח והנוכחות הצבאית בגדה המערבית, נייר עמדה, אוניברסיטת תל אביב, יוני 2006.

⁴¹ Shlomo Nakdimon, *A Hopeless Hope: The Rise and Fall of the Israeli-Kurdish Alliance*, Yediot Ahronot, Tel Aviv, 1996, p. 181.

⁴² שם, שם.

⁴³ Yossi Alpher, *Periphery: Israel's Search for Middle East Allies*, Lanham: Rowman and Littlefield, 2015, p. 51.

האסטרטגיה החדשה מתמצית יפה בדברי ראש המודיעין האיראני: "אנו תומכים בכורדים במטרה שיילחמו, לא כדי שיביאו שלום"⁴⁴ או בדברי בכיר איראני נוסף: "אני רוצה להבה בוערת, לא שריפה".⁴⁵

ארה"ב לא נותרה מחוץ למשחק לאורך זמן, ומשנת 1972 היא החלה בקשרים עם הכורדים ולמעשה שימשה פטרון נוסף (co-patron), שלישי במספר. אולם, כמו איראן, האינטרסים האמריקאים היו שונים מהותית מהאינטרסים הכורדיים, והם נדרשו לאזן בין מספר רב של שיקולים. למשל ארה"ב לא ראתה בניצחון כורדי אינטרס אמריקאי מובהק ואף ראתה באוטונומיה או בעצמאות כורדית גורם העלול לערער את יציבות האזור כולו. מנגד ראתה ארה"ב במאבק הכורדי הזדמנות לפגוע בסובייטים באמצעות החלשת הלקוח העיראקי שלהם. למרות זאת בתחילת שנות ה-70 ביקשה ארה"ב להתקרב לברה"מ, ותמיכה עמוקה מדי בכורדים הייתה עלולה לפגוע במאמצי ההתקרבות בין המעצמות. לכך נוסף לחץ פנימי אשר הסתייג ממעורבות צבאית נוספת מחוץ לגבולות המדינה, וצמצום התמיכה האמריקאית בכורדים היה לעובדה.⁴⁶

גם לכורדים, כמובן, היו אינטרסים משלהם. מטרתם בלחימה הייתה דחיקת הכוחות העיראקיים מחוץ לאזורים הכורדיים. רוב המנהיגים הכורדיים שאפו להגיע להסדר מוסכם עם עיראק, שבמסגרתו יקבלו השפעה בממשלה הפדרלית בדמות תקנים לשרים כורדיים והכרה בשפה ובזכויות התרבותיות של העם הכורדי בתוך אוטונומיה כורדית. עם זאת יש המאמינים שמולא מוסטפא ברזאני (Barzani), המנהיג האגדי של המרד, התנגד בסתר למטרות אלה: "הרושם שלי הוא שברזאני מעוניין להמשיך בסטטוס-קוו. לחימה מועטה ושליטה בלעדית על השטח ההררי בעיראק" אמר בכיר ישראלי שהיה מעורב בתמיכה בכורדים, והמשיך: "הוא אינו רוצה להתמודד עם כלל המערך הכורדי בעמק או עם הבעיות המורכבות יותר של האוכלוסייה הכורדית העירונית. אני מאמין שהוא ישמח להסתפק בטריטוריה הכפרית-הררית היפהפייה הנמצאת כרגע תחת שליטתו, ולהמשיך להתהדר עד אין קץ בכבוד השמור למורדים נצחיים שהצליחו במרדם, מחזיקים בקלפים חזקים כנגד עיראק ונמצאים בעמדת מיקוח מולה".⁴⁷

ניתן לחלק את מערכת היחסים בין ישראל והכורדים לשלוש תקופות עיקריות.

ראשית המלחמה הכורדית-עיראקית הראשונה נעוצה בשנת 1958. באותה שנה הזמין עבד אל כרים קאסים (Qasim), ראש ממשלת עיראק, את מנהיג הכורדים הגולה מוסטפא ברזאני לחזור לביתו והבטיח לכורדים אוטונומיה. עד מהרה התברר כי קאסים כלל לא התכוון לעמוד במילתו. עקב כך פתחו הכורדים בשנת 1961 בלחימה נגד הצבא העיראקי, אשר נכשל בדיכוי המרד, ובשנת 1963 ניצלו קבוצת בעתייסטים עיראקיים את כישלון הצבא בדיכוי המרד והדיחו בהפיכה צבאית את קאסים מן השלטון.

באותה השנה החל ברזאני לרקום קשרים חשאיים וממודרים עם גורמים ישראלים בפריז.⁴⁸ כבר בתחילת הקשר הבינה ישראל כי הסכמת האיראנים חיונית לשיתוף הפעולה, ולפיכך נפגשו ישראלים עם בכירים איראניים כדי לתאם עימם את פעולות ישראל, והתוצאות לא איחרו לבוא.

⁴⁴ Nakdimon, *A Hopeless Hope*, p. 81.

⁴⁵ Alpher, *Periphery*, p. 53.

⁴⁶ Ofra Bengio, *The Kurds of Iraq: Building a State within a State*, Boulder, Lynne Rienner, 2012, pp. 70-72.

⁴⁷ Nakdimon, *A Hopeless Hope*, p. 181.

⁴⁸ Alpher, *Periphery*, p. 79.

ביולי 1963 הוקם והופעל מנגנון שאפשר כניסה של יועצים ישראלים ואיראניים לכורדיסטן דרך איראן, למשך שלושה חודשים, על מנת לייעץ לברזאני. בתחילה הורכבו הצוותים הישראליים משלושה או ארבעה אנשים, ובזמן שהתבצעו אימונים מיוחדים, שילש את עצמו מספר היועצים והגיע לתריסר.⁴⁹

העובדה כי ברזאני היה מנהיג דומיננטי בעל יכולת ביצוע והשפעה בקרב אנשיו, הקלה רבות על ישראל. כלל המאמצים הישראליים עברו דרכו. לישראל הייתה כתובת ברורה ואמינה יחסית שאליה ניתן לפנות, שאותה צריך לשכנע, ושאינה ניתנת לפעול. היחסים התאפשרו בזכות האמון העמוק שהיה לברזאני בישראלים, ושני ביקוריו בישראל הם ביטוי לכך.

נוכחות ישראלית קבועה בכורדיסטן החלה בשנת 1965. בעקבות הייעוץ הישראלי החלו להופיע הצלחות בשדה הקרב. בשנת 1966 השמידו הכורדים חטיבה עיראקית שלמה באזור הר הנדרין (Handrin), ואת הייעוץ למערכה ולמארב הצבאי נתן צורי שגיא. מעבר לכך סיפקה ישראל לכורדים ציוד נדרש רב. מרכיב מרכזי בו היה הנשק – מתחמושת ומקלעים עד טילי נ"ט ונ"מ. לכורדים הועברו גם מזון, ציוד וסיוע רפואי. קשה לאמוד במדויק את התמיכה שהעבירה ישראל לכורדים. בשנת 1966 שלחה ישראל מזון וציוד בשווי של 10,000 דולרים מדי חודש. ואילו במאמר בווישינגטון פוסט משנת 1972 נטען כי מדינת ישראל כבר מעניקה סיוע לכורדים בשווי של 50,000 דולרים בחודש.⁵⁰

ישראל גם אימנה את הכוחות הכורדיים. במקרים מועטים הוטסו בחשאי לישראל לוחמים כורדיים כדי לעבור אימונים – למשל בפניו מוקשים. מרבית האימונים נערכו בכורדיסטן ובאיראן, ושם העבירו היועצים הישראליים קורסים מתקדמים יותר. בין היתר הועברו קורסי פיקוד עד לרמת הפלוגה כהכנה למתקפה המאסיבית על העיר רואנדוז (Rewanduz) שבחבל הכורדי.⁵¹ רופאים צבאיים ישראלים נשלחו באופן קבוע לכורדיסטן כדי להפעיל את בית חולים השדה במפקדת ברזאני ולהעביר הכשרות רפואיות לצוותי הרפואה ולחובשים הכורדיים בפשמרגה.

בשנת 1966 הציג עבד ארחמן עארף, הנשיא העיראקי החדש, את תוכנית 12 הנקודות לשלום. בסופו של דבר התכנית לא יצאה לפועל בגלל ההפיכה שהובילה קבוצה בעת'יסטית נוספת בשנת 1968.

מערכת היחסים בין ישראל ובין הכורדים הועמדה במבחן במלחמת ששת הימים (1967). הסיוע הישראלי לכורדים היה בשיאו, והישראלים חפצו בכל מאוּד שהכורדים יפתחו חזית חדשה נגד העיראקים כדי למנוע מהם לשלוח כוחות למלחמה. ברזאני התעקש שכוחותיו אינם מסוגלים לכך, ונמנע לפתוח מערכה חמושה. השלוח הכורדי סירב למעשה למלא את צורכי הפטרון הישראלי. עם זאת הוא סירב לתרום מכוחותיו לכוחות המשלוח העיראקיים.⁵²

ב-1968, לאחר ההפיכה הבעת'יסטית השנייה בעיראק, שאף ברזאני להעצים את יכולת הלחימה של הכוחות הכורדיים ולעבור מלוחמת גרילה ללוחמה סדירה. הרמטכ"ל לעתיד רפאל איתן, אז קצין החי"ר והצנתנים הראשי, נשלח לכורדיסטן כדי לבחון האם ניתן להפוך את הכוח הלוחם הכורדי למסגרת היכולה לפעול בצורה סדורה וקונבנציונלית, וכיצד לעשות זאת. הדבר העיד על חוסר הבנה ישראלית של התרבות הכורדית ואופייה. במסגרת זאת אף נדונו רעיונות, כמו

⁴⁹ Nakdimon, *A Hopeless Hope*, p. 109.

⁵⁰ Ibid, p. 95.

⁵¹ Ibid, p. 248.

⁵² Ibid, p. 193.

העברת טנקים ושלל צבאי אחר שנתפס במהלך מלחמת ששת הימים לכורדים, אולם ההתנגדות של איראן הסירה רעיון זה מעל הפרק.⁵³

בראשיתו היה הקשר הישראלי-כורדי סוד גלוי. פרטים רבים ממנו היו ידועים למשטר העיראקי, בין השאר בשל פרסומים בעיתונים כורדים המזוהים עם גילאל טלבאני (Talabani), היריב של ברזאני. למרות זאת כנראה מחמת פגיעה בכבוד הלאומי לא פרסמו העיראקים זאת באופן פומבי.

השלב השני ביחסים החל בשנת 1970, עם חתימת הסכם השלום בין ברזאני לממשלה העיראקית. במסגרת ההסכם התחייב ברזאני להצטרף למאבק של עיראק באויביה ובהם ישראל.

המטרה המרכזית של ישראל בקשר עם הכורדים – מניעת החזית המזרחית וריתוק הצבא העיראקי – לא הושגה פעם נוספת.

עם זאת ההסכם לא החזיק מעמד לאורך זמן בשל ניסיונות עיראקיים להתנקש בחיי ברזאני.

בתקופה זו, ראשית שנות השבעים, התערבה ארה"ב במרד הכורדי. בשנת 1972

נענתה ארה"ב לבקשה איראנית והעניקה סיוע לכורדים. החלטה זו התקבלה בלי היוועצות בישראל. ההתערבות האמריקאית לא בישרה טובות לאינטרסים הישראליים. במהלך מלחמת יום הכיפורים (1973) ביקשה ישראל מהכורדים למנוע מן העיראקים לשלוח כוחות ללחימה בישראל באמצעות לחימה מולם, אולם וושינגטון שכנעה את ברזאני שלא יעשה זאת.⁵⁴ המטרה המרכזית של ישראל בקשר עם הכורדים – מניעת החזית המזרחית וריתוק הצבא העיראקי – לא הושגה פעם נוספת. בפועל שלחו העיראקים חלקים נרחבים מצבאם לעימות עם ישראל – שלושה רבעים מחיל האוויר שלהם, שני שלישים מן השריון וחמישית מחילה-הרגלים כולל יחידות העילית שלהם. ייתכן כי ברזאני השתמש בלחץ האמריקאי כתירוץ בעודו חושש לבצע מהלכים פרו-ישראליים אשר יוקיעו אותו כבוגד בקרב העולם הערבי. עם זאת מדיניותו במהלך המלחמה הייתה זהירה, ולמעט הבעת סולידריות פורמלית עם הכוחות הערבים הוא לא נקט בצעדים נוספים.

המנהיגות הכורדית הפגינה נאיביות וחוסר הבנה של המערכת האזורית. היא כשלה בזיהוי ההתנגדות האיראנית לעצמאות כורדית, ולא שמה הדגש מספק על מרכזיות איראן והשפעתה על הקשר עם ישראל. בנוסף שגו הכורדים באשליות כי ישראל תילחם בשדה הקרב את מלחמותיהם או תשכב בשבילם על הגדר בזירה המדינית. כאשר התבהרו מגבלות הכוח של ישראל, החל ברזאני לשאת את עינו יותר ויותר לעבר ארה"ב ואיראן.

השלב השלישי במערכת היחסים החל בשנת 1974, עת התחדשה הלחימה בין הכורדים לבין הממשלה העיראקית. הכורדים שאפו להילחם כעת כצבא סדיר, והם ביקשו פעם נוספת את העזרה של שגיאה על מנת להיערך למתקפה עיראקית נרחבת באביב.⁵⁵

⁵³ Nakdimon, *A Hopeless Hope*, p. 299.

⁵⁴ כנראה שהכוונה האמריקאית הייתה למנוע מישראל הישג מוחץ, כדוגמת ששת הימים, כדי להשאיר פתח למשא ומתן בסוף המלחמה. הגורם שעצר את ההתקדמות הישראלית ברמת הגולן היה הגעת הכוחות העיראקיים. אם הכורדים היו בולמים את הגעת הכוחות העיראקיים, ייתכן שהמהלכים הישראליים היו נמשכים ומשיגים תוצאה מובהקת יותר.

⁵⁵ Nakdimon, *A Hopeless Hope*, p. 360.

אף כי נדמה היה שמערכת היחסים בין ישראל לכורדים פורחת שוב, בחודש מרץ 1975 חתמו איראן ועיראק על הסכם שלום, והשאה האיראני הפסיק את סיועו לברזאני. מאחר שאיראן, שביקשה להתקרב כעת אל עיראק, שימשה ציר שדרכו פעל הקשר הישראלי-כורדי, לא נותרה לישראל ברירה, והיא חדלה לסייע לכורדים. ברזאני נמלט לאיראן, והלחימה הכורדית בעיראק פסקה כמעט לחלוטין.

לא באשמתם התפרקה מערכת היחסים בין הכורדים לישראל מול המורכבות של ריבוי הפטרונים. כיוון שהמערך כולו עבר דרך איראן, האינטרסים האיראניים היו המפתח למערכת היחסים כולה. השימוש האיראני בכורדים כאמצעי לחץ על העיראקים הפך לא רלוונטי בשעה ששתי המדינות הגיעו להסכם ביניהן. מרגע זה נחרץ למעשה גורל הקשר הישראלי-כורדי, ולברזאני או לכל מקבל החלטות ישראלי לא נשאר הרבה מה לעשות בנידון.

למרות הכישלון הישראלי בהשגת המטרה המרכזית של מניעת חזית מזרחית הצליחה ישראל בהשקעה נמוכה יחסית לגבות מחיר מסוים מן הצבא העיראקי.

4. יחסי ישראל והתימנים המלוכניים (1963-1975)

לאורך שנים רבות שררה בתימן חוסר יציבות פוליטית פנימית ומתח רב בין השלטון המלוכני השיעי לבין קבוצות אתניות אחרות. בשנת 1962 הוכתר מוחמד אל-בדר (Al-Badr) לאימאם תימן במקום אביו אחמד בן יחיא חמיד אדין (A-Din). ניסיונות החיסול הכושלים של אל-בדר, שנתפס חלש יותר מאביו, לא צלחו והפכו בסופו של דבר למרד גלוי ולהפיכה צבאית. ב-25 בספטמבר 1962, תחת הנהגת עבדול אל-סלאל (El-Salal), קצין לשעבר בצבא התימני, השתלט הצבא הרפובליקני המורד על הבירה צנעא ועל מרכזי מפתח במדינה.⁵⁶ אל-בדר נמלט לערב הסעודית, ושם הוא ארגן את השבטים השיעיים למאבק ברפובליקנים והביא לפרוץ מלחמת האזרחים בתימן.⁵⁷

בתחילה ניסו הרפובליקנים להילחם במלוכנים בכוחות עצמם, אך הם נכשלו. הם לא הצליחו להרוג את אל-בדר אשר כוחותיו התבססו באזורים הרריים, שהגישה אליהם הייתה קשה מאוד. הרפובליקנים החליטו לפנות אל מי שראה עצמו כמנהיג וכפטרון של כל גורם המבקש להילחם בבתי המלוכה השמרניים ובקולוניאליזם במזרח התיכון – גמאל עבד אל-נאצר (Nasser) המצרי.⁵⁸ קהיר ראתה בתמיכה ברפובליקנים התימניים הזדמנות להחזיר במעט את היוקרה שאבדה לה בעקבות התפרקות האיחוד עם סוריה – הקהילה הערבית המאוחדת (קע"ם) – בשנת 1961. נאצר ביקש בנוסף לנקום בסעודים, שאותם הוא האשים בערעור הברית עם סוריה, וראה בעתודות הנפט של חצי האי ערב יעד חשוב. מצרים גם הבינה את חשיבות עיר הנמל התימנית עדן, שהייתה בתקופה זאת פרוטקטורט בריטי, והשתוקקה לשלוט בה.

במהרה הפכה מלחמת האזרחים בתימן לזירת עימות בין מדינות רבות. המצרים שלחו יועצים וחייילים לתמוך בממשלה הרפובליקנית החדשה. בה בעת סיפקו הסעודים והירדנים תחמושת למלוכנים מחשש כי הצלחת המרד הרפובליקני תשמש תמיכה למרידות דומות בממלכותיהם. הסכסוך התפתח למלחמת פרוקסי דרשלבית. מחנה אחד כלל את מצרים, שברית המועצות תמכה בה, והשני את ערב הסעודית ואת ירדן, שארצות הברית תמכה בהן.⁵⁹

הבריטים, ששלטו בעדן באותה תקופה, חששו מההפיכה בתימן, אולם הם היו חלוקים באשר לגישה הנכונה להתמודדות עם האתגר. בעוד משרד החוץ הבריטי תמך ברפובליקנים, משרד המושבות צידד במלוכנים. גישת משרד המושבות הכריעה את הכף, ולסוכנות הביון הבריטית ניתנה הוראה ליצור קשר עם המלוכנים. משימה זו מומשה באמצעות שכירי חרב בריטיים שלכאורה לא התקשרו בצורה ישירה לממשלה הבריטית.⁶⁰

לאחר שכשלו המאמצים הדיפלומטיים לפתרון הסכסוך, פתחו המצרים בשלוש מתקפות גדולות בשנים 1963 ו-1964. למרות מספר הצלחות עד ספטמבר 1964 איבדה המתקפה המצרית

⁵⁶ Robin Bidwell, "Obituary: Abdullah Sallal," *Independent*, March 18 1994, <https://www.independent.co.uk/news/people/obituary-abdullah-sallal-1429912.html>

⁵⁷ איתמר רבינוביץ, "ההסתבכות", בתוך: שמעון שמיר (עורך), *ירידת הנאצריזם 1965-1970, שקיעתה של תנועה משיחית*, מפעלים אוניברסיטאיים, תל אביב, 1978, עמ' 218 (218-228); חיים שקד, "תימן: פרשת דרכים", *מערכות*, גיליון 157, 1964, עמ' 5.

⁵⁸ יוגב אלבו, *האמנם 'וילה בג'ונגל' ? מעורבות ישראל בסכסוכים במזרח-התיכון כחלק ממדיניותה במרחב, 1949-1970*, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך בלימודי ישראל, האוניברסיטה העברית, 2016, עמ' 34.

⁵⁹ ראו למשל מסמך של משרד החוץ הישראלי המפרט את הסיוע הכלכלי, הצבאי והרפואי שסיפקה ברה"מ לצד הרפובליקני לאורך המלחמה: ארכיון המדינה, חצ-9 / 6603, "ברה"מ הגישה סיוע רב לתימן במישור הכלכלי והצבאי", 19 באוגוסט 1969.

⁶⁰ Duff, Hart Davis, *The War That Never Was*, Arrow Books, London, 2012, pp. 9-15

מתנופתה, ומצרים איבדה בקרבות 10,000 חיילים, ויותר מ-40,000 מחייליה עוד היו מוצבים בתימן.

הקיפאון הצבאי גרם לפגישה בין נאצר ופיסל, מלך ערב הסעודית, באלכסנדריה על מנת לדון בהסדר מדיני למלחמה בתימן. בנובמבר של אותה שנה קרס המו"מ בין הצדדים, והלחימה חודשה.⁶¹

החל משנת 1963, כחלק מן הרצון להכריע את המערכה, השתמשו המצרים בנשק חדש כנגד התימנים המלוכניים. מצרים, שנואשה מהמלחמה וביקשה לסיימה במהירות, לא בחלה אף בהתקפות בנשק כימי. בהתקפה הכימית הגדולה ביותר, בשנת 1967, נהרגו 140 בני אדם.⁶² השימוש בנשק כימי העיד על הרצון המצרי העז לסיים את המלחמה. היא סבלה מהמעורבות בתימן; כל יום לחימה עלה למצרים יותר מ-500,000 דולרים והעלה את גירעונה הלאומי ליותר משלושה מיליארדי דולרים. כתוצאה מכך נאצר נאלץ לנקוט באמצעים לא פופולאריים כגון העלאת מיסים וקיצוץ הטבות.⁶³

אף על פי שלא היה לה גבול משותף עם תימן, היו לישראל אינטרסים משלה במלחמת האזרחים. ישראל ביקשה להחליש את מצרים אשר הייתה אבן הפינה של כל קואליציה מלחמתית נגדה. מלחמת האזרחים בתימן, אשר בהמשך כונתה גם "מלחמת וייטנאם המצרית", הייתה הזדמנות מצוינת עבור ישראל לפגוע בצבא המצרי ולהסיטו מהמאבק בישראל והזדמנות מצוינת להשגת מודיעין על הכוחות המצריים ועל יכולות הנשק הכימי שברשותם.

תימן גם ממוקמת בנקודה אסטרטגית חשובה, מיצרי באב אל-מנדב, ודרך מצרים אלה הגיעו ספינות ישראליות לאוקיינוס ההודי ולמזרח הרחוק וקיימו קשרי סחר עם מדינות האזור. ישראל, שהבינה היטב נקודה זאת, לא יכלה להסתכן בכינון ממשלה תימנית עוינת העלולה לאיים על נתיב מסחר קריטי זה.⁶⁴

לישראל לא היו קשרים דתיים, אתניים או תרבותיים עם השבטים התימניים, ועל כן היא מצאה לנכון לפעול באמצעות מתווך המקושר למלוכנים – שכירי החרב הבריטיים. השימוש במתווך אפשר גם לשמור על יכולת ההכחשה הישראלית תוך הקטנת הסיכונים הכרוכים במעורבות ישירה.

בתחילת 1964 החל הסיוע הצבאי של ישראל לכוחות המלוכניים. היא שלחה מטוסי תובלה אשר הצניחו נשק וציוד לכוחות המלוכניים. גיחות אלה נעשו במסגרת "מבצע דורבן", ששמו שונה בהמשך ל"מבצע רוטב". כלי הנשק שהוצנחו כללו רובים, מקלעים, אמצעי לחימה נגד טנקים, תחמושת, מוקשים ושני תותחי נ"מ. למעשה מידת ההשקעה של ישראל הייתה נמוכה מאוד.

⁶¹ יואב שטרן, "כך התערבה ישראל במלחמת האזרחים בתימן", **הארץ**, 25 באוגוסט 2011; רבינוביץ, **הסתבכות**, עמ' 220.

⁶² מיכה בר, "תולדות הלחימה הכימית – לקחים ברמה האסטרטגית", **מערכות**, גיליון 318, 1990, עמ' 44-45. בר העריך כי בכלל הלחימה באמצעות גז בתימן נהרגו כ-400 איש.

⁶³ שמעון אביב, "רוטב בסלט תימני", **מבט מל"מ**, גיליון 66, 2013, עמ' 11 (10-13); יעל ורד, "ללא הכרעה", בתוך: שמעון שמיר (עורך), **ירידת הנאציזם 1965-1970, שקיעתה של תנועה משיחית**, מפעלים אוניברסיטאיים, תל אביב, 1978, עמ' 229-230. הערכה של המחברת מדברת על עלות של 350 מיליוני דולרים לשנתיים הראשונות של המלחמה.

⁶⁴ צבי זמיר מציין מאורע שאיים על חופש השייט הישראלי – ירי של רקטה מספינת מרוץ אשר יצאה מחופי תימן, לעבר אונייה ישראלית שהובילה דלק מאיראן לישראל. צבי זמיר, **בעיניים פקוחות**, כנרת זמורה ביתן, אור יהודה, 2011, עמ' 90.

ישראל הקפידה מאוד להסתיר את מעורבותה: סימונים ומילים בעברית הוסרו ביסודיות מן הציוד, ואפילו הארגזים שבהם נארו הציוד הכילו שבבי עץ מקפריסין.⁶⁵

בסך הכל ביצעו 14 מטוסי תובלה ישראליים בלתי מסומנים מסוג סטרטוקרוזר גיחות מעל הים האדום ואף בשמי סעודיה במהלך המבצע. את ההצנחה הראשונה ניהלו שני סוכני מוסד שחדרו לתימן, ומשם הועבר הפיקוד לידי שכירי החרב, שרבים מהם היו יוצאי יחידת העילית הבריטית SAS. ההצנחות הישראליות פסקו בשנת 1966.⁶⁶

המערכה בתימן סייעה לישראל לפגוע בתדמית של נאצר בקרב העולם הערבי והקהילה הבינלאומית. ישראל ביקשה להציג את נאצר כגורם בלתי

הסעודים, שלא ידעו כי כספם מגיע לבסוף לישראל, מימנו למעשה את רכישת הנשק דרך שכירי החרב הבריטים.

מהימן המערער את היציבות בעולם הערבי. לאחר שנאצר השתמש בנשק כימי, ולמרות שמצרים חתמה על הסכם הפסקת האש בינואר 1964, היא הגבירה את מידת מעורבותה בתימן וחיידשה את הלחימה בה.⁶⁷ נציגים ישראלים ברחבי העולם הונחו להעביר את הידיעה על כך לתקשורת, בלי לחשוף את מקורותיה, ולנצל זאת לקבלת הכשר לפעילות ישראלית דומה.⁶⁸

הפעילות הישראלית הייתה ברובה חשאית. הסעודים, שלא ידעו כי כספם מגיע לבסוף לישראל, מימנו למעשה את רכישת הנשק דרך שכירי החרב הבריטים. נוח היה לסעודים להיתלות בכך שאין ברשותם מכ"מים, ובכך להתכחש לטיסות הישראליות.

מספר מאורעות הביאו להעמקת ההתבוססות המצרית בתימן. בשנת 1966 פתחה מצרים במתקפה הגדולה ביותר עד אז בהשתתפות 60,000 חיילים רגלים על אדמת תימן. המתקפה לא הצליחה להגיע לתוצאות מכריעות, והלחימה הגיעה שוב למבוי סתום.

הנזק שנגרם למוכנות המצרית בעקבות מעורבותה בתימן השפיע על ביצועיה החלשים של מצרים בלחימתה בישראל בשנת 1967. משה דיין, שר הביטחון הישראלי במהלך המלחמה, טען שהלוחמים המצריים שהועברו לסיני מתימן, היו כה מצולקים ממה שעשו להם המלוכנים, בגיבוי של בריטניה וישראל, שהם נכנעו כמעט מייד כשפגשו בכוחות הישראליים.⁶⁹

התבוסה הצבאית המצרית במלחמת ששת הימים פגעה קשות בכלכלה המצרית עקב אובדן שדות הנפט שבסיני ולמכה קשה מבחינת סדר הכוחות, לאחר שכ-15,000 חיילים מצרים נהרגו. כדי לנסות לצמצם את הנזקים שנגרמו לסד"כ ולכלכלה, החזיר נאצר 15,000 לוחמים מתימן, קיצץ משכורות והעלה את המחירים במדינה.

לאחר מלחמת ששת הימים החל נאצר לחפש דרכים לסיים את מעורבותו בתימן ולהוציא את כוחותיו ממנה. הוא חתם על הסכם עם הסעודים, ובמסגרתו התחייבו שני הצדדים להפחית את

⁶⁵ באופן אירוני, הרבה מן הנשק שהוצנח היה שלל שנלקח מן המצרים במהלך מלחמת סיני.
⁶⁶ יעל בר וליאור אסטליין, "המרכיב הסודי של הרוטב", אתר חיל האוויר הישראלי, 1 באפריל 2008; אביב, "רוטב", עמ' 12-13.

⁶⁷ א"מ, חצ-18/746, "מברק מאת מחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ", 21 במרץ 1965.
⁶⁸ א"מ, חצ-14/2122, "תימן ענייני פנים", 17 בנובמבר 1964. במברק של משרד החוץ נאמר כך: "א. האימאם באדר הודיע אתמול כי מאז הפסקת האש ביצע חיל האוויר המצרי 170 התקפות על ריכוזים שבטיים מלוכניים. לדבריו נהרגו הרבה נשים וילדים. ב. נסו נא להחדיר ידיעה זו לעיתונות או נצלוה בשיחות בייחוד בטענות נגד ניצול חיל האוויר שלנו נגד סוריה".

⁶⁹ Hart Davis, *The War*, p. 329.

מעורבותם במלחמה. במקביל, במסגרת מרד פנימי בתוך שורות הכוח הרפובליקני, הודח מנהיג ההפיכה אלסלאל. בשנת 1967 ערכו כוחות מלוכניים מצור על צנעא, אך הם אולצו להפסיק אותו בשנת 1968. לאחר שראו המלוכניים שיד הרפובליקנים על העליונה, ישבו הצדדים למו"מ. הלחימה ושיחות השלום התקיימו לסירוגין עד מרץ 1970, ואז הגיעו הצדדים להסכם הפסקת אש.⁷⁰

המבצע בתימן הוכתר כהצלחה ישראלית. בעלות נמוכה מאוד ותוך שמירה על יכולת ההכחשה הצליחה ישראל לגרום להימשכות מלחמת האזרחים בתימן ולפגיעה בכושר של הצבא המצרי. אף שהצנחת הנשק הישראלית לא הביאה להכרעת המערכה, היא הועילה למלוכנים והשפיעה עליהם לטובה. בשל העובדה שהמלוכנים המשיכו להילחם, מצרים המשיכה להזרים לתימן כוחות וכסף. ישראל כמעט ולא שילמה מחיר על מעורבותה בתימן. היא לא הציבה חיילים באזור, הסתפקה בהעברת אספקה ונשק, ומלבד מספר סוכני מוסד כלל לא הייתה נוכחות קרקעית ישראלית במדינה. נוכחות זו נמשכה אף לאחר תום המלחמה. בשנת 1972 נתפס בתימן ברוך מזרחי, סוכן מוסד ישראלי.

⁷⁰ ורד, "ללא הכרעה", עמ' 251-252.

פרק ב – מקרי המבחן האמריקאים

1. יחסי ארה"ב והמוג'אהדין (1979-1987)

בדצמבר 1979 פלשו כוחות סובייטיים לאפגניסטאן כחלק מרצונם לייצב את השלטון המרקסיסטי שנלחם במוג'אהדין האסלאמיים. הסובייטים ביקשו בפלישה להשיג מספר מטרות: להתקרב למקורות הנפט במזרח התיכון, לחסום זליגה של תכנים אסלאמיים קיצוניים לדרום ברה"מ שהתגברה בעקבות המהפכה האסלאמית באיראן, ולמנוע את התבססות ארה"ב באפגניסטאן בעקבות איבוד בסיסה באיראן.¹

הממשל של נשיא ארה"ב ג'ימי קרטר (Carter), במיוחד יועצו לביטחון לאומי זביגנייב בז'ז'ינסקי (Brzezinski), ראו בפלישה הוכחה למדיניות האגרסיבית הסובייטית והגדירו מדיניות זו כאיום הגדול ביותר על שלום העולם מאז מלחמת העולם השנייה. הם גרסו כי עליהם להפוך את אפגניסטאן ל"וייטנאם הסובייטית".²

מטרות הקשר בין הלקוח והפטרון היו ברורות לשני הצדדים. המוג'אהדין ביקשו לגרש את הסובייטים מארצם. ארה"ב ביקשה להחליש את ברה"מ. ארה"ב תספק את הנשק התחמושת, הייעוץ, הציוד והסיוע הכספי – רק בשנת 1981 לבדה העבירה ארה"ב חבילה של 3.2 מיליארדי דולרים לאפגנים – ואילו המוג'אהדין "יספקו" את הדם.

כבר ביולי 1979 החלה ארה"ב מסייעת למוג'אהדין האנטי קומוניסטים באפגניסטאן. פעולתה הראשונית בוצעה דרך ארגון הביון הפקיסטני (ISI). במסגרתה העבירה ארה"ב נשק ותחמושת ל-

ISI – המתווך – אשר העביר אותם

לכוחות המוג'אהדין האפגניים. ארה"ב

העדיפה לפעול דרך ארגון הביון

הפקיסטני על מנת לגשר על הפערים

התרבותיים בינה לבין המוג'אהדין

ולהסתייע בהם בהכרה של השטח, הלשון, התרבות והמנהגים המקומיים. נקודה משמעותית הייתה העובדה כי גם המתווכחים הפקיסטניים היו מוסלמים, כמו לוחמי המוג'אהדין, דבר אשר אפשר חיבור קל ואפקטיבי יותר.

אחד ממנהיגי המוג'אהדין הבולטים היה אחמד שאה מסעוד (Massoud) שדווקא לא היה שייך לזרם האסלאמי של המוג'אהדין.³ במקביל פעלה ארה"ב באמצעות הזירה הסעודית והסתייעה בה כפטרון משנה. היא הגיעה עימה להבנה כי סעודיה תשווה כל סיוע כספי שארה"ב מספקת למוג'אהדין.⁴ פעילות זו של ארה"ב לסיוע למוג'אהדין נקראה בשם "מבצע ציקלון".⁵

בחירת רונאלד רייגן (Reagan) לנשיאות ארה"ב העצימה את המדיניות האמריקאית כלפי המעורבות באפגניסטאן ותרמה רבות להעמקת הסיוע והעזרה הכספית והצבאית שסיפקה ארה"ב

ארה"ב רצתה לגרום לסובייטים "לדמם" וכך להחלישם, ואילו האפגנים רצו את עזרת ארה"ב בגירוש הסובייטים מארצם.

¹ Stephen Tanner, *Afghanistan – A Military History From Alexander The Great To The War Against The Taliban*, Revised Edition, Da Capo Press, 2003, p. 234.

² Zbigniew Brzezinski, interview, *Le Nouvel Observateur*, 1998.

³ Ibid, p. 257-258.

⁴ Odd Arne Westad, *The Global Cold War*, Cambridge University Press, United Kingdom, 2007, pp. 328-329.

⁵ Robert D. Billard, "Operation Cyclone: How the United States Defeated The Soviet Union," *Undergraduate Research at UCCS*, Vol. 3.2, 2010, pp. 25-41.

למורדי המוג'אהדין. ארה"ב רצתה לגרום לסובייטים "לדמם" וכך להחלישם, ואילו האפגנים רצו את עזרת ארה"ב בגירוש הסובייטים מארצם. רייגן, בניגוד לקיסינג'ר יועצו, לא רצה להיות "השוטר האזורי", אלא החליט להציב אתגר משמעותי לאיום הסובייטי באמצעות "אסטרטגיה נגד כוח" (Counterforce Strategy) שמשמעותה תמיכה בכל קבוצה המתנגדת למשטר שהסובייטים תומכים בו.⁶

בתחילה היה הסיוע למוג'אהדין מוגבל בהיקפו ובטיבו – סופקה כמות מצומצמת יחסית של אמצעים ובאיכות ירודה. בהמשך התקופה סיפקו ארה"ב, סעודיה ופקיסטן נשק רב ומתקדם, חדיש יותר מאשר הרובים האנגלים שהיו ברשות המוג'אהדין. ארגון הביון של פקיסטן היה אמון על העברת אמצעי הלחימה לרשות המוג'אהדין ואף על אימונם על אדמת פקיסטן תוך כדי יצירת מקלט בטוח ללוחמי המוג'אהדין.⁷ מחד גיסא העובדה כי ארגון הביון הפקיסטני תיווך בין ארה"ב למוג'אהדין, אפשרה לארה"ב להכחיש את מעורבותה בקשר ולהימנע מהסלמה ביחסים עם ברה"מ. מאידך גיסא אופן פעולה זה גרם לכך שפקיסטן, אשר פעמים רבות היו לה אינטרסים שונים משל ארה"ב, הפכה לצינור ההעברה הראשי של סיוע אמריקאי. כך לדוגמה, העבירו הפקיסטנים סיוע צבאי נרחב וחדש יותר למוג'אהדין אסלאמיים המזוהים איתם ולא למורדים אפגניים מתונים שהיה להם קשר עם ארה"ב.

ושינגטון השתמשה בשטח של מצרים ושל מדינות המפרץ על מנת לאמן לוחמי מוג'אהדין בלחימה ובהפעלת מערכות נשק מתקדמות. היא הקימה חברות קש כדי לקנות נשק סובייטי לשימוש המוג'אהדין, בעיקר ממדינות מזרח אירופה.⁸

הסיוע הכספי והאזרחי למורדים האפגניים החל משתפר באופן ניכר. לא במפתיע, המתח בין סין לבריה"מ השפיע אף הוא על הסוגיה האפגנית, כשסין סיפקה נשק ותחמושת מתקדמים למורדים האפגניים.⁹ מחשש להסלמה ביחסים בין המעצמות קנתה ארה"ב נשק שלל סובייטי מ ישראל והעבירה אותו לידי המוג'אהדין.¹⁰ בכך ביקשה ארה"ב לקעקע טענות סובייטיות בדבר עזרתה למורדים.

במקביל חששה ארה"ב כי נשק מתקדם בידי המוג'אהדין עלול להגיע לגורמים עוינים, וניסתה לווסת את זרימת הנשק לאזור. אמצעי זה של ויסות העברת הנשק היה לכלי ביד הפטרון האמריקאי בניסיון לשלוט בקבוצות השלוחים שלו. עם זאת באפריל 1986 החליט ממשל רייגן להרחיב את הסיוע למוג'אהדין וסיפק לו בנוסף לתחמושת ולנשק גם טילי נ"מ מתקדמים מסוג סטינגר. טילים אלו הופעלו לראשונה בספטמבר 1986 והפילו שלושה מסוקי תקיפה סובייטיים.¹¹ העובדה כי היו לכל הפחות שמונה קבוצות מורדים – ממורדים חילוניים מתונים יחסית עד מורדים אסלאמיים קיצוניים – לא סייעה בגיבוש של הנהגה אחידה, וגורם זה הקשה מאוד על יכולת השליטה האמריקאית ופגם ביעילות מערכת היחסים בין הפטרון לשלוח.

המינוי של מיכאל גורבצ'וב (Gorbachev) למזכ"ל המפלגה הקומוניסטית במרץ 1985 סימל את תחילת הסוף של המערכה הסובייטית באפגניסטן. מעניין לציין כי דווקא בתקופה שבה שקעו

⁶ Westad, *The Global Cold War*, p. 331.

⁷ Carter, Malkasian, *War Comes To Garmser*, Oxford University Press, New York, 2013, p. 25-26.

⁸ Westad, *The Global Cold War*, p. 352, 355- 356.

⁹ Tanner, *Afghanistan*, p. 250.

¹⁰ Ibid, p, 254.

¹¹ Westad, *The Global Cold War*, p. 356; Tanner, *Afghanistan*, p. 266.

הסובייטים באפגניסטאן, השתפרו היחסים בין שתי המעצמות, ובפגישה בין גורבצ'וב ורייגן הבהיר הראשון כי ברה"מ מוכנה לסגת מאפגניסטאן. בסופו של דבר, בעקבות ועידת ג'נבה ב־14 באפריל 1988, הוסכם על הסדר שיסיים את הסכסוך המדיני סביב אפגניסטאן, ונקבע לוח זמנים לנסיגה סובייטית כוללת. ב־15 בפברואר 1989 חצה החייל הסובייטי האחרון את הגבול בין אפגניסטאן לברה"מ, ובכך באה לסיומה המלחמה.¹²

¹² לסטר גראו ומיכאל גרס, "המלחמה הסובייטית באפגניסטאן", **מערכות**, 2005, עמ' 55-57.

2. יחסי ארה"ב – "תנועת בני עיראק" (2006-2011)

לתנועת "בני עיראק" יש שמות רבים. התנועה מוכרת גם כ"התעוררות אל-אנבר" או בערבית שעאוה (התעוררות). בשמה האזרחי היא מוכרת כ"התוכנית לאזרחים מודאגים". קצין אמריקאי, אשר היה מעורב במערכת היחסים עם התנועה, העיר בצורה הומוריסטית כי: "אנחנו חשבנו לקרוא לה התוכנית לטרוריסטים לשעבר, אך הצעתנו לא התקבלה".¹³ באמירה זאת קיימת מידה רבה של אמת המתארת את ראשיתה של התנועה. בשנת 2006 מספר מנהיגי שבטים סוניים ממחוז אל-נבאר שבמערב עיראק הפנו עורף לארגון הטרור אלקעידה בעיראק (AQI) והחלו בשיתוף פעולה עם חיילי ארה"ב.

הסיבות למהפך זה רבות. האלימות שהפעיל אלקעידה והאכיפה השרירותית של חוקי הדת שהנהיג, הביאו את השבטים לנקודת שבירה. בתחילה קיבלו השבטים את אלקעידה בברכה, כיוון ששני הצדדים התנגדו לממשל השיעי ברובו שקם לאחר נפילת סדאם חוסיין (Hussein) וגם לכוחות הכיבוש האמריקאי במדינה. אלא שעד מהרה חלה התדרדרות ביחסיהם. לוחמי אלקעידה היכו, עינו ואף תלו מקומיים שהפרו את חוקיהם. העובדה שבעיקר גורמים זרים, שאינם עיראקיים, הנהיגו את הארגון, הוסיפה למרירות השבטים.

גרסה אחרת של המאורעות טוענת כי השינוי נגרם בשל רצון השבטים להגן על נשותיהם. אלקעידה ניסתה לחתן את לוחמיה עם הנשים המקומיות במטרה להטמיע את עצמה באוכלוסייה העיראקית. השבטים סירבו לאפשר נישואים של נשות השבט עם גברים זרים ואף חמור יותר, אינם עיראקים. המצב התדרדר במהירות, ובאחד המקרים לוחמי אלקעידה רצחו שיחי' שלא הסכים להשיא את ביתו ללוחם הארגון. בתגובה פגעו אנשי השבט באנשי אלקעידה, ובתגובת נגד רצחו הג'יהאדיסטים את ילדי אחד השיחי'ים. היה זה הקש ששבר את גב הגמל מבחינת השבטים, והמרד נגד אלקעידה פרץ.¹⁴

גרסאות נוספות טוענות כי מאחורי השינוי עמד מאבק על פרנסה ועל אדמות. למשל שבט האלברמהאלס (Albu-Mahals) עסק בהברחות בגבול הסוריעיראקי. שבט המזוהה עם אלקעידה השתלט על אדמותיו ודחק אותו מעיסוקו. על אף שרבים מאנשי האלברמהאלס נטלו חלק בהתנגדות לכיבוש האמריקאי, הופעה של אויב חדש דחפה אותם אל זרועות האמריקאים. בני השבט כרתו ברית עם כוח נחתיים אמריקאי בנובמבר 2005, ובתמורה העבירו האמריקאים לאלברמהאלס אימונים וכלי נשק שסייעו לשבטים לכבוש את אדמותיהם מחדש. ההצלחה גרמה לשבטים נוספים מסביב לעיר רמאדי ללכת בעקבותיהם. עד מהרה שבטים נוספים ממחוז אל-אנבר, אשר שיחי'ים מקומיים וקצינים יוצאי הצבא העיראקי לשעבר הנהיגו אותם, החלו מקימים מעין ארגוני הגנה מקומיים, אשר שיתפו פעולה עם האמריקאים ולחמו באלקעידה.¹⁵

כך או כך, הבסיס לקשר בין השבטים הסונים לבין ארה"ב היה הראייה של אלקעידה כאויב משותף.

¹³ Marie Colvin, "Sunni sheikhs turn their sights from US forces to Al Qaeda," *The Times*, September 9, 2007, <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/iraq/article2414588.ece>

¹⁴ David Kilcullen, "Anatomy of a Tribal Revolt," *Small Wars Journal*, August 29, 2007, <http://smallwarsjournal.com/blog/2007/08/anatomy-of-a-tribal-revolt/>

¹⁵ Colin Freeman, "Iraqi neighbours rise up against al-Qaeda," *The Telegraph*, April 12, 2008, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1584898/Iraqi-neighbours-rise-up-against-al-Qaeda.html>

בשנת 2007 החליט הממשל של הנשיא ג'ורג' בוש על תגבור מאסיבי של הכוחות הלוחמים בעיראק במהלך שכונה "הנחשול" (Surge). במסגרת המהלך נשלחו לעיראק 21,500 לוחמים אמריקאים נוספים במטרה לתרום ליציבות האזורית ולהעניק לממשלה העיראקית: "את אורך הנשימה הנדרשת לה כדי להתקדם בתחומים קריטיים אחרים [...] הורדת רמת האלימות בבגדאד תגדיל את הסיכוי לפיוס אפשרי בין הצדדים".¹⁶

תחושת האמינות של ארה"ב אצל השבטים קשורה באופן ישיר לנוכחות הפיזית של הכוחות האמריקאים בעיראק, בעיקר לאחר התגבור המשמעותי בשנת 2007. נוכחות זו הגדילה את היכולת של השבטים לפעול בצמוד לכוחות האמריקאים וסייעה להם לתאם את מהלכיהם איתם. הקשר האישי ייעל את העבודה המשותפת ושיפר את התוצאות של הלחימה. דווקא החלפת המפקדים והיחידות בצד האמריקאי פגמה בעומק שיתוף הפעולה: "היו לי יחסים מצוינים עם היחידה האמריקאית הראשונה שעימה פעלתי בתחילת הדרך", נזכר אחד המנהיגים המקומיים, והוא ממשיך: "האנשים היו מקצועיים ואדיבים, וניכר היה כי הם שאפו לבצע את תפקידם בצורה נכונה ונאותה. אך ליחידה שהגיעה לאזורנו אחריה חסרה הבנה של הסיטואציה בשטח ושל התרבות העיראקית. חוסר הבנה זו גרמה לנו לסבל, ולכן חלה התדרדרות ביחסינו עימם".¹⁷

אולם ארה"ב הבינה מהר מאוד כי הממשל העיראקי המרכזי לא יוכל לכוון יציבות לבדו, וכי לשם כך נדרש שיתוף פעולה מצד הקהילות והשבטים המקומיים.

המוכנות לשיתוף פעולה עם ארה"ב והבריטים כנגד כוחות אל-קעידה התפשטה ממחוז אל-אנבר למחוזות נוספים: נינווה, דיאלא, סלאח א-דין, באביב ובגדאד. לפי דוד קילקולן (Kilcullen), יועץ למאבק בהתקוממות בכוח הרב-לאומי (Multi-National Force), מספר שבטים שיעיים בדרום המדינה אף שיתפו פעולה עם האמריקאים נגד כוחות שיעיים קיצוניים. עד לאביב של שנת 2008 בשני שלישים ממחוזות עיראק היו לתנועת ההתעוררות הסונית תומכים.¹⁸

למרות הצלחה ממשית זו יש לראות את המציאות שהתפתחה בעיראק בהקשר המדויק. השבטים הסוניים לא ראו בחיבור עם כוחות הקואליציה חיבור קבוע ולרגע אחד לא שגו באשליות בנוגע למהותו. הם הבינו כי בעתיד הנראה לעין האינטרסים שלהם חופפים עם אלו של האמריקאים, בעיקר במאבק המשותף נגד אל-קעידה. השבטים הסוניים, אשר התנגדו לכיבוש האמריקאי של עיראק, הבינו שדווקא דרך שיתוף הפעולה עם האמריקאים הם יגרמו להם לעזוב מהר יותר. האמריקאים הבינו עובדה זאת עד תום, והמסר שהעבירו למנהיגים המקומיים היה פשוט: "אם אתם לא אוהבים את נוכחותנו באזור, ואתם רוצים שנצא לכם מהוריד, הפתרון ניצב לפניכם: פשוט תסלקו את הקיצונים, תפחיתו את האלימות ותשתפו פעולה עם הממשלה כדי להביא ליציבות באזור שלכם, ואנחנו עפים מכאן".¹⁹

¹⁶ Steven Simon, "The Price of the Surge," *Foreign Affairs*, May/June, 2008, <http://www.foreignaffairs.org:80/20080501faessay87305-p10/steven-simon/the-price-of-the-surge.html>

¹⁷ Derek Harvey and Michael Pregent, "Who's to blame for Iraq crisis," *CNN*, June 12, 2014, <http://edition.cnn.com/2014/06/12/opinion/pregent-harvey-northern-iraq-collapse/?c=&page=0>

¹⁸ Kilcullen, "Anatomy," *Small Wars Journal*, August 29, 2007. יותר מ-90,000 עיראקים הצטרפו לתנועת ההתעוררות, שכ-80 אחוזים מתוכם היו סונים. לוחמי התנועה הרוויחו כ-300 דולרים בחודש. בתחילת שנת 2008 הסתכמה ההוצאה האמריקאית על משכורות ללוחמי התנועה ב-16 מיליון דולרים בחודש.

Greg Bruno, "The Role of the 'Sons of Iraq' in Improving Security," *The Washington Post*, April 28, 2008, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/04/28/AR2008042801120.html>

¹⁹ Kilcullen, "Anatomy," *Small Wars Journal*, August 29, 2007.

על אף שארה"ב לא קיימה קשרים תרבותיים או דתיים עם הסונים, התקיימה התקשורת בין הצדדים בשנתיים הראשונות ללא מתווך. כך הייתה יכולה מערכת היחסים להתקיים באופן ישיר, והיא לא הייתה נתונה לחסדי האינטרסים של שחקן שלישי.

מאמצי הסיוע והשיקום, אשר התאפשרו בעקבות השיפור במצב הביטחוני, היו חשובים לא פחות מהלחימה. ארה"ב השקיעה מיליארדי דולרים בשיקום אזורים שבהם התפתחה רגיעה. בין פברואר לדצמבר 2007 השקיעה ארה"ב 223 מיליוני דולרים באזור רמאדי בלבד. מפקדי הצבא

"הם יודעים אפילו להצביע על לוחמי אל-קעידה ועל מיקומם של בתים ממלוכדים, מטעני צד ומוקשים, וזה מה שעושה את כל ההבדל".

האמריקאי הדגישו כי ההשקעה הרבה לא רק הצילה חיי אדם, אלא אף חסכה כסף למשלמי המיסים האמריקאים: "כלי רכב אמריקאיים שלא נפגעו, וזאת בשל

הירידה ברמת האלימות, חסכו לארה"ב כסף רב יותר, מאשר עלות משכורותיהם החודשיות של לוחמי התנועה", אמר מפקד הכוחות האמריקאים בעיראק גנרל דיוויד פטראוס (Petraeus) באפריל 2008.²⁰ הגישה החדשה הוכיחה את עצמה, ומספר הולך וגדל של מנהיגים מקומיים פנו לאמריקאים וביקשו את סיועם בבניית תשתיות חדשות, בהקמת בתי ספר וביצירת מקומות עבודה עבור בני משפחותיהם.²¹

בתמורה העבירו קבוצות "בני עיראק" לפטרון האמריקאי מידע מודיעיני יקר ערך שהתאפשר בזכות החיבור העמוק של הקבוצות לאוכלוסייה ולשטח. "בני עיראק" הסתננו לשורות אל-קעידה ואספו מידע על שמות פעילי הארגון, על כתובותיהם ואפילו הגיעו אל מספרי לוחיות הרישוי של רכביהם.²² "הם גם מספקים לנו מידע מבצעי על מיקומם של מקומות לאחסון נשק", הסביר דיוויד סות'רלנד (Sutherland), קולונל בצבא ארה"ב, והוסיף: "הם יודעים אפילו להצביע על לוחמי אל-קעידה ועל מיקומם של בתים ממלוכדים, מטעני צד ומוקשים, וזה מה שעושה את כל ההבדל".²³ כדי לצמצם את החיכוך בין האמריקאים והעיראקים התבצעה הפעילות נגד ארגון הטרור הסוני כשלוחמי ההתעוררות פועלים באופן ישיר מול האויב ומקבלים סיוע מרחוק בדמות אש אווירית וארטילרית אמריקאית.

התוצאות לא איחרו לבוא. לדברי צבא ארה"ב בשנת 2007 לבדה נהרגו 2,400 פעילי אל-קעידה חשודים, נלקחו בשבי 8,800 פעילים נוספים, והארגון נדחק כמעט לחלוטין אל מחוץ למחוזות אל-אנבר ובגדאד.²⁴ גם מבחינת נפגעים אזרחים חל פחות דרמטי במספרים. בספטמבר 2007 כמות האזרחים ההרוגים עקב פעילות אל-קעידה קטן ב-30 אחוזים מאשר בדצמבר 2006.²⁵ במספר התקריות האלימות באזורים מסוימים חלה ירידה של 90 אחוזים, ומספר פעילי אל-קעידה ברחבי המדינה צנח מ-12,000 פעילים ביוני 2007 ל-3,500 בלבד בפברואר 2008.²⁶

²⁰ Bruno, "Sons of Iraq," *The Washington Post*, April 28, 2008.

²¹ Alissa J. Rubin and Damien Cave, "In a Force for Iraqi Calm, Seeds of Conflict," *The New York Times*, December 23, 2007, <http://www.nytimes.com/2007/12/23/world/middleeast/23awakening.html?pagewanted=all>

²² Kilcullen, "Anatomy," *Small Wars Journal*, August 29, 2007.

²³ David Mays, "Concerned Local Citizens Vastly Improve Security in Iraq's Diyala Province," *US Department of Defense*, October 12, 2007, <http://www.defenselink.mil/news/newsarticle.aspx?id=47783>

²⁴ Amit R. Paley, "Shift in Tactics Aims to Revive Struggling Insurgency," *The Washington Post*, February 8, 2008, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/02/07/AR2008020703854.html?hpid=topnews>

²⁵ Sumedha Senanayake, "Iraq: Al-Anbar Initiative Makes Progress, But Baghdad Remains Wary," *Radio Free Europe Radio Liberty*, November 02, 2007.

²⁶ Bruno, "Sons of Iraq," *The Washington Post*, April 28, 2008.

לשיתוף הפעולה היה גם יתרונות נוספים. כיוון שעשרות אלפי גברים צעירים שיתפו פעולה עם כוחות הקואליציה, עמדו לרשות אל־קעידה פחות מגויסים פוטנציאליים. הצניחה באלימות אפשרה גם לחנויות להיפתח מחדש, וכך התחדשה הפעילות המסחרית והכלכלית באזורים אלה.²⁷

ההצלחה המסחררת של התנועה הכריחה את אל־קעידה להסתגל למצב החדש בדרכים מפתיעות. הארגון פרסם במסגדים הנחיות, ובמסגרתם הוא קרא לפעיליו להימנע מהפעלת אלימות ומחדירה לחיים הפרטיים של אחרים באופן הגורם לניכור בקרב תומכי הארגון לשעבר.²⁸

למרות ההצלחה המרשימה עוד בראשית הקשר ניתן היה לזהות חסרונות מובנים. למשל הישענות אמריקאית על אישיות ספציפית ולא על מכנה רחב יותר, כמו לאומיות או פטריוטיות. לדוגמה, שיחי' עבד אל סטאר אבו רישה (Abu Risha) היה מנהיג כריזמטי של אחד השבטים ששיתפו פעולה עם ארה"ב במסגרת "תנועת ההתעוררות" במחוז אל־אנבר. הוא הצליח לאגד תחתיו 42 שבטים שונים ב"מועצת הישועה של מחוז אל־אנבר" (Anbar Salvation Council). "לאבו רישה הייתה כריזמה ואישיות שפשוט כבשו אנשים. האישיות שלו הייתה גורם מאחד", אמר ג'ון צ'רלטון (Charlton) קולונל בצבא ארה"ב ומפקד הכוחות האמריקאים באזור רמאדי, והמשיך: "במהלך מספר חודשים צפינו באבו רישה הופך למנהיג, וזה היה מדהים".²⁹ אולם ההישענות על אישיות אחת הייתה גם נקודת תורפה. אל־קעידה חיסלה את אבו רישה בספטמבר 2007, ואחיו שירש אותו, לא הצליח לאחד את השבטים השונים באותה המידה. "מתעוררים ספקות אם זוהי אכן תנועה פטריוטית במהותה", הרהר קצין אמריקאי בכיר לאחר הרצח.³⁰

דוגמה נוספת קשורה בקשיים בירוקרטיים ואף למורכבות האתנית־עדתית בעיראק. באוקטובר 2008 הועברה האחריות על משכורות לוחמי "ההתעוררות" לממשלת עיראק, אשר סיפחה את התנועה ליחידות כוחות הביטחון במדינה, ובכך עברה מערכת היחסים בין הפטרון לבין השלוח להיות תלויה בתיווך של גורם שלישי. בתחילה נראה כי המהלך הצליח, אך לאחר הנסיגה האמריקאית מעיראק בשנת 2011 רק כשני שלישים מהכוחות קיבלו את משכורתם מהממשלה באופן רשמי ומוסדר. הפעילים האחרים, שלא קיבלו את משכורתם, הפכו עוינים, וחלקם הצטרף ל"מדינה האסלאמית", שקמה כתנועת בת של אל־קעידה בעיראק.³¹

הכישלון בהטמעת כלל כוחות "ההתעוררות" בקרב כוחות הביטחון הוא חלק מהאתגר ארוך הטווח של הטמעת השבטים הסוניים לתוך הממשלה העיראקית שהיא שיעית ברובה. השבטים הסוניים לא הכירו בלגיטימיות של הממשלה וראו בה בובה איראנית.³² אמנם האינטרסים של השייח'ים נגד אל־קעידה התיישרו עם אלה של ארה"ב, אך השבטים הסוניים ראו בעיראקים השייעיים ובתומכיהם האיראנים איום גדול יותר. הטיהור הדתי של כוחות הביטחון העיראקיים שהנהיג נורי אל־מאלכי, ראש ממשלת עיראק, כלל מאמץ מודע לפרק את תנועת "ההתעוררות" הסונית שאותה הוא ראה כאיום על ביטחון הקהילות השיעיות.

²⁷ Kilcullen, "Anatomy," *Small Wars Journal*, August 29, 2007.

²⁸ Paley, "Shift in Tactics," *The Washington Post*, February 8, 2008.

²⁹ Tina Susman, "Iraqi sheik a contrast to his slain brother," *Los Angeles Times*, October 13, 2007, <http://articles.latimes.com/2007/oct/13/world/fg-brother13>

³⁰ Rubin and Cave, "Force for Iraqi Calm," *The New York Times*, December 23, 2007.

³¹ Kenneth Katzman and Carla Humud, "Iraq: Politics and Governance," *Congressional Research Service*, March 9, 2016. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS21968.pdf>

³² Rubin and Cave, "Force for Iraqi Calm," *The New York Times*, December 23, 2007.

הפחד של לוחמי ההתעוררות מפני המליציות השיעיות שאיראן גיבתה אותן, היה מוצדק. לדברי מפקד לשעבר בתנועת "ההתעוררות" בבגדאד רוב לוחמי התנועה שסופחו לכוחות העיראקיים באופן רשמי, נאסרו או שאנשי המליציות השיעיות חיסלו אותם.³³ עד שנת 2013 נכחדה "תנועת ההתעוררות" כמעט לחלוטין, ורוב חבריה נטשו את התנועה או הצטרפו לארגון המדינה האסלאמית.³⁴

בסופו של דבר גם הציפיות שתלו הסונים בארה"ב התגלו כלא ראליות. למרות שהאמריקאים שילמו את משכורות הלוחמים ב"תנועת ההתעוררות", כעבור זמן לא רב ביקשו הסונים לשפר את מעמדם הכלכלי והחברתי פעם נוספת. הכוונה שלהם, ולפיה הסיוע שלהם לארה"ב יאפשר להם להשתלב במשרות בכירות בממשלה או בצבא העיראקי, התבררה כמוטעית. מוקדי הכוח נשאו בידי השיעים, והדבר יצר כעס ותסכול רב: "מאז ומעולם היו הסונים מנהיגי המדינה. הייתכן שהם הופכים להיות נותני שירות פשוטים ופועלי ניקיון? [...] לא לזאת ציפינו מהכוחות האמריקאים. מובן שלא נקבל זאת".³⁵

בסופו של דבר, ולמרות הפגיעה בכוחות אלקעידה, לא הצליחה ארה"ב לכוון מדינה עיראקית יציבה, בטוחה ומתפקדת, שכלל אזרחיה מכירים בממשלתה וכפופים לה. המאבק בין הסונים לשיעים בשאלת מי היא הקבוצה האוחזת ברסן השלטון לא דעך ואף החמיר. גל ההצטרפות של כוחות סוניים אל ארגון המדינה האסלאמית (דאע"ש), רבים מהם חברי "תנועת ההתעוררות", קשור באופן ישיר אל המתח הבינעדתני.³⁶

ארה"ב ובעלות בריתה לא הצליחו להפוך את ההצלחה המקומית קצרת הטווח להצלחה אסטרטגית רחבה. הם הסתנווורו מההישגים ברמה המקומית ולא השכילו לנסות ולהעבירם לרמה הכלל מדינתית. בעוד שהאמריקאים האמינו שהם השתמשו בשבטים כדי להשיג את מטרותיהם, יש לתהות אם אולי מה שקרה בפועל היה להיפך: "האמריקאים חשבו שהם קנו את נאמנותם של הסונים", אמר לקונגרס ניר רוזן (Rosen) עמית מחקר במרכז למשפט וביטחון באוניברסיטת ניו יורק באפריל 2008, "אך בפועל, הסונים הם אלה שקנו את האמריקאים".³⁷

³³ Joel Wing, "The Rise and Fall of the 'Sons of Iraq,'" **Business Insider**, November 3, 2014, <http://www.businessinsider.com/the-rise-and-fall-of-the-sons-of-iraq-2014-11>

³⁴ Derek Harvey and Michael Pregent, "Who's to blame for Iraq crisis," **CNN**, June 12, 2014, <http://edition.cnn.com/2014/06/12/opinion/pregent-harvey-northern-iraq-collapse/?c=&page=0>

³⁵ Simon, "The Price of the Surge," **Foreign Affairs**, May/June 2008.

³⁶ Ibid.

³⁷ Bruno, "Sons of Iraq," **The Washington Post**, April 28, 2008.

הכישלונות בעיראק ובאפגניסטאן יצרו רתיעה בקרב האמריקאים מהתערבות נוספת במזרח התיכון. תפיסת "No Boots on The Ground" הפכה למעין קו רשמי בקרב ההנהגה האמריקאית הבכירה. המשך הנוכחות הצבאית באזור אינו מועיל, קבעו רבים, ואף מזיק לאינטרסים האמריקאים.³⁸ ניתן לראות בתמיכה במורדים בסוריה המשך ישיר לקו זה, אם כי בשינוי מסוים: מחד גיסא חוסר רצון ברור להתערב באופן ישיר במלחמה, אולם מאידך גיסא הבינו האמריקאים כי יריביהם ימהרו לנצל את החלל שיתירו, אם הם יעזבו את האזור.

המלחמה בסוריה בין המשטר של אסד לבין קבוצות המורדים החילונית והאסלאמיות לוותה מראשיתה במעורבות שחקנים אזוריים ובינלאומיים. מן הצד האחד התייצבו איראן, חיזבאללה ורוסיה שסייעו לאסד ובקבוצות התומכות בו. מן הצד השני התייצבו תורכיה, סעודיה, ירדן ומדינות אחרות אשר ניסו לסייע לארגונים הנאבקים באסד. בתחילה גישה ארה"ב את דרכה במרחב הסורי והחליטה לסייע בעיקר לצבא סוריה החופשית (Free Syrian Army) אולם רק באמצעים שאינם קטלניים – ציוד רפואי, קשר, אספקה, מזון ועוד.³⁹ המשך הלחימה בסוריה והתחושה כי הם 'מאבדים את השטח' לטובת הכוחות היריבים, הביאו את האמריקאים לאמן כוחות מורדים מתונים סוריים על אדמת ירדן. ארה"ב עשתה זאת באמצעות שימוש במתווכים אזוריים – כוחות ירדניים, טורקיים ואף כוחות מקטר שאימנו, ביחד עם מדריכים אמריקאים, את המורדים הסוריים וסייעו לגשר על פערי השפה, המנטליות וכמובן הדת.⁴⁰

בספטמבר 2014 אישר בית הנבחרים האמריקאי להתחיל בתוכנית "אמן וחמש" על אדמת ירדן, ובמסגרתה יאומנו מורדים סוריים שיילחמו נגד ארגון המדינה האסלאמית.⁴¹ על מנת לקדם את התוכנית שלחה ארה"ב כ-400 חיילים ועוד כמה עשרות יועצים שהצליחו לרכז כ-1200 מורדים סוריים שהיו אמורים להתחיל את תוכנית ההכשרה. בפועל רק כ-200 סורים החלו באימונים, מכיוון שהשאר סירבו להתחייב להילחם רק נגד ארגון המדינה האסלאמית ולא נגד המשטר של אסד.⁴²

מטרת ארה"ב בחיבור עם קבוצת המורדים הייתה להימנע ממעורבות ישירה על אדמת סוריה, ורצונה כי המגויסים החדשים ייאבקו במדינה האסלאמית. מטרת המורדים הסוריים הייתה לקבל סיוע כלכלי וצבאי, כמו לגיטימציה בינלאומית תחת החסות של מעצמה עולמית – תנאים הנדרשים למאבק יעיל במשטר אסד ובבני בריתו. דווקא הארגונים שעימם ביקשה ארה"ב מדיביזיה 30 להילחם – ארגון המדינה האסלאמית ובעיקר ג'בהת אלנוסרה – היו הגורמים שנלחמו באסד ובצבאו. כלומר הארגונים שלכאורה אמורים להיות היריבים של דיביזיה 30, הם למעשה בעלי הברית והשותפים הטבעיים שלהם במלחמה באסד. על כן החבירה אליהם היא למעשה הדבר

³⁸ *The Atlantic*, "The Obama Doctrine," April 2016.

³⁹ *ynet*, "ביום חמישי הודיע מזכיר המדינה ג'ון קרי בוועידת המדינות היחידות של סוריה באיטליה כי ארצות הברית תקצה 60 מיליון דולר למורדים הסורים ותספק להם ציוד הומניטרי [...] הסיוע לא כולל נשק, אך [...] בושינגטון שוקלים להעביר ציוד צבאי שאינו קטלני – הכוונה היא לאפודי מגן, לנושאי גייסות משוריינים (נגמ"שים) ולציוד קשר. עוד דווח כי ארצות הברית החלה לאמן את המורדים", 2 במרץ 2013.

⁴⁰ **הארץ**, "המשטר הסורי הזהיר את ירדן כי היא "משחקת באש" בכך שהיא מתירה לארה"ב ולמדינות אחרות לאמן את המורדים בתחומה", 10 בספטמבר 2013; *The Times of Israel*, "Syrian rebel training has started in Jordan," 8 May 2015.

⁴¹ *The Times of Israel*, "US House grudgingly approves arms for Syrian rebels," September 18, 2014.

⁴² *The Guardian*, "Syrians fighting Assad, argue overwhelmingly that the regime poses a far greater threat to the country than the jihadi group, which many see as a western fixation", October 15, 2015,

הטבעי ביותר ואף ההגיוני והמתבקש מבחינת מפקדי דיביזיה 30 ולוחמיה. את המתח הבסיסי הזה לא השכילה ארה"ב להבין. ללא מטרות משותפות לא היה כל בסיס לקיום קשר בין פטרון לשלוח.

בסופו של דבר דיביזיה 30 – 54 מורדים שהוכשרו – נכנסו לסוריה ב־12 ביולי 2015 בשיירה של 30 כלי רכב. עד מהרה, ב־30 ביולי, התקיפו כוחות ג'בהת אל־נוסרה את הכוחות. נדים חסן (Hassan),⁴³ מפקד הדיביזיה, נפל בשבי, לפחות לוחם אחד נהרג, והשאר נמלטו ממקום ההיתקלות. אלמלא הסיוע האווירי של כוחות ארה"ב, המפלה הייתה יכולה להיות גדולה יותר.⁴⁴

בספטמבר 2015 נכנסו 75 לוחמים נוספים של דיביזיה 30 לשטח סוריה. לאחר זמן קצר הסגירו הלוחמים את עצמם לקבוצת ג'יהאד בשם "חזית הלבנט", ולאחר מכן העבירו את מרבית כלי נשקם, תחמושתם והציוד שברשותם לידי לוחמי ג'בהת אל־נוסרה. בפגישה עימם אמר אנאס איברהים עובייד (Obeid), מפקד הכוחות מטעם דיביזיה 30, כי מטרתו מלכתחילה הייתה לערוק ולעבור לשורות ג'בהת אל־נוסרה, וכי הוא ואנשיו רימו את הכוחות האמריקאים והתורכיים אשר אימנו אותם.⁴⁵

בשל היעדר מטרה אסטרטגית מוסכמת גם סוגיית המנהיגות או המנהיג "שאיתו ניתן לעבוד" הייתה בעייתית ומורכבת. גם אם בתחילה ניתן היה לנסות ולמצוא מספר אישים שנראה היה שהם מסוגלים ליטול על עצמם את המשימה של חיבור בין מטרות ארה"ב, מטרות המורדים והפיכה של חיבור אסטרטגי זה למעשה אופרטיבי וטקטי – כפי שנדמה היה בתוכנית "אמן וחמש" – הרי שבהמשך התברר כי אישים אלו חסרים את יכולת הנהגה, הפיקוד או חמור לא פחות את רוח הלחימה. הנפילה בשבי של נדים

מפקד הכוחות מטעם דיביזיה 30 אמר כי מלכתחילה מטרתו הייתה לערוק ולעבור לשורות ג'בהת אל־נוסרה, וכי הוא ואנשיו רימו את הכוחות האמריקאים והתורכיים אשר אימנו אותם.

חסן ואנאס איברהים עובייד, כמעט ללא לחימה או עימות, רק ממחישה את היעדר הנהגה המחויבת למשימה או אף של הנהגה הנאמנה למטרות המשותפות – כפי שמשקף בהצהרה של עובייד

אודות מטרתו האמיתית בתוכנית "אמן וחמש". בניגוד למשל לברזאני וטלאבני, המנהיגים הכורדים בשנות ה־60 וה־70, שיכלו לכפות על הציבור שלהם עשייה, חסרים היו המנהיגים של דיביזיה 30 יכולת זהה של הנהגה.

ב־16 בספטמבר 2015 העיד גנרל לויד אוסטין, ראש סנטקו"ם (CENTCOM), הפיקוד הקרבי המאוחד של ארה"ב למזרח תיכון ומרכז אסיה, בפני ועדת השירותים המזוינים כי תוכנית "אמן וחמש" נכשלה באופן ברור. למרות הרצון של ארה"ב לאמן כ־5000 מורדים סוריים, נותרו כארבעה עד חמישה לוחמים הפועלים בשטח נגד "המדינה האסלאמית". סכום הכסף הגדול שהשקיעה ארה"ב בפרויקט – כ־500 מיליוני דולר – ירד לטמיון, כשהמבצע הוגדר ככישלון.⁴⁶

⁴³ <https://www.centerforsecuritypolicy.org/2015/07/30/al-qaeda-affiliated-nusra-front-attacks-us-trained-syrian-rebel-group-again/>

⁴⁴ Jeffrey White, "The New Syrian Force: Down but Not Necessarily Out," PolicyWatch 2466, **The Washington Institute For Near East Policy**, August 11, 2015; **The New York Times**, "Syrian commander of U.S.-trained fighters is kidnapped by Al-Qaida affiliate," July 30, 2015

⁴⁵ **The Telegraph**, "US-trained Division 30 rebels 'betray US and hand weapons over to al-Qaeda's affiliate in Syria,'" 22 Sep 2015.

⁴⁶ **CBS News**, "Congress hears bombshell admission on program to fight ISIS," September 16, 2015,

אובדן דיביזיה 30 השפיע בצורה קשה על המוטיבציה של מגויסים נוספים להצטרף לתוכניות דומות. בעיה מרכזית שעלתה הייתה קשורה לזהות האויב שמנגד. מדיניות ארה"ב כלפי משטר אסד לא הייתה ברורה והחלטית – עלו טענות חוזרות על כך כי אין לאסד ולמשטר מקום בסוריה העתידית. מנגד התעוררו חששות כבדים מהיווצרות כאוס במדינה והשתלטות כוחות אסלאמיים עליה, ואלה הפריעו לגיוס מועמדים חדשים :

Every day I had a meeting with them, Ibrahim said of the American trainers, who numbered one for every two trainees. 'I told them the whole idea is wrong'. I said: 'We are Syrians. Our problem is with the regime. Help us to get rid of the regime'. The response was: 'You should not shoot a bullet against the regime'.⁴⁷

השורה התחתונה של הפעלת דיביזיה 30 על ידי ארה"ב היא כישלון מוחלט. אף אחת ממטרות הקשר לא הושגה. אולי הסיכום הטוב ביותר של הניסיון הכושל להפעיל את דיביזיה 30 בא לידי ביטוי בדברים של קולונל מוחמד דאהר (Daher), קצין המטה של דיביזיה 30, במילות הפרישה שלו מן הפיקוד הוא מנה את הסיבות לכישלון :

1. Slowness in the implementation of the training program of the 30th brigade and the lack of sufficient numbers of trainees;
2. Failure of the 30th brigade to secure basic needs such as the ability to work;
3. The lack of seriousness in the implementation of the project to establish the 30th brigade;
4. The lack of census numbers of the 30th brigade members who are on the ground
5. The lack of accuracy and methodology in the selection of teams of the 30th brigade;
6. The heterogeneity in the ideas of the trainees to achieve the objective on which the 30th brigade was created.

https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Austin_09-16-15.pdf.
⁴⁷ McClatchy, "What really happened to the U.S. train-and-equip program in Syria?," December 21, 2015.

פרק ג – מקרי המבחן האיראנים

1. יחסי איראן והמליציות השיעיות בעיראק

החיבור בין איראן, המדינה השיעית הגדולה ביותר, לבין האוכלוסייה השיעית בעיראק ברור לאור הקרבה האתנית והחיבור הגאוגרפי הקרוב. בשל כך קשר זה עמוק, רחב ומבוסס יותר מיחסי פטרו־שלוח רגילים, והוא גם מעניין במיוחד. בנוסף לחיבור טבעי זה חולקים הפטרון והשלוחים אויבים משותפים. ראשית, שניהם ראו בכוחות המדינה האסלאמית – ארגון סוני במהותו – את האויב המרכזי שיש להילחם בו, וארגון המאיים על הקהילות השיעיות בעיראק בפרט ועל שיעים בכלל. שנית, גם הקהילות הסוניות בעיראק, בעיקר אלו שהיו קשורות למשטר הבעת' הסוני של סדאם חוסיין, נתפסות כיריב. שלישית, הנוכחות האמריקאית בעיראק, שעל אף שיתוף הפעולה בין המליציות השיעיות וארה"ב ואף לעיתים שיתוף פעולה סמוי עם איראן, נתפסה כבלתי רצויה. גם אם כעת יש שיתוף פעולה יחסי, אזי מצב זה הוא זמני.¹

הזרם השיעי הוא הזרם השני בגודלו באסלאם, והוא כולל כ-200 מיליוני מאמינים. השיעים – בניגוד למוסלמים הסונים הרואים באבו בכר, עמר ועות'מאן את ממלאי המקום של מוחמד – רואים בעלי את המחליף של מוחמד. הקהילה השיעית פרוסה על פני חלקים גדולים מן העולם, החל מאיראן דרך לבנון וכלה באינדונזיה. באיראן מספר השיעים הוא כ-65 מיליוני איש, שהם 89 אחוזים מן האוכלוסייה. גם בעיראק השיעים הם רוב באוכלוסייה עם למעלה מ-60 אחוזים ממספרה, ובלבנון שיעורם מונה למעלה משליש מכלל האוכלוסייה.²

השיעה בעיראק נשענת על שלוש רגליים מרכזיות. הציר המסורתי נשען על ערי הקודש השיעיות – נג'ף וכרבלא. בערים הללו נוצרה הזהות הקהילתית השיעית שחרגה מגבולות הכפר, האזור ואף הקהילה הלאומית. הציר השני הוא השבטים השיעיים המתגוררים בדרום עיראק, וערי הקודש באזור הם מקור פרנסתם. הציר השלישי הוא השיעים היושבים בערים. חלק מהם עניים ודתיים, וחלקם להפך – חילוניים, לאומיים אשר ראו את עצמם חלק מעיראק תחת סדאם חוסיין.³

הפיצול בין הקהילות השיעיות בעיראק מוביל למתחים רבים ביניהן. למשל שיעים עירוניים עניים הם גרעין התמיכה של האימאם מוקתדא א־סאדר (Moqtada al-Sadr), והם נאבקו באלימות כנגד הכיבוש האמריקאי של עיראק. א־סאדר, אף שהתחנך באיראן, פנה נגדה כאשר נטל את מושכות ההנהגה. הוא התנגד לניסיונות האיראנים "לקנות" את תמיכתו, נאבק במליציות העיראקיות, אשר האיראנים תמכו בהן, במטרה למצב את עצמו כנציג לאומי כלל עדתי של המעמד הנמוך בעיראק. בשנת 2018 זכתה המפלגה של א־סאדר ברוב בפרלמנט העיראקי.⁴ זכייה זו הדאיגה את ארה"ב ואת איראן שחששו כי א־סאדר יפעל לצמצום השפעתן בעיראק.⁵

¹ Ned Parker, Babak Dehghanpisheh and Isabel Coles, "How Iran Operates in Iraq," *Reuters*, p. 2, 2015.

² אורי גולדברג, **לחשוב שיעית**, האוניברסיטה המשודרת, מודן ההוצאה לאור ומשרד הביטחון, בן שמן, 2012, עמ' 11-12.

³ שם, שם.

⁴ Ibrahim Al-Marashi, "Iraq: The Reinvention of Muqtada al-Sadr," *Al Jazeera*, March 9, 2016.

<http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2016/03/iraq-reinvention-muqtada-al-sadr-160309061939234.html>

⁵ Margaret Coker, "Once Hated by U.S. and Tied to Iran, Is Sadr now 'Face of Reform' in Iraq?" *The New York Times*, May 20, 2018,

[https://www.nytimes.com/2018/05/20/world/middleeast/iraq-election-](https://www.nytimes.com/2018/05/20/world/middleeast/iraq-election-sadr.html?rref=collection%2Ftimestopic%2FSadr%2C%20Moktada%20Al-)

<sadr.html?rref=collection%2Ftimestopic%2FSadr%2C%20Moktada%20Al->

https://www.nytimes.com/2018/05/20/world/middleeast/iraq-election-sadr.html?rref=collection%2Ftimestopic%2FSadr%2C%20Moktada%20Al-&action=click&contentCollection=timestopics®ion=stream&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=2&pgtype=collection

מולו התייצב אייתולה עלי סיסתאני (Sistani), המנהיג הרוחני של השיעים בעיראק ויליד איראן, שניסה למקם את עצמו במרכז השיח המדינתי העיראקי.⁶ סיסתאני, בדומה לאסאדר, התנגד למעורבות האיראנית העמוקה בעיראק וביקש לקדם רפורמות ממשלתיות. הוא פעל למינוי חיידר אל-אבאדי (al-Abadi) לראש ממשלת עיראק במקום נורי אל-מאלכי (al-Maliki) המקורב לאיראן.⁷

החיבור בין איראן למיליציות השיעיות איננו חדש. למעשה מנצלים האיראנים את הקשרים ההיסטוריים שלהם עם גורמים שיעיים עיראקיים אשר התנגדו עוד בשנות ה-80 וה-90 לשלטון הסוני של סדאם חוסיין. כלומר, לאורך השנים קיימת בעיראק נוכחות איראנית – תודעתית ופיזית. קיים פה קשר היסטורי ארוך זמן, שגם אם ידע עליות ומורדות, עדיין הצליחו האיראנים לשמר תשתית מסוימת של אישים וגורמים כוח עיראקיים, אשר ביום פקודה היו מוכנים לפעולה. קשר זה חסך מהאיראנים, ואף מכוחות השלוח, את כל התהליך הארוך, הקשה והמורכב של בניית קשר, יצירת מסגרת פעולה ואף הבנה הדדית של מטרות שני הצדדים מן הקשר.⁸

הסיוע האיראני למיליציות השיעיות העיראקיות מתבצע באמצעות משמרות המהפכה – כוח קודס בראשות קאסם סולימאני (Soleimani). הפעלת כוחות שלוחים היא אבן פינה במדיניות החוץ האיראנית, והיא מאפשרת לה להשפיע על מדינות הקרובות אליה. לרשות האיראנים עומדים כלים נוספים למטרה זאת, כמו "כוח רד", תעמולה, קשרים כלכליים וכמובן השפעה דתית.⁹

פוסטרים שיעים ליד עמדת משטרה עיראקית פדראלית, שדה התעופה של מוסול (צילום: סית פרנסמן, 31 במרץ 2017)

הפלישה האמריקאית לעיראק, ערעור היציבות הביטחונית שנוצר בעקבותיה, הדחת המיעוט הסוני מן השלטון ועליית משטר שיעי עיראקי סיפקו לאיראנים כר פורה לפעילותם במדינה. הסיוע שהגישו האיראנים כלל תמיכה במיליציות שיעיות עיראקיות והכוונתן. האיראנים משתמשים בכוחות הללו כדי לייצר מרחב השפעה, ואילו הארגונים נהנים מתמיכה צבאית, כלכלית, לוגיסטית וכמובן רוחנית ודתית.

⁶ גולדברג, לחשוב, עמ' 95-100.

⁷ Martin Chulov, "Shia leaders in two countries struggle for control over Iraqi state," *The Guardian*, April 15, 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/15/Shi'ite-leaders-iraq-iran-ayatollah-ali-sistani>

⁸ Michael Eisenstadt, Michael Knights and Ahmed Ali, "Iran's Influence in Iraq," *The Washington Institute*, p.8, 2011.

⁹ Interview with Jonathan Spyer, Jerusalem, Israel, August 26, 2016.

בעקבות עליית המדינה האסלאמית הכריז אייטולה סיסתני על מלחמה בארגון. בעקבות פסק ההלכה שנתן, הוקם ב-2014 ארגון גג בשם האשד אלשאבי או (Popular Mobilization Units (PMU) שאיגד בתוכו מספר ארגונים שיעיים שמטרתם להילחם בארגון המדינה האסלאמית.

תהליך הבנייה של PMU דומה מאוד למודל הבנייה של חיזבאללה. הקמה של ארגון אזרחי דתי הפועל בקרב האוכלוסייה המקומית הנאמנה. במקביל בנייה של זרוע צבאית ולאחר מכן פנייה אל עבר המישור הציבורי והפוליטי של המדינה. פעמים רבות התהליך ממשך וכולל כניסה אל הפוליטיקה הארצית וחברות בממשלה, ובסופו של דבר המיליציה הצבאית או הארגון הדתי מקבלים לגיטימציה מלאה מן המדינה.¹⁰

חבר בארגון באדר שומר במחסום דרכים דרומית למוסול (צילום: סת פרנסמן, 2 באפריל 2017)

הארגון החזק ב־PMU הוא ארגון "באדר". אזרחים שיעיים עיראקיים שנמלטו מהמדינה ונלחמו לצד איראן במלחמת איראן-עיראק, הקימו אותו באיראן בשנות ה-80. בדומה לחיזבאללה בלבנון, באדר מחזיק בנוסף לזרוע הפוליטית שלו, שהייתה כוח משמעותי בפרלמנט העיראקי (בשנת 2016), גם זרוע צבאית חמושה (SCIRI – Supreme Council for Islamic Revolution in Iraq), אשר איראן מממנת ומכווינה אותה ותומכת בה. האדי אל-אמירי (Hadi al-Amiri), מנהיג ארגון באדר המשמש גם כשר התחבורה העיראקי, הצהיר בגלוי כי ארגונו מקבל סיוע מאיראן.¹¹ אל-אמירי נחשב כמנהיג המקורב ביותר לאיראן ולקאסם סולימאני.¹² לפי ראנג' אל-אלדין (Alaaldin), חוקר במכון ברוקינגס, ארגון "באדר" מתנהל בין שני היריבים, איראן וארה"ב. הוא שומר על יחסים אינטימיים עם טהרון, אך בפן הצבאי משתף פעולה עם ארה"ב והמערב למרות ההאשמות נגדו בפשעי מלחמה נגד הסונים בעיראק: "הארגון מייצג את מגוון הזהויות והמורכבויות המרכיבות את המליציות השיעיות העיראקיות".¹³

ארגון נוסף השייך ל־PMU הוא ארגון כתאיב חיזבאללה (Kata'ib Hezbollah). את הארגון ייסד אבו מאהדי אל-מוהנדיס (Abu Mahdi al-Muhandis), עיראקי שיעי שעבר אימונים באיראן. אל-מוהנדיס אף נידון למוות בכווית בגין מעורבותו במתקפות הטרור נגד השגרירות האמריקאית והצרפתית במדינה – התקפה שהתרחשה כתגובה לתמיכתו בעיראק במלחמתה נגד איראן בשנות

¹⁰ Seth Frantzman, "A hitchhiker's guide to the militias that now dominate much of Iraq," **The Jerusalem Post**, April 8, 2017, <http://www.jpost.com/Middle-East/A-hitchhikers-guide-to-the-militias-that-now-dominate-much-of-Iraq-486499>

¹¹ David Daoud, "Meet the Proxies: How Iran Spreads its Empire Through Terrorist Militias," **The Tower**, 2015.

¹² Hadi Al-Amiri, "Counter-Extremism Project," <https://www.counterextremism.com/extremists/hadi-al-amiri%20>

¹³ Ranj Alaaldin, "The Origins and Ascendancy of Iraq's Shiite Militias," **Current Trends in Islamist Ideology**, The Hudson Institute, November 1, 2017

ה־80. מייסד הארגון ביקש להקים גרסה עיראקית לכוח קודס,¹⁴ וכיום הוא שני בחשיבותו בארגון PMU. הארגון דוגל ב'ולאית־פִּקִּיה' (velayat-a-faqih) – "שלטון איש הדת" – בסגנון האיראני ומכיר בסמכות של האייתוללה ח'ומייני, המנהיג העליון של איראן, עליהם. אל־מוהנדיס מקורב מאוד לסולימאני ומצהיר בגלוי על נאמנותו לאיראן. בשנת 2016 הוא אמר: "ה־PMU לא הייתה יכולה לבצע פעולות משמעותיות כל־כך לולא תמיכתה העצומה של הרפובליקה האסלאמית של איראן, ובייחוד של עלי ח'מינאי, אשר הנחה את כוחות קודס לגבות את PMU, ותומך בנו באמצעות אספקת נשק, תחמושת, ייעוץ ותכנון".¹⁵

כתאיב חיזבאללה פעל נגד הכוחות האמריקאים בעיראק באופן קבוע. לאחר שנחתם הסכם השותפות הביטחוני בין ארה"ב לעיראק בשנת 2008, תקף הארגון גם את כוחות הביטחון העיראקיים. ארה"ב הגדירה את הארגון כארגון טרור זר, והיא מתייחסת לאל־מוהנדיס כטרוריסט.¹⁶ לאחר שפרצה מלחמת האזרחים בסוריה, שלחה כתאיב חיזבאללה לוחמים לקרבות נגד המורדים הסוריים לצד הצבא הסורי, חיזבאללה ומשמרות המהפכה.

למרות זאת הארגון הראה בעבר נכונות לשיתוף פעולה טקטי עם האמריקאים, הכורדים והכוחות העיראקיים נגד דאע"ש. נכונות זאת לא הפריעה לו, בדומה לארגון באדר, לענות ולרצוח סונים, בין השאר לאחר כיבוש העיר פלוגיה.¹⁷

ארגון נוסף הוא מיליצית עסאייב אהל אלחאק (AAH – Asa'ib Ahl al-Haq). בשנת 2006 התפצלה המיליציה מגייש אל־מאהדי (Jaysh al-Mahdi), ארגון האֵם שממנו צמחה, ושאותו מנהיג אל־סאדר. מיליצית אלחאק עמדה מאחורי אלפי תקיפות נגד האמריקאים ונגד מטרות ממשלתיות מערביות ועיראקיות. בדומה לארגונים העיקריים הנוספים המרכיבים את PMU, גם AAH מקורב עד מאוד לאיראן ולחיזבאללה. איראן מממנת את המיליציה ומתקצבת אותה במיליון דולרים וחצי בחודש עד שני מיליונים.¹⁸ שלטים הנושאים את התמונות של ח'ומייני וח'מינאי מעטרים את משרדי המיליציה.¹⁹

איראן מממנת את מיליצית AAH מתוך רצון להגדיל את יכולותיה המבצעיות בעיראק ומתוך הבנה כי תנועת אל־סאדר אינה נתונה למרותה. גורמים רשמיים בארה"ב ראו בפרויקט מאמץ איראני להקמת גרסה עיראקית של חיזבאללה: "בראש ובראשונה, אני רואה בהם (AAH) פרוקסי איראני. טבעם הוא כזה שאני לא חושב שהם אי פעם הפסיקו לשאוף להיות מקבילה עיראקית לחיזבאללה".²⁰

¹⁴ Ali Kurdistani, "The Militia Leader who Defies the US and Proud of Loyalty to Iran," **Rudaw**, July 6, 2016, <http://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/07062016>,

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Kata'ib Hezbollah, "from Mapping Militant Organizations," (Stanford University) <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/361?highlight=kataib+hezbollah>

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Martin Chulov, "Controlled by Iran, the deadly militia recruiting Iraq's men to die in Syria," **The Guardian**, March 12, 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/12/iraq-battle-dead-valley-peace-syria>

¹⁹ Liz Sly, "Iranian-backed militant group in Iraq is recasting itself as a political player," **The Washington Post**, February 18, 2013, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/iranian-backed-militant-group-in-iraq-is-recasting-itself-as-a-political-player/2013/02/18/b0154204-77bb-11e2-b102-948929030e64_story.html?utm_term=.da71b52c4e1f

²⁰ Ibid.

יחידות חיזבאללה אימנו את לוחמי AAH תחת חסות של כוח קודס וקאסם סולימאני.²¹ בעקבות זאת הארגון מתבסס על טקטיקות המזוהות עם סולימאני והכוללות התקפות חשאיות והכחשת המעורבות בהן.²² בשנת 2007 תקף הארגון את המוצב האמריקאי בכרבלא, ובהתקפה

נהרגו חמישה אמריקאים. לאחר שצבא עיראק כבש את סאדר סיטי בשנת 2008, נמלטו חברי AAH לאיראן, ושם הם התאמנו תחת העין הפקוחה של האיראנים.

"הם היו סתם עוד פרוקסי שאיראן השתמשה בו לתקיפת האמריקאים. כעת, יש להם לגיטימציה פוליטית, וזרועותיהם פרושות לכל עומק מנגנוני הביטחון. היו מאיתנו שלא שמו לב עד שכבר היה מאוחר מדי".

כיום עומד בראש AAH קייס אל-חזאלי (Al-Khazali), אשר במהלך הלחימה בכוחות האמריקאים היה כפוף לעבדול רזא שאהלי (Shahla), סגן מפקד כוח קודס.²³ במבצע של הכוחות המיוחדים הבריטיים בשנת 2007 נתפסו חזאלי, אחיו ובכיר חיזבאללה נוסף ליד העיר בצרה ונלקחו בשבי. במסגרת חילופי שבויים בשנת 2009 שוחררו השלושה בתמורה לאזרח בריטי חטוף. לאחר שחרורו העתיקו חזאלי ומנהיגי AAH את מקום מושבם לאיראן, ושם הם המשיכו בתקיפות נגד כוחות ארה"ב, פקידי ממשל עיראקיים ופעילי התנועה הסאדריסטית.²⁴ הם חזרו לבגדאד בשלהי שנת 2011 וזכו לתמיכה ציבורית נרחבת.

כמו חיזבאללה וקבוצות חמושות נוספות, פיתח AAH מבנה פוליטי מסועף והחל להיות מעורב בצורה עמוקה בתהליכים פוליטיים: "לפני מעט יותר משבע שנים, הם היו סתם עוד פרוקסי שאיראן השתמשה בו לתקיפת האמריקאים", אמר שר עיראקי, "כעת, יש להם לגיטימציה פוליטית, וזרועותיהם פרושות לכל עומק מנגנוני הביטחון. היו מאיתנו שלא שמו לב עד שכבר היה מאוחר מדי".²⁵

ל-AAH יש משרדים פוליטיים הפתוחים לקהל והמספקים שירותים סוציאליים ותוכניות רווחה לאלמנות וליתומים, ובעלותם יש רשת בתי ספר דתיים. כדי לחזק את שליטתם בעיראק נעזרים האיראנים בזרוע הפוליטית של שלוחיהם. אישים שהם חלק מהמיליציות הצבאיות הנתונות לסיוע איראני מכהנים בתפקידים ציבוריים בממשלה העיראקית. לדוגמה, מוחמד אל-גאהבן (Al-Ghabban), חבר במיליצית באדר, היה שר הפנים.²⁶

הארגון אף התפשט גם אל תוך לבנון, ככל הנראה בגיבוי של איראן, ואף הקים שלוחה סורית תחת מסווה של הגנת המסגד השיעי אסיידה זיינב (Sayyidah Zaynab Mosque). כמו קבוצות שיעיות אחרות, גם AAH מנסה להציג את עצמה כמגינת כלל הקהילות, ועל כן הקימו פעיליה גם יחידה סוניית קטנה בשנת 2015.

²¹ Sam Wyer, "The Resurgence of Asa'ib Ahl Al-Haq," *Institute for the Study of War*, p. 6, <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/ResurgenceofAAH.pdf>

²² Chulov, "Controlled by Iran," *The Guardian*.

²³ Wyer, "Resurgence," p. 9.

²⁴ Ibid, p. 11.

²⁵ Martin Chulov, "Controlled by Iran, the deadly militia recruiting Iraq's men to die in Syria," *The Guardian*, March 12, 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/12/iraq-battle-dead-valley-peace-syria>

²⁶ Sly, "Iranian-backed militant group," *Washington Post*; Interview with Seth Frantzman, Jerusalem, Israel, June 5, 2017.

כרזה של ארגון "עסאיב אהל אלחאק" ליד העיירה חמאם אל אליל המראה "שהיד" השייך ליחידה של חמניאי, קאזלי וסיסטאני (צילום: סת פרנצמן, 31 במרס 2017)

ככלל PMU מנסים למצב את עצמם כמגיני המיעוטים בעיראק למול האכזריות הגדולה של המדינה האסלאמית בכל הנוגע למיעוטים. בעיר מוסול צילם PMU את פעמוני הכנסייה מצלצלים על מנת להראות כי הם ישחררו את העיר מדאע"ש ויהפכו אותה מחדש למקום בטוח לנוצרים.²⁷ PMU גם הקימו והכשירו יחידות נוצריות, יזידיות ושבאקיות להגן על הכפרים שבהם הם חיים. "המדיניות של ה-PMU היא לשלב קבוצות מיעוט בנינווה ובסינג'אר, תוך עידוד נאמנותן ל-PMU ולבגד כאחד", כותב העיתונאי סת' פרנצמן.

הלחימה נגד המדינה האסלאמית שימשה הזדמנות פז עבור המליציות השיעיות. הם כבשו שטחים עצומים, גם באזורים סוניים וכורדיים. בדצמבר 2016 הצטרף רשמית PMU לשירותי הביטחון העיראקיים. כך המליציות החמושות שאיראן שולטת בהן – אותן מליציות שעינו ורצחו אזרחים סוניים – החלו לקבל את משכורתיהן מן הממשלה העיראקית.²⁸

הקרב על מוסול פתח בפני PMU הזדמנות נוספת ומכרעת, שאותה הארגון ניצל עד תום. בעקבות מאמצי שדולה כורדיים אסרה הממשלה העיראקית על השתתפות ישירה של הארגונים השיעיים בלחימה על אף רצונם העז. לכן, במקום להילחם ישירות, איגפו הארגונים את העיר ממערב וכך ניתקו אותה מתל'עפר. הכוחות כבשו רבבות קילומטרים רבועים ביום; כוחות PMU אף הגיעו לגבול עם סוריה, והתעורר חשש שכוחות סורים, שאיראן מגבה אותם, יתקדמו מזרחה ויחברו עימם. דבר זה היה יוצר רציפות טריטוריאלית בשליטה איראנית בצורת סהר: מאיראן, דרך עיראק וסוריה ועד לבנון.

²⁷ Seth Frantzman, "Mosul quietly fill with Iran-backed Shiite militias using battle for revenge on Sunnis," **The Washington Times**, April 30, 2017.

<http://www.washingtontimes.com/news/2017/apr/30/mosul-draws-iran-backed-shiite-militias>; Seth Frantzman, "Kurdistan after Islamic State: Six Crises Facing the Kurds in Iraq," **Rubin Center**, December 25, 2016.

²⁸ ראיון עם סת' פרנצמן, ירושלים, 5 ביוני, 2017.

הקשרים בין הפטרון האיראני לשלוחים העיראקיים ממשיכים לשמש כלי בארגז הכלים האיראני. סולימאני ואנשיו מקפידים לשמור על פיקוח צמוד על כוחות הפרוקסי העיראקיים-שיעיים. סולימאני מבקר בעיראק ומתאם את פעילות כוחות אלו. למשל במלחמתם בכוחות המדינה האסלאמית. הקרבה הגאוגרפית מאפשרת לאיראנים לשלוט בצורה צמודה ואף יעילה בלחימת אותם שלוחים. על מנת לדלג על מחסום השפה – האיראנים מדברים פרסית, ואילו המליציות בעיראק דוברות ערבית – משתמשים האיראנים בעזרה של כוחות פרוקסי אחרים שלהם, בעיקר כוחות חיזבאללה. לוחמי חיזבאללה משמשים מדריכים ומתרגמים בין המפעילים האיראנים לבין השלוחים העיראקים.²⁹

על מנת לשמר את שליטתם בכוחות הפרוקסי שלהם בעיראק מממנים האיראנים כמה ארגונים יריבים ומסייעים להם מבחינה צבאית, כספית ולוגיסטית. באמצעות הסיוע מונעים האיראנים את ההתחזקות של ארגון אחד על חשבון האחרים ואף מצליחים להחזיר למוטב ארגון שסטה מן הקו האיראני "ופיתח" אסטרטגיה או קו עצמאי מדי.³⁰ האיראנים אף תומכים – באופן שאינו ישיר – בקבוצות אסלאמיות סוניות כדוגמת אנסר אל-אסלאם, גוף כורדי עיראקי הפעיל בעיראק. קבוצה זו זקוקה למעבר בטוח בין עיראק ואפגניסטאן, ואיראן מספקת זאת להם. בתמורה איסלאמיסטים אלו משמשים את איראן צינור שדרכו הם לוחצים על הכוחות הכורדיים בצפון עיראק, שימנעו מכוחות כורדיים אנטי איראניים (PJAK), המצויים באיראן, לפעול כנגדם.³¹

למרות זאת האיראנים נתקלים פעמים רבות בבעיות הקשורות בהפעלת שלוחים, בעיקר סוגיות העולות אם קיימת התנגשות בין כוחות פרוקסי שונים באשר לאינטרסים מנוגדים או בעיות הנגרמות עקב אינטרסים מנוגדים בין פרוקסי מסוים לבין האיראנים. בנוסף לכך הפעלה של כוחות עיראקיים שיעיים על ידי עיראק יוצרת התנגדות גדולה בתוך עיראק עצמה ומייצבת את איראן כגורם שלילי אצל חלק ניכר מהאוכלוסייה במדינה.³²

²⁹ Michael Eisenstadt, Michael Knights and Ahmed Ali, "Iran's Influence in Iraq," *The Washington Institute*, p. 8, 2011.

³⁰ Aymenn Jawad Al Tamimi and Jonathan Spyer, "Iraq's Shia Militias and Iran," *The Tower*, p. 3, 2014.

³¹ Michael Eisenstadt, Michael Knights and Ahmed Ali, "Iran's Influence in Iraq," *The Washington Institute*, p. 8, 2011.

³² Nabih Bulos, "In Iraq, Iran-affiliated militias that helped rout Islamic State wield growing clout," *Los Angeles Times*, February 1, 2019, <https://www.latimes.com/world/middleeast/la-fg-iraq-militia-party-20190213-story.html>

2. יחסי איראן וחמאס (1992-2018)

תנועת חמאס הוקמה ברצועת עזה כזרוע של האחים המוסלמים. תחת שלטון מצרים דוכאה תנועת האחים המוסלמים, אולם לאחר הכיבוש הישראלי של רצועת עזה בשנת 1967 תנועות אסלאמיות שונות החלו לצבור כוח ותאוצה על חשבון התנועות המרקסיסטיות והלאומניות שאיבדו מהפופולריות שלהן.³³

בשנת 1976 הקים שיח' אחמד יאסין (Yassin) את המרכז האסלאמי, וכך הוא משך אליו רבים מהמנהיגים העתידיים של חמאס. בשנות ה-80 המוקדמות החלו התנועות האסלאמיות בעזה לאגור נשק. בתחילה השימוש בו הופנה כלפי סוחרי סמים וחשודים בשיתוף פעולה עם ישראל. במהרה הבינה ישראל את המתרחש. בשנת 1984 נשלחו לכלא יאסין, סלאח שחאדה ומנהיגים נוספים של חמאס בגין החזקת נשק והקמת ארגון מזוין. הם שוחררו שנה לאחר מכן במסגרת חילופי שבויים.³⁴

ב-15 בדצמבר 1987 הוקמה בעזה תנועת חמאס כתנועת בת של ארגון "האחים המוסלמים" במצרים. אחד ממקימיה היה השיח' יאסין. בתחילה לא מנעה ישראל את התעצמות חמאס. היא ראתה זאת כמשקל נגד לתנועת אש"ף החילונית וקיוותה כי באמצעות תמיכה בתנועה דתית חברתית תצליח לדכא במעט את הכוח של אש"ף בקרב הפלסטינים. בראשית דרכה עסקה חמאס הסונית בפעילות צדקה ורווחה בקרב האוכלוסייה הפלסטינית בגדה וברצועה. עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה בשנת 1987 החלה חמאס לפעול כלפי ישראל גם באלימות כששילבה אידיאולוגיה לאומית פלסטינית ותפיסת חיים אסלאמית דתית.³⁵

בתקופת הסכמי אוסלו ביצעה חמאס פעולות טרור נגד ישראל והתעמתה גם עם הרשות הפלסטינית. ב-16 באפריל 1993 ביצעה חמאס את פיגוע ההתאבדות הראשון שלה שהוביל למספר רב של פיגועי התאבדות נגד מטרות ישראליות אזרחיות וצבאיות.³⁶ בזמן האינתיפאדה השנייה, אשר פרצה בספטמבר 2000, גרמה חמאס למספר הנפגעים הישראליים הרב ביותר מקרב כל הארגונים הפלסטינים. היא הייתה אחראית ל-425 פיגועים, אשר בהם נרצחו 377 ישראלים.³⁷ ב-22 במרץ 2004 התנקשה ישראל בשיח' אחמד יאסין כתגובה לפיגוע בקו 2 בירושלים והפיגוע נמלך אשדוד.³⁸

ב-25 בינואר 2006 נערכו הבחירות לרשות הפלסטינית, ולהפתעת רבים זכתה בהם התנועה שניהלה משא ומתן עם הרשות הפלסטינית אודות הקמת ממשלה. איסמעיל הנייה הקים את הממשלה המשותפת, אולם השקט הפוליטי הפנימי לא נשאר זמן רב. ביוני 2006 חטפה התנועה את גלעד שליט, וביוני 2007, שנה לאחר מכן, השתלטה חמאס בהפיכה אלימה על רצועת עזה ופיצלה בין הפלסטינים בגדה שתנועת פת"ח שלטה בהם, לבין עזה שחמאס שלטה בה.³⁹ שליטתה בעזה

³³ Daniel Byman, *A High Price: The Triumphs and Failures of Israeli Counterterrorism*, Oxford, Oxford University Press, 2011, p. 95.

³⁴ שם, עמ' 97.

³⁵ זאב שיף ואהוד יערי, *אינתיפאדה*, שוקן, ירושלים ותל אביב, 1990, עמ' 222-223.

³⁶ ראו למשל: "4.3.1996 פיגוע התאבדות קטלני בדיזנגוף סנטר", *הארץ*, 2 בספטמבר 2011; "שמונה שנים לפיגוע באפרופו: החיים נמשכים", *ynet*, 18 במרץ 2005; "48 מאסרי עולם לאחראי על פיגועי קו 18 ב-96", *ynet*, 29 בנובמבר 2004.

³⁷ "חמאס ביצע 425 פיגועים באינתיפאדה; 377 נהרגו", *ynet*, 22 במרץ 2004.

³⁸ "ישראל התנקשה בעזה במנהיג החמאס שיח' יאסין", *ynet*, 22 במרץ 2004; "23 מאסרי עולם למתכנן הפיגוע בקו 2 בירושלים", *וואלה*, 10 במאי 2005.

³⁹ "נשיא מצרים: השתלטות חמאס על עזה היא 'הפיכה'", *הארץ*, 7 בספטמבר 2011; שלמה ברום, "התהדקה שליטת החמאס בעזה", *מבט על*, גיליון 66, 2008.

הובילה לשלוש מערכות נרחבות בין חמאס ומדינת ישראל – "עופרת יצוקה" בשנת 2008, "עמוד ענן" בשנת 2012 ו"צוק איתן" בשנת 2014.

תמיכת איראן בתנועת חמאס לא הייתה דבר ברור מאליו. ראשית, העובדה כי הפלסטינים הם ערבים סוניים, ואילו האיראנים הם פרסים שיעיים, מקשה על שיתוף פעולה מוצלח בין הצדדים. שנית, עד למהפכה האסלאמית באיראן בשנת 1979,⁴⁰ הייתה איראן, תחת שלטון השאה, מדינה פרו-מערבית מובהקת, אשר קיימה מערכת יחסים טובה מאוד עם מדינת ישראל.⁴¹ נפילת השאה ב-1979 שינתה באחת את היחס האיראני לישראל שהפך עוין.⁴²

בשנים 1980-1988 פרצה מלחמה ממושכת בין איראן לעיראק, ובעשור זה נזקקה הרפובליקה האסלאמית של איראן לכל כוחותיה כדי לייצב את משטרה. בתחילה היו הקשרים בין חמאס, שהוקם בשנת 1987, ובין איראן מינימליים, אך הם התהדקו לאחר גירוש יותר מ-400 אסירי חמאס ללבנון על ידי ישראל בשנת 1992. עד אז תמכה איראן בעיקר בארגון הג'יהאד האסלאמי, בעוד שתנועת חמאס ביקשה לשמור על עצמאותה. בעקבות הקשרים שנבטו וטופחו בלבנון, החלה איראן תומכת באופן נמרץ יותר בתנועת חמאס וסיפקה לה סיוע כלכלי וצבאי וגם ארגנה כנסים פומביים לתמיכה בה.⁴³

בעקבות עליית חמאס לשלטון בעזה הגדילה איראן בצורה משמעותית את תמיכתה בתנועה. היא החלה מספקת נשק ותחמושת איכותיים – רקטות, טילי נ"ט ונ"מ וציוד לחימה מתקדם אחר – על מנת לשדרג את היכולות הצבאיות של הארגון. איראן גם העבירה ידע צבאי ישיר לתנועה כדי להקנות לארגון כושר ייצור עצמאי של אמצעים צבאים, וכוח קודס של משמרות המהפכה אימן מספר רב של אנשי חמאס מחוץ לגבולות עזה.

הגברת המעורבות האיראנית בפעילות התנועה התבטאה גם בזינוק בתמיכה הכלכלית בה. מתמיכה של כמה עשרות מיליוני דולרים בשנה קפצה התמיכה האיראנית בשנת 2007 ל-200 מיליוני דולרים. בנוסף איראן תומכת נחרצות בצורה מדינית ודיפלומטית בחמאס ופועלת בפעילות נמרצת בפורומים ובכנסים בינלאומיים לקידום הסוגיה הפלסטינית לראש סדר היום הציבורי.⁴⁴

חמאס רואה בתמיכה האיראנית יתרונות רבים. היא מבקשת פטרון במערכת הבינלאומית המסוגלת לתת לה את התמיכה החומרית – צבאית וכספית – שלה היא זקוקה במאבקה בישראל וברשות הפלסטינית. איכות החימוש, הציוד הצבאי, כמו המערך הרקטי המתקדם שלה, הם תוצר של תמיכת מעצמה אזורית בשחקן סמי-מדינתי זעיר. הסיוע הכספי האזרחי האיראני מאפשר לחמאס לקיים את משטרה בעזה. התנועה מבקשת כמובן גם ליהנות מהמטרייה ההסברתית והדיפלומטית שאיראן פורשת עליה, ובשעה שיחסייה עם מצרים מעורערים, המעמד האזורי של איראן משמש מעין משקולת מאזנת לאיבה הבסיסית שרוחש משטר איסיסי אליה, בעיקר בשל

⁴⁰ אפרים קרש, "אירן – אנטומיה של מהפכה", **מערכות**, גיליון 268, 1979, עמ' 19-25.
⁴¹ ראו למשל את ספרו של יעקב נמרודי שהיה למעשה ראש שלוחת המוסד באירן: יעקב נמרודי, **ימי טהרן**, ספריית מעריב, 2010; "ראש ממשלת ירדן מזהיר מהידוק יחסי פרס – ישראל", **מעריב**, 24 ביולי 1970.
⁴² מאיר ליטבק, "אירן וישראל: האיבה האידאולוגית ושוורשיה", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 14, 2004, עמ' 370.
⁴³ סימה שיין ואנה כתרין, "מדיניותה של איראן כלפי עזה", בתוך: עורכים: ענת קורץ, אודי דקל, בנדטה ברטי, **משבר רצועת עזה – מענה לאתגר**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, 2018, עמ' 130-131.
⁴⁴ "הסיוע האיראני לחמאס", **מרכז המידע המודיעיני ולטרור – המרכז למורשת המודיעין**, 2009; שיין וכתרין, "מדיניותה של איראן", עמ' 131; "איראן: סיפקנו לחמאס את הטכנולוגיה לייצור עצמי מהיר של טילי פאג'ר 5", **הארץ**, 24 בדצמבר 2014; "המרוויחה הגדולה בעזה – איראן: מהכשרות צבאיות, דרך אספקת ציוד ועד שיקום החמאס שעוד יגיע. איראן מחזקת את חמאס גם אם עקבותיה חבויים מהעין", **Nrg**, 4 בינואר 2009.

הקרבה שלה לתנועת האחים המוסלמים שהם איום על משטרו. בעוד שבתקופת מוחמד מורסי ושלטון האחים המוסלמים במצרים נהנתה חמאס מפריחה יחסית ביחסי שתי המדינות, תפיסת א-סיסי והממסד הצבאי את השלטון במצרים שינו לחלוטין את היחס של המדינה לחמאס.

הסיבות לתמיכה של איראן בחמאס מגוונות. ראשית, הן חולקות אויב משותף. איראן רואה בישראל ישות קולוניאלית ושלוחה מערבית, אשר אין לה זכות קיום באזור, וכל פעילות כנגדה נתפסת באופן חיובי. האיראנים מבקשים גם להיות שחקן משמעותי בזירה ובאזור. תמיכה במאבק תנועה פלסטינית ערבית נגד ישראל מקנה להם יוקרה וכבוד מסוימים בקרב מדינות ערביות ומשרתת את רצונם בהרחבת השפעתם במזרח התיכון. עובדת היותם נושאי דגל המאבק בישראל, כשיעים ופרסים, מסייעת להם לקבל הכרה מקבוצת הרוב בעולם המוסלמי.⁴⁵

נקודה נוספת היא הרצון של איראן לפצל את המחנה הסוני המאיים עליה ובכך להחלישן.⁴⁶ עניין חשוב נוסף נוגע לשאיפה של איראן לייצר טבעת איום על ישראל על מנת למנוע ממנה לתקוף את מתקני הגרעין שלה. מאחר שלאיראן אין גבול יבשתי עם ישראל, יכולתה לתקוף את ישראל מוגבלת לירי טילים והפעלת טרור בחו"ל נגד יעדים ישראלים ויהודיים. באמצעות תמיכה, סיוע, אימון, הכוונה וכסות אידיאולוגית, בדומה לקשריה עם חיזבאללה, מבקשת איראן לייצר מאזן אימה הדדי: "אם תקפו באיראן, אנחנו נתקוף באמצעות השלוחים שלנו, בישראל".⁴⁷ עדות לכך ניתן לראות בפעילותה הנמרצת בגבול הסורי-ישראלי שהיא ניסיון נוסף להקיף את מדינת ישראל ולאיים עליה באמצעות ארגונים – המיליציות השיעיות – ובאמצעות טילים ורקטות מדויקות.⁴⁸

החיבור, שאינו טבעי, בין הצדדים הפך במשך הזמן לנוח וריווחי. אבל מלחמת האזרחים בסוריה שפרצה בשנת 2011 ערערה את הקשר. בתחילה ניסתה חמאס לשמור על עמימות בנוגע למלחמת האזרחים, אולם בהמשך הצהירה התנועה הסונית על תמיכה באופוזיציה הסורית

באמצעות תמיכה, סיוע, אימון, הכוונה וכסות אידיאולוגית, בדומה לקשריה עם חיזבאללה, מבקשת איראן לייצר מאזן אימה הדדי.

הקשורה באחים המוסלמים והעבירה את מפקדתה, ששכנה בדמשק, לקהיר, שבאותה תקופה שלטו בה האחים. לעומתה תמכה

איראן באופן מוצהר בהמשך השלטון של בשאר אל-אסד. העובדה כי אסד ובני עדתו העלוויים קרובים לפלג השיעה הייתה גורם חשוב בכך. בתגובה לתמיכת חמאס מזערה איראן את תמיכתה הצבאית והכספית בארגון. העובדה כי אין לפטרון ולשלוח קרבה גאוגרפית, מקלה על "צינון היחסים" מצד הפטרון. מוסא אבו מרזוק, הסגן של חאלד משעל, ראש הלשכה המדינית של חמאס, הודה כי יחסיה עם איראן מצויים בשפל. ההתקרבות בין תורכיה וחמאס פגעה אף היא בקשר

⁴⁵ "איראן והסונים: ארוכה הדרך לפיוס", מידה, 21 באפריל 2013; ברי רובין, "איראן והטרור – מדוע?", מערכות, גיליון 348, 1996, עמ' 35; שיין וכתראן, "מדיניותה של איראן", עמ' 129-130.

⁴⁶ "איראן מחזרת אחרי חמאס: איראן מחדשת את החיזור אחרי תנועת חמאס במסגרת מאמציה לפצל את המחנה הסוני בראשותה של סעודיה", The Marker, 5 בספטמבר 2016.

⁴⁷ אפרים קס, "מהלך צבאי נגד איראן: ההיבט האיראני", עדכן אסטרטגי, כרך 11, גיליון 2, 2008, עמ' 88, 90; "הסיוע האיראני לחמאס", מרכז המידע למודיעין ולטרור, עמ' 3.

⁴⁸ אפרים קס, "ליגיון הזרים השיעי של איראן", עדכן אסטרטגי, כרך 20, גיליון 3, 2017, עמ' 39-47.

האיראני. רגי'פ טאיפ ארדואן, ראש ממשלת תורכיה ונשיאה כיום, רואה בתנועת האחים המוסלמים ובחמאס תנועות אחיות, ועובדה זאת הביאה באופן טבעי להתקרבות ביניהן.⁴⁹

שיפור מסוים ביחסים בין חמאס לאיראן אירע לאחר מבצע "עמוד ענן" בנובמבר 2012. מערכת "צוק איתן" ביולי 2014 החזירה את יחסי איראן וחמאס למתכונתם הקודמת בעידוד מנהיגים איראניים בכירים. בנוסף איראן העבירה סיוע כלכלי לשיקום האזרחי של הרצועה, ובעיקר של "מפעל המנהרות".

מלחמת האזרחים בתימן פגעה שוב ביחסים בין השתיים. חמאס תמכה בנשיא תימן מנצור האדי (Hadi), שבו תמכה גם ערב הסעודית, ואילו איראן תמכה במורדים החותיים השיעיים. איראן לא ראתה בעין יפה את העובדה כי חמאס תומכת באופן ברור וגלוי בערב הסעודית הסונית, יריבתה הגדולה.⁵⁰

היחסים התחממו שוב במהלך 2017, לאחר שמשלחות מטעם חמאס הגיעו לביקורים רשמיים בטהרן, ולאחר שבכרייה יצאו בהצהרות אודות חשיבות הסיוע שמעניקה להם איראן. ניתן לאבחן מספר סיבות להתקרבות נוספת זו. העובדה כי המלחמה בסוריה והמאבק בדאע"ש בעיראק הסתיימו בניצחון עבור איראן, או לכל הפחות בתחושת ניצחון, אפשרה לאיראנים להקדיש זמן גם לסוגיה הפלסטינית. המשך בניית הכוח הצבאי של חמאס הוא נדבך באסטרטגיה האיראנית נגד ישראל.

המדיניות של נשיא ארה"ב דונלד טראמפ, כולל הצהרתו על העברת השגרירות האמריקאית לירושלים, גרמו לאיראן לחדש את תמיכתה בפלסטינים.

חילופי ההנהגה בתנועת חמאס היו גורם חיובי בקשר המתחדש בין איראן והתנועה. המינוי של יחיא סינוואר (Sinwar), איש הזרוע הצבאית, למפקד הארגון בעזה בפברואר 2017, והמינוי של איסמעיל הנייה לתפקיד ראש הלשכה המדינית של הארגון במאי 2017, התקבלו באיראן באהדה רבה. העובדה כי שניהם מייחסים חשיבות גדולה לסיוע האיראני ואף מצהירים על כך בפומבי, למרות הפגיעה הצפויה ביחסיהם עם משטר אסיסי, נתפסו באיראן כאיתות וכבקשה לחידוש היחסים.⁵¹ אפשר לראות פה את חשיבות הסוגיה האישית ביחסי פטרו־שלוח – מנהיג חדש מוביל קו שונה היכול להתגבר על מכשולים מהותיים במערכת היחסים.

חשוב להתייחס לשתי סוגיות אחרונות המשפיעות על יחסי פטרו־שלוח. ראשית, סוגיית מערכות היחסים הבין-ערבית והאזורית. אין ספק כי לשתיהן יש השפעה גדולה על יחסי חמאס-איראן. בשעה שביקשה חמאס להתקרב לסעודיה, נפגעה מייד מערכת היחסים שלה עם איראן, ובשעה שתמכה איראן באסד ובמשטרו, כמעט מייד נפגמה מערכת היחסים עם חמאס. אולי חשובה יותר היא הנקודה המצרית. כיום תלויה חמאס בצורה מובהקת בנתיב הסיוע הכלכלי-אזרחי אשר מצרים מאפשרת לה דרך סיני. תלות זו יכולה או עלולה – תלוי בדובר – להיות סדין אדום בעיני

⁴⁹ הראל חורב, "על פרשת דרכים – חמאס והמשבר בציר ההתנגדות", **צומת המזרח התיכון**, אוניברסיטת תל אביב, כרך 3 מהדורה מיוחדת 1017, 2012, עמ' 2.

⁵⁰ שיין וכתראן, "מדיניותה של איראן", עמ' 131-132.

⁵¹ "ההתקרבות בין איראן לחמאס: תמונת מצב", מרכז המידע למודיעין ולטרור – המרכז למורשת המודיעין, 2018, עמ' 1-2.

האיראנים, אויבי המשטר של איסי הנאבקים עימו ועם סעודיה על ההגמוניה האזורית. כלומר, מצרים יכולה להיות הזרז או המעכב של כל הידוק הקשר בין חמאס ואיראן או הרפייתו.

שנית, היחסים בין הפטרון והשלוח מושפעים גם ממדיניות של שחקניות נוספות, בעיקר מעצמות, במזרח התיכון. ביטול הסכם הגרעין עם איראן עלול להשפיע על אופי השימוש האיראני בשלוחים – ראו הפגיעה במכליות הנפט ליד איחוד האמירויות.⁵²

⁵² U.S. deploys more troops to Middle East, blames Iran for tanker attacks," **Reuters**, May 24, 2019.

3. יחסי איראן וארגון חיזבאללה הסעודי

ערב הסעודית, הממלכה הסונית השמרנית ומרכז הזרם הוואהבי (Wahhabism) הדוגל בפירוש פשטני של האסלאם, מתייחסת לשיעה בחשדנות ובאיבה. הממלכה הסעודית רדפה את המיעוט השיעי החי בקרבה במשך מאות שנים כחלק מהתפיסה השלטת בממלכה הרואה בשיעים כופרים. ברדיפת השיעים זוכה בית סעוד ביתרון פוליטי מובהק, והוא מנצל אותו לגייס את תמיכת אנשי הדת הסוניים בממלכה, ובכך הוא זוכה בקבלת לגיטימציה דתית לשלטונו. בעקבות זאת האיבה לשיעים הפכה להיות חלק בלתי נפרד מן הממסד הדתי, התרבותי והחברתי בערב הסעודית.

קשה לקבוע את מספר השיעים בסעודיה, מכיוון שהממשל מונע הפצת מידע בנושא. ההערכות מצביעות שהם מהווים בין עשרה לחמישה-עשר אחוזים מן האוכלוסייה הסעודית המונה כ-25 מיליוני איש. מרבית השיעים מתגוררים במחוז המזרחי שבו נמצאות עתודות הנפט הסעודיות, ושהוא מרכז תרבותי ודתי רב חשיבות למיעוט.

המיעוט השיעי בסעודיה נמנע במשך עשרות שנים מהתמודדות ישירה עם הרדיפות של המשטר. הוא העדיף, כחלק מתפיסה של איהתערבות פוליטית (quietism), להימנע מעימותים עם הרוב הסוני. אולם בשנים האחרונות, כתוצאה מסיבות פנים ולא עקב לחץ איראני, החל המיעוט השיעי בסעודיה להיות מעורב בפוליטיקה הפנימית הסעודית. יש המאמינים כי תדמיתם השלילית נובעת מרצון שלטוני להציגם כקיצונים: "ההנחות שהשיעים בערב הסעודית משמשים ככלי משחק איראניים, שטמון בהם רצון להסתפח לאיראן ושהם מקצינים בקלות, מתעלמות מן הרקע הפוליטי המורכב שלהם", כותב ההיסטוריון טובי ג'ונס (Jones). בתגובה לאפליה ואף אלימות גלויה שחו מצד המשטר, שאפו השיעים לפעול במסגרת מערכות השלטון הסעודיות ולא יצאו למאבק אלים או בדרישה לקבלת עצמאות. הנטייה הזו של השיעים בסעודיה לפעול בדרך כלל במסגרת המערכת הפוליטית הסעודית פוגמת עד מאוד ביכולת של איראן לרתום אותם למטרותיה המדיניות פוליטיות.

בעקבות המהפכה האסלאמית באיראן בשנת 1979 הסלים השיח האנטי-שיעי בערב הסעודית, ואנשי דת בולטים במדינה אף יצאו בהצהרה כי הריגת שיעים מותרת. מנגד האייתוללה רוחאללה ח'ומייני (Khomeini), המנהיג החדש של איראן, קרא להפצת המהפכה לממלכה הסעודית.⁵³

במקביל לתסיסה הגוברת בקרב השיעים הסעודיים פרצו בסוף נובמבר 1979 שני משברים. מאות חמושים סוניים השתלטו על המסגד הגדול במכה, וכוחות הביטחון הסעודיים הצליחו לכבושו מחדש רק לאחר קרב ממושך. תוך כדי כך שיעים במחוז המזרחי הפרו איסורים שונים שהטילה עליהם הממשלה, ביצעו טקסים שיעיים ציבוריים וקראו קריאה פומבית לזכויות נוספות. "ארגון המהפכה האסלאמית בחצי האי ערב" – Organization for the Islamic Revolution in the Arabian Peninsula (OIR) הוביל את ההפגנות.

ארגון סעודי-שיעי זה היה שלוחה של ארגון "התנועה למען המיסיונרים החלוצים" – The Movement for the Vanguards Missionaries (MVM), שגם הוא היה ארגון סעודי-שיעי שאיראן תמכה בו, ושאיגד תחתיו מספר ארגונים שיעיים חמושים. העימות שפרץ עם כוחות הביטחון

⁵³ Toby Jones, "Embattled in Arabia," *Combating Terrorism Center*, June 3, 2009.
<https://ctc.usma.edu/embattled-in-arabia-shiis-and-the-politics-of-confrontation-in-saudi-arabia/>

הסעודיים, ושבּו עשו הסעודים שימוש במסוקי קרב, גבה את חיי 20 שיעים סעודיים והוציא לרחובות מאות אלפי שיעים, ובמהרה גלש העימות והפך למרד – "מרד קטיף".

בעקבות ההתקוממות, וכחלק מתמיכתה של איראן בתנועות שיעיות ברחבי המפרץ הפרסי, הביאה טהרן מאות מחברי MVM לאיראן כדי לאמנם. טהרן ניסתה, ללא הצלחה, לשכנע את שני הארגונים MVM ו-OIR שירחיבו את מאמציהם הצבאיים, אך בעקבות הדיכוי האלים של "מרד קטיף" בשנת 1979 סירבו הארגונים לפתוח בהתקוממות חדשה.⁵⁴

בעקבות המרד התחזק המעמד של ארגון OIR, והוא קרא בגלוי להפלת שלטון בית סעוד, אך לא עמדו לרשותו האמצעים לממש שאיפה זו. בשנות ה-80 המאוחרות חלה תפנית לרעה ביחסי OIR עם איראן, מכיוון שהארגון שינה את גישתו כלפי המשטר הסעודי בעקבות החנינה הכללית שהעניק המשטר לארגון.⁵⁵

ביולי 1987, במהלך החאג', הוביל מפגן מחאה שיעי למנוסה המונית במכה. מעל 400 בני אדם נהרגו באירוע. מרבית ההרוגים היו עולי רגל איראניים, אך היו בהם גם שוטרים סעודיים. האירוע הביא להידרדרות משמעותית ביחסים בין סעודיה לאיראן והשפיע עמוקות על הסעודים-השיעיים. בעקבות התקרית גבר הכעס של השיעים-הסעודיים על המשטר, והנכונות לפעול באלימות כנגד גברה.⁵⁶

איראן הייתה להוטה להגיב למאורעות בחג'. היא הבינה שהארגונים השיעיים הקיימים לא יפנו לדרכים אלימות, ועל כן החליטה לתמוך בארגון השיעים-סעודי החדש שהוקם, חיזבאללה אל-חיג'יאז (Hezbollah al-Hijaz) הנקרא גם ארגון חיזבאללה הסעודי.⁵⁷ הארגון החדש תאם לתבנית שאיראן חיפשה: "איראן רצתה שיעמדו לרשותה ארגונים קטנים וניתנים לשליטה, שניתן יהיה להשתמש בהם ככלים מפעילי לחץ על בית סעוד, אך לא יסכנו את יעדי מדיניות החוץ האיראנית".⁵⁸

קבוצת אנשי דת מן המחוז המזרחי של ערב הסעודית הקימה את הארגון הסעודי בהתבסס על מודל ארגון חיזבאללה הלבנוני. אנשי הדת התעמקו בתורת חיזמיני בעת לימודיהם בעיר נגיף ואז עברו לעיר קום וייסדו את הארגון במאי 1987. הארגון התנגד להתמתנות של OIR, קיבל לחלוטין את רעיון 'ולאית-יפקיה' של חיזמיני ושלל את הפיוס שערכו הארגונים האחרים עם הסעודים.

המטרה המדינית ארוכת-הטווח של חיזבאללה הסעודי הייתה הקמת רפובליקה אסלאמית המבוססת על המודל האיראני. יעד זה יושג באמצעות הפיכה אלימה שתפיל את המשטר הסעודי. תפקידי הארגון פוצלו לשניים: צבאיים ופוליטיים-דתיים. במקביל פעלו חברי ארגונים אחרים, כמו MVM, שרצו להתנגד למשטר בדרכים אלימות ולעבור לחיזבאללה הסעודי ובהם אחמד אל-מוגהסל (al-Mughasal), המנהיג הצבאי של הארגון אשר למד בטהרן.⁵⁹ למרות ההשקעה הרבה בו מצד הפטרון לא הפך אל-מוגהסל למנהיג דומיננטי וכך גם מנהיגים נוספים של הארגון. היעדר של מנהיג דומיננטי יחיד שדרכו ניתן היה לנתב את התקשורת בין ארגון הפרוקסי לאיראן, פגם ביכולת של הארגון לממש את מטרותיו, על אף שמנהיגיו השונים היו נאמנים לאיראן.

⁵⁴ Toby Matthiesen, "Hizbullah al-Hijaz: A History of The Most Radical Saudi Shi'a Opposition Group," *Middle East Journal*, 64, no. 2, Spring 2010, p. 181, 183.

⁵⁵ Ibid, p. 184.

⁵⁶ Fouad Ibrahim, *The Shi'is of Saudi Arabia*, Saqi Books, May 1, 2007, p. 142.

⁵⁷ Matthiesen, "Hizbullah al-Hijaz," *Middle East Journal*, p. 185.

⁵⁸ Ibid, p. 184.

⁵⁹ Ibid, pp. 179-185.

במהרה החל ארגון חיזבאללה הסעודי לפעול באלימות נגד המשטר הסעודי. באוגוסט 1987 אירע פיצוץ במתקן נפט בעיר ראס אלגיועימה, אשר יוחס לחיזבאללה. במרץ 1989, מספר חודשים לאחר מכן, נטל הארגון אחריות על פיצוץ נוסף במפעל פטרוכימי, ואחד מחברי החוליה שביצעה את המתקפה, לחם והתאמן עם חיזבאללה הלבנוני בלבנון. במהלך אותה תקופה הותקפו גם בתי זיקוק בממלכה.

ההתקפות הובילו לגל מעצרים, ובמהלכו לוחמי ארגון חיזבאללה הסעודי הרגו מספר שוטרים סעודיים ופצעו אחרים. בתגובה הוצאו להורג כמה מפעילי חיזבאללה הסעודי. איראן, מצידה, הסתירה את הקשר שלה לארגונים והכחישה כל קשר למתקפות.

הפעילות של חברי ארגון חיזבאללה לא נעצרה בתחומי סעודיה. כנקמה על הוצאה להורג של הפעילים פגע הארגון באנשי ממשל ודיפלומטיה סעודיים ששהו במדינות אחרות: פקידים סעודיים באנקרה בשנת 1988, בבנגקוק בשנת 1989 ובקראצ'י, פקיסטן, היו חלק משרשרת התקפות נגד מטרות סעודיות. מספר אנשי מודיעין סעודים נהרגו בשעה שביקשו לעצור פעילי חיזבאללה מחוץ למדינה. "המשרד לתנועות שחרור" (Office of Liberation Movements) ריכז את ניהול רשת השלוחים האיראנית. המשרד שלח את אנשי חיזבאללה הסעודיים לאיראן וללבנון, ושם הם עברו אימונים צבאיים.⁶⁰

סיום מלחמת איראן-עיראק, מות ח'ומייני ופלישת סדאם חוסיין לכווית הביאו להתקרבות בין סעודיה לבין איראן. למרות ההסתות האיראניות נגד המשטר הסעודי תמך חיזבאללה הסעודי במשטר.⁶¹

בשנת 1993 חתמו הסעודים ו-OIR על הסכם הפסקת אש, ובמסגרתו הוענקה לארגון חנינה כללית. אולם בגיבוי איראן דחה ארגון חיזבאללה הסעודי את ההצעה והתחייב להמשיך בדרך הג'יהאד:⁶² "תנו למוגי הלב לעזוב, ותנו לעם לבחור ולהתוות את הדרך, דבר אשר יוביל להתגלותם של אנשים מחויבים וישרי לב".⁶³ עד מהרה הפך הארגון לחממה עבור כל אותם שיעים סעודיים שראו בהתנגדות אלימה למשטר הסעודי הסוני את הדרך הנכונה.

עקב כך חיזבאללה הסעודי חיפש מטרות חדשות. אף-ביאיי דיווח כי אלמוגהסל, מפקד הזרוע הצבאית של הארגון, הורה לפעיליו לאתר מטרות אמריקאיות אפשריות בערב הסעודית. הארגון העביר את ממצאיו לאיראן, ובשנה שלאחר מכן סימן חיזבאללה כמטרתו העיקרית את מגדלי חיובאר (Khobar Towers).⁶⁴ איראן וחיזבאללה ליוו את הטרוריסטים הסעודים מקרוב, ואל מוגהסל הודה כי קצינים איראניים העבירו כספים ואף פיקדו על המבצע באמצעות הוראות ישירות לחברי החוליה. "בשנת 1995", לפי אתר אף-ביאיי, "קצין איראני הורה לאלבכר ואלסאיגי לעקוב אחר חוף הים האדום כדי לאתר יעדים למתקפה עתידית אפשרית נגד האמריקאים".⁶⁵ הסעודים

⁶⁰ Ibid, pp. 182, 184. 80 שנות לבנון בסוף שנות ה-80

⁶¹ Ibid, p. 184.

⁶² Matthiesen, "Hizbullah al-Hijaz," *Middle East Journal*, p. 190.

⁶³ Joshua Teitelbaum, "The Shiites of Saudi Arabia," *Current Trends in Islamist Thought*, 2010, p. 78.

⁶⁴ Matthew Levitt, "Anatomy of a Bombing," *The Washington Institute*, 2015,

<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/anatomy-of-a-bombing>.

⁶⁵ "Terrorism Charges Have Been Brought Against 13 Members of the Pro-Iran Saudi Hizbullah," *FBI*, June 21, 2001.

טענו כי אל-מוגהסל היה בקשר עם משרד המנהיג העליון באיראן, וארה"ב העריכה כי מטרת הפיגוע הייתה לעקור את הנוכחות האמריקאית באזור ובכך לסייע למטרותיה האסטרטגיות של איראן.⁶⁶

ב-25 ביוני 1996 נכנסה משאית עמוסה ביותר משני טונות חומר נפץ לתוך מתחם מגורים של

חיילי ארה"ב בח'ובאר, כפר השוכן על חוף המפרץ הפרסי. רבים מתושבי המתחם היו טייסים אשר נשלחו לתגבר את אכיפת הסגר האווירי מעל

בכתב האישום נטען כי ברור מעבר לכל ספק שהמתקפה נעשתה: "בהשראתם, בתמיכתם ובהכוונתם של גורמים בממשלה האיראנית".

שמי דרום עיראק. למרות שהשומרים במקום הבחינו ברכב החשוד והחלו לפנות את האמריקאים, התפוצצה המשאית בטרם התפנו כולם. בפיצוץ נהרגו 19 אנשי צבא אמריקאים, ונפצעו מאות. הפיצוץ, שהדיו הורגשו עד בחריין,⁶⁷ היה כפול בעוצמתו מעצמת הפיצוץ במחנה חילהים האמריקאי בבירות בשנת 1983.⁶⁸

בעקבות הפיגוע יצאו הסעודים למבצע מעצר המוני שבמסגרתו נעצרו מאות שיעים ובהם שייחי עבדול רחמן אל-ח'ובאיל (al-Hubail), אחד ממייסדי חיזבאללה.⁶⁹ למרבה התסכול גילו האמריקאים שהסעודים אינם מתכוונים לשתף עימם פעולה בחקירת האירוע, מאחר שהם טענו כי מתקפת הטרור שהתרחשה היא עניין פנימי. רבים סבורים שהסעודים היו נחושים בדעתם למנוע מלחמה בין ארה"ב לאיראן וחששו שהראיות עשויות היו לדחוף את האמריקאים להגיב לאירוע בחריפות.⁷⁰

הגשת כתבי האישום נגד 13 סעודים שיעיים, ובהם ראש הזרוע הצבאית של ארגון חיזבאללה הסעודי, התעכבה, ולבסוף הגיש התובע בארה"ב את כתבי האישום בשנת 2001. בכתב האישום נטען כי ברור מעבר לכל ספק שהמתקפה נעשתה: "בהשראתם, בתמיכתם ובהכוונתם של גורמים בממשלה האיראנית".⁷¹ חיזבאללה הסעודי התנער מכל אחריות לפיגוע. עם זאת, אף בעת מתן הצהרתו זו, הארגון המשיך לכנות את ארה"ב "השטן הגדול ביותר".⁷²

המעצרים הסעודיים ההמוניים לאחר הפיגוע, ההתקרבות בין סעודיה לאיראן והסכם ההגנה שנחתם ביניהן הביאו להיעלמות חיזבאללה הסעודי. בתמורה להתחייבות הסעודית שלא לאפשר לארה"ב לתקוף את איראן משטחה, התחייבה איראן להפסיק את תמיכתה במליציות הסעודיות השיעיות. בכירי חיזבאללה, אשר נעצרו מייד לאחר הפיגוע, שוחררו מהכלא הסעודי, ורבים מהם בחרו להסדיר את יחסיהם עם השלטון, לנטוש את דרך המאבק האלים ולפנות לפעילות חינוכית ודתית.⁷³

לנפילת סדאם חוסיין בשנת 2003 היו השלכות מכריעות עבור השיעים הסעודיים. על אף שכוחם הגובר של השיעים בעיראק ובלבנון לא נעלם מעיניהם, הם התנהלו בזהירות בתוך הזירה הסעודית.⁷⁴ מנגד הסעודים שחששו ליציבות הממלכה כתוצאה מהתגברות כוחה של איראן ועליית

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ The Khobar Towers Bombing Incident, "Staff Report", **House National Security Committee**, August 14, 1996

⁶⁸ Terrorism Charges Have Been Brought Against 13 Members of the Pro-Iran Saudi Hizballah, "FBI", June 21, 2001.

⁶⁹ Toby Jones, "Embattled", p. 6.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ indictment, United States of America v Ahmed Al-Mughassil et al, **United States District Court**, Eastern Division of Virginia, Alexandria Division, June 2001.

⁷² Matthiesen, "Hizballah," **Middle East Journal**, p. 194.

⁷³ Ibid, p. 196.

⁷⁴ Joshua Teitelbaum, "The Shiites of Saudi Arabia," **Current Trends in Islamist Thought**.

מעמד השיעים, פתחו בדרישה לאומי עם השיעים המקומיים מתוך כוונה "להקדים תרופה למכה".⁷⁵

אולם ירח הדבש בין הסעודים לשיעים לא החזיק מעמד. התמיכה הגלויה בארגון חיזבאללה הלבנוני במהלך מלחמתו בישראל בשנת 2006, כמו הלחימה הסונית-שיעית בעיראק, הפחידו רבים מאנשי הדת הסוניים הבולטים. בשנת 2009, בעת ביקור בקבר הנביא מוחמד שבעיר מדינה, תקפו שוטרי משטרת הדת וכוחות ביטחון נוספים עולי רגל סעודים שיעיים. אנשי הביטחון תירצו את ההתקפה באומרם שניסו לפזר את מה שנראה היה בעיניהם "כהתקהלות של כופרים". המתפללים התנגדו, והתגרה שהתפתחה במקום גבתה את חיי שלושה עולי רגל ופצעה מאות.⁷⁶ תקרית אלימה זו הביאה להידרדרות חריפה ביחסים בין הממלכה לשיעים הסעודיים.⁷⁷

אף שעל פניו נראה כי ארגון חיזבאללה הסעודי אינו פעיל כיום, מעת לעת קם הארגון לתחייה. בשנת 2012 עצרו השלטונות הסעודיים איש דת שיעי חשוב בשם נימר אל-נימר (al-Nimr). במהלך ההפגנות נגד מעצרו נהרגו מספר מפגינים שיעיים, ועשרות נוספים נשלחו למאסר. במשפט שנערך לנימר, קרא התובע למותו בצליבה. בתגובה ארגון חיזבאללה הסעודי איים כי יפגע במתקני נפט סעודיים, אם איש הדת יוצא להורג.⁷⁸

רבים סבורים כי משמרות המהפכה האיראניות מפעילות חוליות רדומות של חיזבאללה הסעודי. לטענת גורמי מודיעין אמריקאים, מאחורי מתקפת הסב"ר הגדולה על ארמקו (Aramco) בשנת 2012 עמדו פעילי ארגון חיזבאללה הסעודי בהכוונה איראנית.⁷⁹

באותה שנה גורמים באיחוד האמירויות דיווחו כי פעילי הארגון עוברים אימונים צבאיים באיראן תחת חסות משמרות המהפכה.

לטענת הסעודים איראן דאגה 'להעלים' את אל-מוגהסל ולשמור עליו כדי לבנות את הארגון מחדש תחת הנהגתו בעתיד. בכתב אישום שהוגש נגד חמישה סעודים בשנת 2017, טענו הרשויות הסעודיות כי הקבוצה עברה הכשרה צבאית באיראן, וכי איראן אף ביקשה לעורר מרד כנגד השלטון במחוז המזרחי של סעודיה.⁸⁰

בשנת 2015 פסקה ההגנה האיראנית על אל-מוגהסל. לאחר שירד מטיסה מאיראן לביירות מצויד בדרכון איראני מזויף, עצרו אותו הרשויות בלבנון. הוא הועבר למטה הראשי של משטרת לבנון, ולאחר מכן הוסגר לערב הסעודית.⁸¹ הדבר מצביע על היעדר מנופי השפעה של השלוח על הפטרון. בשעה שסר חן השלוח בעיני הפטרון, או שהפטרון מתקרב אל אויב השלוח (ושלוח) עלול הפטרון להקריב במהרה את השלוח על מזבח האינטרסים שלו.

על אף שהמודל האיראני כבר איבד מקסמו בעיני הסעודים השיעיים, התמיכה באיראן ובחיזבאללה הסעודי עשויה לגבור בהתחשב באלימות העדתית הגואה ברחבי המזרח התיכון. בזמן

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Mai Yamani, "Saudi Shia are Standing Up," *The Guardian*, March 15, 2009, <https://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2009/mar/11/saudi-arabia-islam>

⁷⁷ Toby Jones, "Embattled", p. 5.

⁷⁸ Ahmad Majidyar, "Saudi Arabia's Forgotten Shiite Spring," *AEI*, April 17, 2013, <http://www.aei.org/publication/saudi-arabias-forgotten-shiite-spring/>

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Turki al-Suhail, "Iran Planned to Revive 'Hezbollah Al-Hejaz' Under Al-Mughassil's Command," *Asharq Al-Awsat*, August 25, 2017.

⁸¹ Ali Soufan, "Did Iran Give Up the Khobar Towers Terrorist," *Foreign Policy*, September 8, 2015.

שערב הסעודית ואיראן ממשיכות במלחמת הפרוקסי המתנהלת ביניהן, יכול ארגון חיזבאללה הסעודי, במתכונת מורחבת, לשמש כלי יעיל עבור איראן להפעלת לחץ על יריביה הסונים.

נדמה כי כל התנאים הנדרשים להצלחה איראנית בהפעלתם של כוחות פרוקסי היו קיימים בערב הסעודית. במשך יותר ממאה שנה רדף הרוב הסוני – שליטי המדינה – את המיעוט השיעי במדינה. במקביל התרחשו שני תהליכים משלימים: המיעוט השיעי ביקש לפעול במסגרת הפוליטיקה הפנימית הסעודית, והוא העמיק את קשריו עם איראן באמצעות מסגרות דתיות.

איראן פעלה מול השיעים בסעודיה באותן שיטות שהוכחו בעבר כיעילות: העברת אימונים והכשרות צבאיות לחיזבאללה הסעודי, מתן הדרכה מבצעית, תמיכה כלכלית והפצת רעיונות באמצעות מנהיגים דתיים. היא פעלה באופן ישיר אל מול הפרוקסי ללא צורך במתווכחים או בפטרוני משנה.

למרות כל זאת ארגון הפרוקסי שיצרה איראן בסעודיה – חיזבאללה הסעודי – מעולם לא התקרב להישגי הארגון הלבנוני המקביל ולא הביא את התמורה המבוקשת. המדינה הסעודית הייתה חזקה ומוסדרת הרבה יותר מלבנון או עיראק, והצעדים הקשים שננקטו נגד האקטיביזם השיעי שכנעו רבים כי הסיכוי להגיע להישגים באמצעות שימוש באלימות הוא אפסי.

ארגון חיזבאללה הסעודי לא הצליח לממש את ייעודו ולהקים רפובליקה אסלאמית על פי המודל האיראני. ארגונים שיעיים אחרים, בעלי גישות פייסניות הרבה יותר כלפי הממסד והשלטון הסעודי, שמרו על דומיננטיות, ושלטון בית סעוד לא עורער.

בסופו של דבר איראן הצליחה לפגוע בערב הסעודית ובארה"ב באמצעות ארגון חיזבאללה הסעודי, אך הנזק לא היה משמעותי, או כזה שיכול היה לגרום להן לשנות את מדיניותן באופן נרחב כלפי האזור ואיראן. איראן השתמשה בתמיכתה בחיזבאללה הסעודי בעיקר כקלף מיקוח להפעלת לחץ על הסעודים כדי לוודא שהם ימנעו מארה"ב לתקוף משטחם. גם העובדה כי הסעודים יכלו לדכא במהירות וביעילות את הארגון, מצביעה על חולשתו.

הצלחות העבר של איראן בשימוש בשלוחים במדינות עם מיעוט שיעי מדוכא אינן מבטיחות הצלחה עתידית דומה. בסיכומו של דבר איראן השקיעה מעט והרוויחה מעט.

4. יחסי איראן – חיזבאללה בסוריה (2011-2018)

השתתפות חיזבאללה בלחימה בסוריה לצד כוחות אסד ולצד הכוחות האיראנים היא רק חוליה אחת ביחסי איראן והארגון. עוד בתחילת המאה ה-16 החלו נרקמים קשרים בין שתי הקהילות השיעיות בלבנון ובאיראן. החל מסוף שנות ה-70 של המאה ה-20, לאחר המהפכה האסלאמית בטהרן ועליית ח'ומייני, ראתה איראן בלבנון ובקהילה השיעית הגדולה שחיה בה, קרקע פורייה לייצוא המהפכה ודוגמה למאבק הגדול הניטש בין סונים לשיעים על ההגמוניה בעולם הערבי. עוד טרם המהפכה האסלאמית אומנו תומכי ח'ומייני במחנות האימונים של הארגונים הפלסטינים ושל ארגון אמל. כחמש שנים לאחר מכן, בתחילת שנות השמונים, הובילו הקשרים בין איראן ובין השיעים בלבנון להקמת ארגון חיזבאללה. חיזבאללה הוקם לאחר פרישה של חברים רבים מארגון אמל השיעי החילוני. איראן פנתה לשייח' מוחמד חוסיין פדלאלה (Hussein Fadlallah), איש דת שיעי בכיר בלבנון, ובעזרת אנשי משמרות המהפכה הם הקימו את הארגון.⁸²

בשנות ה-90 סיפקה נוכחות צה"ל ברצועת הביטחון בדרום לבנון תירוץ בידי הארגון למאבק חמוש נגדו ונגד ישראל, בעיקר באמצעות שיגור רקטות לעבר יישובי הצפון. הסיוע האיראני לחיזבאללה היה נרחב וכלל אימון לוחמים ואספקת תחמושת וציוד לחימה. במקביל קידמה איראן בלבנון יוזמות כלכליות ודתיות: חלוקת כספים לאוכלוסייה השיעית, הפצת האמונה השיעית-איראנית, בניית מסגדים והקמת מדרסות ובתי נזקקים. פעילויות אלה היו נדבך אחד מתוך שלושה שהרכיבו את האסטרטגיה האיראנית כלפי לבנון במישורים הצבאיים, הדתיים-אמוניים והכלכליים-אזרחיים.

היחסים בין סוריה לבין חיזבאללה חוו תנודות לא מעטות. המעורבות של סוריה בלבנון אפשרה את צמיחת חיזבאללה, אבל הדבר בא על חשבון התמיכה הסורית בבעלת בריתה הקודמת – תנועת אמל. בתחילה, בשנות ה-80, הסורים אף הרגו עשרות אנשי חיזבאללה כתמיכה בתנועת אמל, אולם בהמשך העבירו הסורים את תמיכתם לארגון חיזבאללה.

סוריה נטלה חסות על חיזבאללה בשנות ה-90, לאחר סיום מלחמת האזרחים, אולם העובדה כי במקביל היא ניהלה משא ומתן מדיני עם ישראל, יצרה מתח רב וכעס בארגון חיזבאללה. למרות זאת חיזבאללה שימש את הסורים מנוף של לחץ על ישראל במהלך שיחות השלום. לאחר היציאה הסורית מלבנון ב-2005 הגן נסראללה על המשך קשריו עם סוריה בטענה כי שתיהן ממשיכות בהתנגדות משותפת לישראל.⁸³

חיזבאללה שימש כשלוח איראני, אשר במקביל לקידום ענייניו הוא מופעל כגורם המקדם את האינטרסים האיראנים באזור. עקב כך האיראנים נהנים מגוף מחויב, מאומן היטב, בעל לגיטימציה מקומית לפעול, בעיקר נגד ישראל, החולק זהות דתית עם שולחו, ועל כן בעל נאמנות גבוהה. הוא מאפשר להם גם מרחב הכחשה מסוים המרחיק מהם טענות ישראליות ומערביות אודות אופן פעולתו, ופעמים רבות בשאלת מעורבותו בטרור.⁸⁴ בתמורה לפעילותו נהנה חיזבאללה מתמיכה צבאית, כספית ולוגיסטית של מעצמה אזורית. למשל במלחמת לבנון השנייה ב-2006

⁸² רונן ברגמן, **נקודת האל חזור**, כנרת זמורה ביתן, אור יהודה, 2007, עמ' 142-148.

⁸³ Mohanad Hage Ali, "Power Points Defining The Syria-Hezbollah Relationship," **Carnegie Middle East Center**, March 29, 2019, <https://carnegie-mec.org/2019/03/29/power-points-defining-syria-hezbollah-relationship-pub-78730>

⁸⁴ ברגמן, **נקודת**, עמ' 159-160.

סייעה איראן בצורה נרחבת לחיזבאללה בתחמושת ובציוד, ולאחר המלחמה היא סייעה לו לשקם בצורה מהירה יחסית את מלאי הציוד שלו שנפגע או נגמר במהלכה.⁸⁵

מלחמת האזרחים שפרצה בסוריה בשנת 2011, טרפה את הקלפים. סוריה שהייתה עורף אסטרטגי לחיזבאללה ושימשה מקום בטוח ללוחמיו, הפכה לשדה קרב נרחב. אספקת הנשק מאיראן נעצרה כמעט לגמרי, ואיראן אף לא יכלה לשלוח לוחמים מקומיים לאימונים בשטחה.

גם לסוריה יש חשיבות עליונה עבור חיזבאללה. בנאום שנשא נסראללה הוא הודה כי לוחמי חיזבאללה לוקחים חלק פעיל בלחימה על אדמת סוריה ואף כינה אותה "עמוד השדרה" של ציר ההתנגדות.⁸⁶ זרימת הטיילים, הנשק והתחמושת מאיראן לחיזבאללה עוברת דרך דמשק, ומחנות אימונים של חיזבאללה נמצאים על אדמת סוריה. בשל המיקום המרכזי של משטר אסד בציר ההתנגדות ראו איראן וחיזבאללה בשימור משטרו אינטרס עליון. הקרבה הדתית בין השיעים והעלווים והרצון להגן על האוכלוסיות הללו בסוריה ועל המקומות הקדושים להם הם גורם מרכזי בסיוע האיראני.⁸⁷

לא ידוע כמה לוחמים שלח חיזבאללה לסוריה. הערכות נעות מ-2,000 עד 5,000 הכוללים גם אנשי מילואים. הארגון מבצע תחלופה של אנשיו בסבבים שהגיעו לשלושה חודשים.⁸⁸ כוחות חיזבאללה אימנו מיליציות, ובמטרה לחזקם בלחימה הם נלחמו לצידם ולצד הצבא הסורי. בקרבות מרכזיים הם אף פיקדו על כוחות סוריים בקרב. "כל זמן שאנחנו נלחמים עם חיזבאללה, הם תופסים פיקוד ואנחנו מספקים את הלוגיסטיקה", אמר קצין סורי.⁸⁹

חיזבאללה מתאם את הפעילות שלו בצורה צמודה עם הפיקוד העליון הסורי ועם בכירי כוח קודס בסוריה. על מנת להגביר את התיאום, התכנון המשותף והפיקוד מתקיים חמ"ל צבאי משותף לחיזבאללה, למפקדי המיליציות ולצבאות הסוריים והאיראניים.⁹⁰ אין ספק שלסולמאני יש תפקיד מפתח בקביעת האסטרטגיה המשותפת לכלל השחקנים בציר במערכה בסוריה, אבל כנראה שאת ההחלטות היומיומיות קבע גנרל הוסיין המדאני (Hamdani), הנציג בשטח, שדעא"ש הרג ב-2015.⁹¹

כוחות חיזבאללה פעלו בסוריה החל מחודש ספטמבר 2011 באופן חשאי.⁹² עיקר ההתערבות בתקופה הזאת היה בייעוץ ובתמיכה. למרות שנסראללה דחה כל טענה שחיזבאללה נלחמת בסוריה, משרד האוצר האמריקאי טען ש-2011 חיזבאללה: "מאמן את אנשי הממשל הסורי באופן ישיר בתוך סוריה, ומאפשר אימון כוחות סוריים ע"י זרוע הטרור של איראן, ה-IRGC-QF".

⁸⁵ יפתח ש. שפיר, "חיזבאללה כצבא", **עדכן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 4, 2017, עמ' 60.
⁸⁶ Marisa Sullivan, "Middle East Security Report 19: Hezbollah in Syria," **Institute for the Study of War**, April 2014, p. 9, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Hezbollah_Sullivan_FINAL.pdf.

⁸⁷ **מרכז המידע למודיעין וטרור**, "מעורבות חיזבאללה במלחמת האזרחים בלבנון", 2013, עמ' 4.
⁸⁸ Sullivan, "Middle East Security Report 19: Hezbollah in Syria," p. 22.

⁸⁹ Aryn Baker and Rami Aysha, "Taking the Lead, Hizballah Girds for Key Syria Battle on Assad's Behalf," **Time**, November 7, 2013, <http://world.time.com/2013/11/07/taking-the-leadhizballah-girds-for-key-syria-battle-on-assads-behalf/>.

⁹⁰ Dexter Filkins, "The Shadow Commander," **The New Yorker**, September 30, 2013.
http://www.newyorker.com/reporting/2013/09/30/130930fa_fact_filkins.

⁹¹ Farnaz Fassihi and Jay Solomon, "Top Iranian Official Acknowledges Syria Role," **The Wall Street Journal**, September 16, 2012, http://online.wsj.com/news/articles/SB1000087239_6390443720204578000482831419570?mod=googlenews_wsj.

⁹² שאול שי, "עשור למלחמת לבנון השנייה: חיזבאללה על פרשת דרכים", **המכון למדיניות ואסטרטגיה**, 2016, עמ' 3-1; **מרכז המידע למודיעין**, "מעורבות חיזבאללה", עמ' 11.

לחיזבאללה גם תפקיד משמעותי במאמץ לסלק כוחות אופוזיציה סוריים מאזורים בתוך סוריה.⁹³ דיווחים נוספים טענו שיחידת 910, הכוח המיוחד של חיזבאללה הפועל מחוץ ללבנון, השתתף בקרבות באזור חומס בקיץ 2012.⁹⁴

בתקופה שבה חיזבאללה ביקש לשמור על מעורבותו בסוריה בסוד, הוא נתקל בבעיה כשאנשיו נהרגו בקרב. לקבור חיילים רגילים מבלי שהדבר יעורר תשומת לב מיותרת לא היה קשה, אולם כשעלי חוסיין נאסיף (Nasif), מפקד בכיר בארגון, נהרג בבקעה באוקטובר 2012, קשה כבר היה לשמור על חשאיות. המונים הגיעו להלוויה, וארגון חיזבאללה נאלץ לפרסם הודעה רשמית שנאסיף נהרג בעת מילוי "תפקידיו הגייהאדיסטיים".⁹⁵ לפי דיווחים של FSA נסאף נהרג ממטען צד בשעה שנסע בשיירה דרומית לאלקוסייר, אזור שבו לטענת אנשי האופוזיציה הסורית לוחמי חיזבאללה פועלים לצד חיילי אסד.⁹⁶ למרות החשיפה הזאת נסראללה המשיך להכחיש את מעורבות כוחותיו בסוריה. "נכון לעכשיו, אנחנו לא נלחמנו לצד המשטר" אמר באוקטובר 2012. "איננו יודעים לגבי העתיד". באותה הזדמנות נסראללה גם רמז שאנשי חיזבאללה מסוימים נלחמים בסוריה. "יש עשרות אלפי לבנונים שיעיים בסוריה", הוא ציין, "וייתכן שחלק מהם החליטו להגן על בתיהם באזור הגבול".⁹⁷

הציר האיראני-סורי הגיע לנקודת שפל בסוף 2012 ובתחילת 2013. הצבא הסורי הגיע לקצה גבול יכולתו המבצעית, והמורדים המשיכו לכבוש שטחים בצפון המדינה. עשרות אנשי כוח קודס נכנעו למורדים ושחררו רק לאחר משטר אסד שחרר 2000 מורדים.⁹⁸ מכה נוספת ניתנה על הציר בשעה שגנרל בכיר בכוח קודס בשם חסן שאטרי (Shateri) חוסל בסוריה בפברואר 2013, ויש טענות שישראל עמדה מאחורי המעשה.⁹⁹ בתגובה ללחצים אלה הגבירה איראן ב-2013 את נוכחותה ואת פעילותה בסוריה. המשטר הקים מיליציה נאמנה בהשראת הבסיג' האיראני בשם כוח ההגנה הלאומית (National Defense Force), אשר מספרם הגיע כמעט ל-50,000 לוחמים ב-2013.¹⁰⁰

במקביל למהלך האיראני גם חיזבאללה העמיק את מעורבותו בסוריה. אנשיו מילאו תפקיד מרכזי בהקמת ובאימון NDF בלחימה אורבנית, בטקטיקות של גרילה ובאיסוף מודיעיני.¹⁰¹

⁹³ "Treasury Targets Hizballah for Supporting the Assad Regime," **U.S. Department of Treasury Press Release**, August 10, 2012, <http://www.treasury.gov/press-center/pressreleases/Pages/tg1676.aspx>; "Briefing On the Designation of Hezbollah for Supporting the Syrian Regime by Daniel Benjamin, Coordinator, Office of the Coordinator for Counterterrorism and David Cohen, Treasury Under Secretary for Terrorism and Financial Intelligence," **United States Department of State**, August 10, 2012, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2012/08/196335.htm>.

⁹⁴ Daniel Nisman and Daniel Brode, "Will Syria Bleed Hezbollah Dry?," **The New York Times**, January 30, 2013, <http://www.nytimes.com/2013/01/31/opinion/global/will-syriableed-hezbollah-dry.html>;

⁹⁵ "Hezbollah military commander 'killed in Syria'," **BBC News**, October 2, 2012, <http://www.bbc.co.uk/news/worldmiddle-east-19801884>;

⁹⁶ Sullivan, "Middle East Security Report 19: Hezbollah in Syria," p. 12.

⁹⁷ Anne Barnard, "Hezbollah Says It Flew Iranian-Designed Drone Into Israel," **The New York Times**, October 11, 2012, <http://www.nytimes.com/2012/10/12/world/middleeast/hassannasrallah-says-hezbollah-flew-iranian-designed-droneinto-israel.html>

⁹⁸ "48 Iranians freed by Syrian rebels 'in exchange for 2,000 prisoners'," **The Telegraph** (UK), January 9, 2013, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9790323/48-Iranians-freed-by-Syrian-rebels-inexchange-for-2000-prisoners.html>

⁹⁹ Ruth Sherlock, "Iran Commander assassinated in Syria," **The Telegraph**, 14 February 2013, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/9871583/Iran-commander-assassinated-in-Syria.html>

¹⁰⁰ Marisa Sullivan, "Middle East Security Report 19: Hezbollah in Syria," p. 14.

¹⁰¹ Ibid, Ibid.

באפריל 2013 טס נסראללה פעמיים לטהרן על מנת להיפגש עם מנהיגים ומפקדים איראניים בכירים, כולל חמנאי סולימאני. קיימים דיווחים שהאיראנים לחצו על נסראללה להשקיע יותר משאבים בסוריה.¹⁰² ידוע בוודאות שבסוף החודש הודה נסראללה באופן פומבי כי כוחות של ארגון חיזבאללה נוטלים חלק במלחמת האזרחים בסוריה לצד משטר אסד וכוחות איראניים.¹⁰³

נסראללה השתמש בהתנגדות לישראל כתירוץ למעורבות הגוברת של חיזבאללה במלחמת האזרחים בסוריה. הוא טען כי חולשת הצבא הסורי היא הזדמנות ליצירת חזית חדשה ברמת הגולן לעימות עם ישראל. מדינה סורית חלשה הייתה למעשה הזדמנות לנסראללה, והוא לא התבייש להודות בכך בפומבי, אף אם הדבר הביך את נשיא סוריה אסד.¹⁰⁴

במאי 2013 כבר היה ברור שלחיזבאללה יש תפקיד מרכזי במלחמת האזרחים. באותו החודש פיקד הארגון על ההתקפה על העיר הסורית אלקוסייר הממוקמת באזור הגבול הצפון מזרחי עם לבנון. העיר השולטת על ציר תנועה בין הבקעה לבין סוריה ועל הכביש בין דמשק לבין חומס והחוף

בחומס, לדוגמה, חיילי חיזבאללה בעלי ניסיון בלחימה אורבנית הובילו יחידות חיילים סורים צעירים.

נפלה בידי המורדים. כוחות חיזבאללה והצבא הסורי הצליחו לגרש את המורדים לאחר 17 יום במערכה שסומנה כנקודת תפנית

במלחמה. אנשי חיזבאללה פקדו על כוחות הצבא הסורי, והמורדים טענו לאחר הקרב שלוחמי חיזבאללה היו נחושים, מיומנים ומנוסים. הם השתמשו בקרב בטקטיקות התקפיות חדשות ללחימה בשטח בנוי, וצברו ניסיון יקר. עם זאת חיזבאללה ספג בלחימה אבדות כבדות – יותר ממאה קרבנות. הניצחון באלקוסייר הוביל לסדרת הצלחות אחרות במערב סוריה עבור המשטר וחיזבאללה.¹⁰⁵

המודל המוצלח של מפקדי חיזבאללה בפיקוד על חיילים סוריים הוכיח עצמו בעוד קרבות. בחומס, לדוגמה, חיילי חיזבאללה בעלי ניסיון בלחימה אורבנית הובילו יחידות חיילים סורים צעירים.¹⁰⁶

המערכה באלקוסייר היא גם תפנית בדרך שבה נסראללה הציג את הצורך בהתערבות במלחמת האזרחים. מהגנה על כפרים עבר חיזבאללה לפעילות התקפית, והמטרה במקרה זה הייתה לשמור על העורף של הארגון – סוריה. ב־25 במאי 2013 אמר נסראללה בנאום שהארגון "נכנס לשלב חדש לפני מספר שבועות: השלב של חיזוק ההתנגדות והגנה על עמוד השדרה". מנהיג חיזבאללה גם התמקד באיום ה"תכפירי", הכופרים, כנראה בניסיון לשכנע שיעים בלבנון שאין מנוס אלא להתערב בעימות דתי זה.¹⁰⁷

¹⁰² "Nasrallah's Tehran Meetings," *Intelligence Online*, April 24, 2013, accessible via LexisNexis; "Report: Hezbollah chief 'secretly' meets with Iran's Khamenei to discuss Assad support," *AlArabiya.net*, April 22, 2013.

¹⁰³ Sullivan, "Middle East Security Report 19: Hezbollah in Syria," p. 9.

¹⁰⁴ Mohanad Hage Ali, "Power Points Defining The Syria-Hezbollah Relationship," *Carnegie Middle East Center*, March 29, 2019, <https://carnegie-mec.org/2019/03/29/power-points-defining-syria-hezbollah-relationship-pub-78730>

¹⁰⁵ Nicholas Blanford, "The Battle for Qusayr: How the Syrian Regime and Hizb Allah Tipped the Balance," *Combatting Terrorism Center*, Vol 6, Issue 8, 2013, pp. 18-23.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ Sullivan, "Middle East Security Report 19: Hezbollah in Syria," p. 16.

לוחמי חיזבאללה נטלו חלק גם בקרב על חלאב ביוני 2013, אבל לטענת מפקדי הארגון ההתערבות הייתה בעיקר בתפקיד ייעוץ ולא בלחימה ישירה.¹⁰⁸ מאחר שמספר אנשי חיזבאללה נהרגו בקרבות, אז אין ספק שהם לקחו חלק בלחימה. בנוסף לחיילי הצבא הסורי אנשי חיזבאללה הדריכו גם כוחות של NDF ולוחמי מיליציות שיעיות עיראקיות.¹⁰⁹

חיזבאללה השתתף באופן משמעותי לצד מיליציות עיראקיות גם בהתקפות על דמשק. הארגון פועל בצורה משמעותית באזור קבר סיידה זינאב, מקדש חשוב עבור השיעים, ועשרות אנשי חיזבאללה, כולל מפקדים בכירים, נהרגו בדמשק בקיץ 2013.¹¹⁰ לוחמי חיזבאללה אף נפגעו בתקיפות כימיות שביצעו כוחות אסד, ושירותי המודיעין הגרמני קלטו שיחה טלפונית שבה מפקד בחיזבאללה נוזף בגורם איראני בביירות על כך.¹¹¹

חיזבאללה אף הוביל את המתקפה בשנת 2015 בהרי קלמון, אשר נסתיימה בניצחון של כוחות חיזבאללה וסוריה והביאה לדחיקת רגל הכוחות המורדים הסוריים, דאע"ש וחזית אלנוסרה מאזור אסטרטגי שאיים על עמדות חיזבאללה בלבנון ועל אזורי מפתח של המשטר הסורי.

למרות הניצחון הלחימה גבתה מחיר גבוה מחיזבאללה. בשל מחסור בכוח אדם הוא נאלץ לגייס נערים בני 15, אשר חלקם נהרגו בלחימה, ודיווחים טוענים כי הוא אף נדרש לגייס מאות לוחמים מן הארגון היריב השיעי אמל על מנת לאייש את שורות הלוחמים.¹¹²

איראן פועלת ביחד עם חיזבאללה בגיוס ובהקמה של מיליציות שיעיות בסוריה. חברי המיליציות מגויסים מתוך הקהילות השיעיות בסוריה, בעיראק, באפגניסטאן ובפקיסטן. מיליציות אלו לא תישארנה לנצח בסוריה, וכאשר איראן או חיזבאללה יזדקקו בעתיד לכוח מיומן, נאמן ובעל ניסיון קרבי, בכל חזית אחרת, יועמדו יחידות אלו לרשותן.¹¹³

מעורבות חיזבאללה בסוריה משמשת למעשה את המשטר האיראני לשמר את כוחו ומעמדו באזור. מעורבותו במלחמת האזרחים מונעת הקמה של ממשלה סונית אשר תפעל בניגוד לאינטרסים האיראניים, תשמש שלוחה של יריביה של איראן – הסעודים – ובכך תמנע קשר ישיר בין איראן לחיזבאללה.

עם זאת הנוכחות של חיזבאללה בסוריה אינה מיועדת רק לתמיכה במשטר אסד, אלא גם משמשת את הארגון להרחבת השפעתו הצבאית והפוליטית באזור. הקמה של מיליציות התומכות במשטר אינה דומה לתמיכה בצבא הסורי – היא אומנם מסייעת לאסד, אבל הנאמנות של המיליציות נשמרה לחיזבאללה ולאיראן. דגלי חיזבאללה ודיוקנאות של נסראללה מופיעים פעמים רבות בקרב חברי המיליציות השיעיות. המשטר הסורי, כך על פי מספר מקורות, רואה בהתגייסות

¹⁰⁸ Ibid, p. 17.

¹⁰⁹ Abigail Hauslohner, "Iraqi Shiites fight for Syrian government," **The Washington Post**, May 26, 2013, http://www.washingtonpost.com/world/middle_east/iraqi-shiites-fight-for-syriangovernment/2013/05/26/6c3c39b4-c245-11e2-914fa7aba60512a7_story.html.

¹¹⁰ Sullivan, "Middle East Security Report 19: Hezbollah in Syria," p. 19.

¹¹¹ Matthew Schofield, "Berlin: Intercepted call bolsters Syrian chemical-weapons charge, Germans say," **McClatchy Newspapers**, September 4, 2013, <http://www.mcclatchydc.com/2013/09/04/201193/intercepted-call-bolsters-syrian.html>.

¹¹² David Schenker, "Hezbollah's Victory in Qalamoun: Winning the Battle, Losing the War," **The Washington Institute for Near East Policy**, May 20, 2015. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/hezbollahs-victory-in-qalamoun-winning-the-battle-losing-the-war>

¹¹³ Mohanad Hage Ali, "Power Points Defining The Syria-Hezbollah Relationship," **Carnegie Middle East Center**, March 29, 2019. <https://carnegie-mec.org/2019/03/29/power-points-defining-syria-hezbollah-relationship-pub-78730>

של הקהילות השיעיות לטובת איראן וחיזבאללה סכנה ואיום ונוקט פעולות על מנת להגביל את חופש התנועה שלהן. הדבר קשור במישרין לעובדה כי סוריה היא מדינה חילונית, ואילו המיליציות השיעיות מייצגות גישה הפוכה לכך.¹¹⁴

נוכחות איראן בסוריה ושלוחיה מאלצים את הצדדים להודות כי לא ניתן יהיה להגיע להסכם בסוריה ללא התחשבות ברצון האיראנים או בדעתם. לכן ניתן לראות בלחימה ובנוכחות האיראנית כלי משחק פוליטי עתידי. הנוכחות היא למעשה חלק מן הרצון להיות בעלי משקל לא רק בלחימה על המשטר הקיים אלא אף בראייה לעתיד של אחרי הלחימה או בזמן המשא ומתן על ההסדר האפשרי.

הפעלת כוחות חיזבאללה בסוריה מאפשרת לאיראנים לחסוך בכוח אדם איראני שישתתף בלחימה. באיראן קיימת ביקורת פנימית לא מעטה על המעורבות בלחימה בסוריה. הפעלה של כוחות אחרים, וכמובן העובדה כי הנפגעים אינם איראנים אלא זרים (לבנונים), מורידות מעט מן הלחץ הקיים על המשטר האיראני בכל הנוגע "לבנים השבים בארונות".¹¹⁵

איראן אומנם רואה בסורים בעלי ברית ומשקיעה רבות בהשרדות המשטר, אולם היא רואה בהם כוחות לוחמים שאינם איכותיים, ושקשה מאוד לסמוך עליהם בשדה הקרב. למול "תצוגת" הכוחות הסוריים מספקת חיזבאללה כוחות בעלי מוטיבציה גבוהה, איכותיים ומיומנים למשימות הלחימה שניתן לסמוך עליהם, ולא פחות חשוב – חוסכים הפעלה (ודם) של כוחות איראנים.

למרות אופן פעולה מוצלח יחסית זה קיימים גם מתחים מסוימים בין חיזבאללה לאיראן בנוגע למעורבות בסוריה. ראשית, העובדה כי חיזבאללה מעורב בלחימה בארץ ערבית סונית פוגמת עד מאוד בטיעון שלו כי הוא מגן לבנון. העובדה כי הוא נלחם והורג ערבים סונים, גם מזיקה לתדמיתו בעולם הערבי ומעמידה בספק רב את יכולתו להיות סמל של התנגדות הערבים לישראל. שנית, המעורבות בלחימה בסוריה חושפת את הארגון לפגיעה של ארגונים סוניים בתוך לבנון עצמה.¹¹⁶ שלישית, לאחר שארה"ב ביטלה חד-צדדית את הסכם הגרעין עם איראן ובכך הגבירה את לחצייה על המשטר האיראני, איים נסראללה במאי 2019 כי אם תותקף איראן, תתרחש מלחמה אזורית. אולם באותה נשימה אמר נסראללה כי מלחמה כזאת לא תפרוץ, ומצב כזה לא יתקיים.

ייתכן שההסתייגות של נסראללה מהאפשרות של התממשות אירוע כזה – מלחמה אזורית הפורצת בעקבות תקיפה מערבית של איראן – מקורה ברצונו להרגיע את דעת הקהל הפנימית שלו בלבנון החוששת מתוצאות מלחמה כזאת, וברצונו לסמל לציבור הלבנוני כי הוא איננו מתכוון לסכן את חיי אזרחי לבנון ואת יציבותה כמדינה כדי לממש מטרות איראניות. בפועל השלוח החותיי בתימן היה השחקן שהגיב להצבה של נושאת מטוסים אמריקאית במפרץ הפרסי, כאשר תקף צינור נפט סעודי ומחסן נשק. ייתכן שחיזבאללה סירב להגיב, אך ייתכן גם כי האיראנים הכירו במגבלות השלוח שלהם – הצורך של חיזבאללה בלגיטימיות פנים לבנונית ורצונו שלא להיתפס כבובה איראנית – ועל כן נמנעו מלהטיל עליו את המשימה.¹¹⁷

¹¹⁴ Ali, "Power Points," *Carnegie*, March 29, 2019.

¹¹⁵ Interview with Jonathan Spyer, Jerusalem, Israel, August 26, 2016; *הארץ*, "איראן הולכת ומסתבכת בביצת המלחמה של דמשק", 27 באוקטובר 2015.

¹¹⁶ *מרכז המידע למודיעין וטרור*, "משמעויות מפגן הכוח הצבאי, שקיים חיזבאללה בעיר הסורית אלקציר", 6 בדצמבר 2016, עמ' 5; *מרכז המידע למודיעין*, "מעורבות חיזבאללה", עמ' 8.

¹¹⁷ Anchal Vohra, "Hezbollah Isn't Iran's Favorite Proxy Anymore," *Foreign Policy*, June 4, 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/06/04/hezbollah-isnt-irans-favorite-proxy-anymore/>

בשנים האחרונות אימצה סוריה מדיניות אסרטיבית אל מול הניסיונות של איראן ושל חיזבאללה להעביר אוכלוסייה שיעית גדולה אל תחומי סוריה על מנת לייצר סביבה פוליטית וביטחונית נוחה לפעולתן מחוץ לשליטת המשטר הסורי. המקור של הזרז המרכזי למדיניות הנגד הסורית מצוי במעורבות הרוסית במלחמת האזרחים ב-2015. המערכה המשולבת של איראן וחיזבאללה ליצור אזור הנתון לשליטתם – ולא תחת מרות המשטר הסורי – התנגשה עם האינטרס הרוסי לבנות מחדש את המדינה הסורית ולהחזיר לה את ריבונותה. רמת הגולן הייתה הביטוי למתח הזה. רוסיה ביקשה להימנע מפריסה של מערכות הגנה אווירית באזור מתוך כוונה לאותת כי ברצונה להמשיך ולשמור על השקט והיציבות והיחסית בין ישראל וסוריה מאז 1974. לרוסיה ולאסד אין אינטרס בעימות עם ישראל ובטח שלא בעימות ישראלי עם חיזבאללה.

מתח נוסף קיים בין חיזבאללה ורוסיה. ביוני 2018 פרסה רוסיה כוחות ליד העיריה קוסייר ללא תיאום עם חיזבאללה. במהרה החליפו כוחות סוריים את החיילים הרוסים, אולם לא לפני שקולות חוסר הנחת נשמעו מפי כוחות חיזבאללה.¹¹⁸ בהמשך רוסיה אף קראה לעזיבת כל הכוחות הזרים את אדמת סוריה.¹¹⁹

בשנת 2017 ביסס המשטר הסורי את השליטה שלו על המליציות השיעיות הסוריות. הוא שילב אותן בכוחות הביטחון הסורים ואף החל משלם את משכורתם. בעקבות זאת כווננו מפגני התמיכה שלהן אל עבר בשאר וחפז אלאסד ולא לעבר נסראללה וחמנאיי.¹²⁰

המאמץ המשולב של איראן וחיזבאללה נתקל במכשול נוסף. מפקדי חיזבאללה חוו תסכול רב כאשר הם גילו כי הלוחמים הסורים אינם מגיבים בחיוב לניסיונות להטיף להם תעמולה פוליטית ולחנכם מחדש, והם אף סירבו להתגייס בהמוניהם. לוחמי המליציות זעמו כאשר נודע להם כי משכורתם נופלת מזו של אחיהם לנשק הלבנונים.¹²¹

המקרה של חיזבאללה בסוריה מספק תמונה מיוחדת המדגימה את מורכבות תופעת מלחמות השלוחים כיום. חיזבאללה משמש כשלוח של האיראנים במלחמתם על אדמת סוריה, בתמיכה במשטר הסורי וכנגד כוחות הג'יהאד העולמי והמורדים הסורים. באותו הזמן הוא משמש גם כפטרון משותף של המליציות השיעיות ואף לעיתים של הצבא הסורי, שלעזרתו הוא נשלח.

המצב הופך מורכב עוד יותר אם השלוח והפטרון – האיראנים וחיזבאללה – מצויים במתח רב עם המשטר הסורי ועם המעצמה התומכת בו – רוסיה.

ההקמה וההפעלה של חיזבאללה מסייעות לאיראן לנתב את דרכה בסיטואציה מורכבת וקשה ועם זאת לזכות בהצלחה לא מעטה – שימור משטר אסד, הרחבה של ההשפעה האיראנית באזור, יצירת חזית נוספת אפשרית מול ישראל ומיצובה כשחקן אשר לא ניתן להתעלם ממנו בכל הסדר מדיני עתידי.

¹¹⁸ Bassem Mroue, "Rare Tensions Between Assad's Backers As Syria's War Unwinds," **Associated Press**, June 9, 2018, <https://apnews.com/bebd6b8568ac44b0b568b3ceca4c6c24>.

¹¹⁹ "Russia Calls for Foreign Troop Pullout From Syria Including Iran, Hezbollah," **Al-Arabiya English**, May 19, 2018, <https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2018/05/19/Russia-calls-for-foreign-troops-pullout-from-Syria-including-Iran-Hezbollah-.html>.

¹²⁰ Ali, "Power Points Defining The Syria-Hezbollah Relationship," **Carnegie**, Middle East Center, March 29, 2019

¹²¹ Ibid.

פרק ד – ממצאים: מודלים של הפעלת שלוחים, משתנים מרכזיים והמלצות

1. מודלים של הפעלת שלוחים

מתוך כלל מקרי המבחן עולים שלושה מודלים שונים של הפעלת פרוקסי. האופן שבו פועלות ישראל, ארה"ב ואיראן באמצעות כוחותיהן השלוחים, מושפע מהנסיבות האסטרטגיות הייחודיות, מהתרבות הצבאית ומהניסיון ההיסטורי של כל אחת מהן. הכרה בדפוסי הפעולה הישראלים והאמריקאים והבנת התהליך שבו התפתחו הדפוסים הללו, יאפשרו לנו להימנע מפעולות שאינן מועילות, ולבחור בדרך המשרתת את האינטרסים הנוכחיים שלנו באופן הטוב ביותר. בנוסף לכך, הבנת האופן שבו פועלת איראן יכולה לסייע לשתי המדינות – ישראל וארה"ב – בעיכוב השגת המטרות האיראניות ואף בפגיעה בהן.

ישראל

דרך הפעולה הישראלית בעניין לוחמת פרוקסי מושפעת בעיקר מטראומה אחת – הניסיון לגרום לשינוי המשטר בלבנון. הכישלון בכינון סדר חדש במזרח התיכון והשהייה הארוכה והכואבת בדרום לבנון שהגיעה אחריה, ממשיכים להטביע את חותמם על אופן החשיבה הישראלית. בשל כך האינסטינקט הישראלי הראשוני הוא להירתע מכל דבר העלול לגרור אותנו לסכסוך נוסף שסופו אינו ידוע. ואכן ישראל לא השתמשה בכוחות פרוקסי באופן מסודר, מתואם ונרחב מאז יצאה מלבנון.

מן המקרים שבהם ישראל השתמשה בכוחות פרוקסי, עולים מספר דפוסי פעולה.

ראשית, ניתן לראות בבירור כי ישראל מעדיפה לנהל את מערכות היחסים עם כוחות הפרוקסי שלה באופן חשאי. זוהי תוצאה טבעית של המציאות הפוליטית במזרח התיכון, שבה החשד הקל ביותר לשיתוף פעולה עם ישראל משמש עילה לדה-לגיטימציה של הארגון או הקבוצה החשודים.

ישראל מעדיפה לשמור על חשאיות גם מסיבות המשרתות אותה עצמה, ובהן רצונה לא לדחוף את אויביה לפינה. פרסום היחסים לא ישאיר לאויבי ישראל ברירה אלא להגיב ולהתנגד לפעולת כוחות השלוחים הישראלים כדי לשמור על תדמיתם. העדפה זו מעידה על הבנה והתחשבות של ישראל בצורכי שותפיה במזרח התיכון. פרסום מערכת היחסים בריש גלי רק יביך אותם. בניגוד למעצמות, כמו ארה"ב, ישראל עשתה שימוש רק בכוחות שלוחים מקומיים, בתוך המזרח התיכון, במיוחד בגבולות המדינה והפריפריה של העולם המוסלמי-ערבי.

שנית, אין בישראל גוף מרכזי האחראי על ניהול מערכות היחסים עם השלוחים. היעדרו הוביל לא אחת למלחמות פנימיות ולוויכוחים על השליטה בהם, במיוחד אם המטרות של הגופים הנוגעים בדבר התנגשו אלו באלו. למשל בזמן הקשרים עם הנוצרים בלבנון, ההחלטות בעניינם התקבלו תוך התחשבות בחוות הדעת של ארבעה גורמים: צה"ל, המוסד, השב"כ ויק"ל. בשנות ה-80 ראה המוסד במארוונים כוח שלוח אמין שניתן לסמוך עליו, ועל כן דחף להעמקת הקשרים עימם. בה בעת צה"ל והשב"כ היו חשדניים יותר. בסופו של דבר גברה יד המוסד, וישראל המשיכה לשקוע עמוק יותר ויותר לתוך הסכסוך. גם המתח בין יק"ל לבין אוגדה 91 אודות הפעלת צד"ל הוא המחשה טובה למציאות שבה גופים רבים מפעילים שלוח.

שלישית, מלחמת לבנון הייתה הניסיון הישראלי היחיד לשלב את הסיוע הצבאי המוענק לכוח הפרוקסי יחד עם תמיכה פוליטית ואזרחית ישירה בו במטרה להביא ליצירת סדר אזורי חדש. ישראל נחלה מספר הצלחות, אך מחירן העצום והכישלון הצורב בסיומן הרתיעו את ישראל מהשקעה נוספת בכוחות פרוקסי באותה המידה.

ולבסוף, ישראל מתקשה להציב תנאים לסיום מערכות היחסים שלה עם הכוחות השלוחים, ופעמים רבות היא אינה מזהה את השינויים המדיניים והצבאיים המעידים על השתנות התנאים שאפשרו מלכתחילה את קיום הקשר. כאשר השאה סיים את מערכת היחסים היעילה שלו עם הכורדים באופן חד צדדי, לאחר שהגיע להסכם עם עיראק, ישראל מצאה עצמה ללא המתווך או הפטרון הנוסף שאפשר את קיום קשריה עם הכורדים. ישראל לא השכילה להעריך שמידת היעילות של המאורנים ככוח שלוח בלבנון עלולה לפחות לאחר שאש"ף גורש מהמדינה, והכוח של השיעים יעלה והם יהפכו לאויב המרכזי.

ארה"ב

בדומה לישראל גם ההגות האמריקאית בעניין לוחמת פרוקסי מושפעת מטראומות עבר שהגבילו עד מאוד את הבחינה של מדיניות זו ואת יישומה.

בתחילה הכישלון בווייטנאם גרם לצבא ארה"ב להימנע ככל הניתן מהפעלת כוחות שלוחים, בעיקר בשל החשש של "הישאבות פנימה". מרבית ההתמקדות הצבאית הייתה בחקר המלחמה הקונבנציונלית ובהתכוננות למלחמה מול "ברית ורשה" באירופה.

המעורבות האמריקאית הארוכה, המדממת והבלתי נגמרת באפגניסטאן ובעיראק בשנות ה-2000, גרמה לציבור האמריקאי ולמקבלי החלטות רבים להתנגד לכל מדיניות העלולה להוביל למעורבות קרקעית אמריקאית ארוכת טווח בסכסוכים קטלניים במזרח התיכון. אומנם הפעלת כוחות פרוקסי אפשרה לכאורה מתן מענה לסכסוכים תוך הימנעות מסיכונים ומנוכחות על הקרקע, אך היא נתפסה גם כפתיחת פתח להתחייבות אמריקאית בלתי רצויה למלחמות, שאינן חיוניות לאינטרסים של ארה"ב.

בניגוד לישראל ארה"ב רואה את האינטרסים שלה ואת השימוש שהיא עושה בשלוחים, מנקודת מבט גלובלית. היא אינה מפעילה כוחות פרוקסי בגבולותיה אלא משתמשת בהם כדי להשפיע על סכסוכים בכל רחבי העולם. במהלך המלחמה הקרה השפיעה ארה"ב בעזרת שלוחים באזור אמריקה הלטינית, אפריקה ומזרח אסיה. מאז פיגועי 11 בספטמבר מפעילה ארה"ב כוחות שלוחים אמריקאים במזרח התיכון במטרה להשפיע על האזור.

עם זאת, בדומה לישראל, גם ארה"ב התקשתה להציב תנאים לסיום מערכות היחסים שלה עם שלוחיה ולזהות בזמן שינויים אסטרטגיים. בלי תוכנית יציאה ברורה מאפגניסטאן ומעיראק מצאה ארה"ב עצמה תקועה במדינה במצב של כיבוש מתמשך מתוך הבנה שאם תעזוב, כל מה שהצליחה להשיג ירד לטמיון. כמו במקרה הישראלי עם צד"ל, למרות כוונת ארה"ב כי כוחות הפרוקסי שלה יוכלו לשאת בנטל הלחימה לבדם, בסופו של דבר בשל חולשתם היא מצאה עצמה פועלת באופן נרחב יותר ויותר ומגינה עליהם. לבסוף היא צמצמה את נוכחותה בשל שיקולים פוליטיים פנימיים ולא בשל היכולת של כוחות השלוחים לשמור על התוצאות שהושגו במאמץ רב.

ארה"ב חזרה להפעיל כוחות אלו באופן מוגבל בסוריה במסגרת תמיכתה בברית הכוחות הסורים הדמוקרטיים בהובלת הכורדים. ניכר כי החוויות האחרונות של ארה"ב במזרח התיכון משפיעות על מערכות היחסים שלה עם שלוחיה ומעצבים אותן. עם זאת, לאור המערכה המוצלחת שניהלה עם המדינה האסלאמית באמצעות שימוש בכוחות שלוחים והאפשרות התמידית לעימות פוטנציאלי עם כוחות שלוחים איראניים, ייתכן שארה"ב תבקש להרחיב את השימוש שהיא עושה בכוחות אלו ובסוג לחימה כזה.

איראן

המודל האיראני ללוחמת שלוחים מבוסס על שלושה אלמנטים: חיכוך, נוכחות וקהילה. מודל זה היה המפתח להצלחתה בקידום האינטרסים שלה ברחבי המזרח התיכון. למרות הצלחה זו חשוב להדגיש כי השימוש במודל המוצג להלן מוביל להצלחה רק בתנאים מסוימים. למשל איראן זקוקה למדינות חלשות שחי בהן מיעוט שיעי משמעותי, כמו לבנון, סוריה ועיראק, כדי למצוא כוחות שלוחים, להקימם ולהפעילם בהצלחה. איראן לא הצליחה להשיג דריסת רגל משמעותית במדינות מבוססות יחסית, כמו ערב הסעודית ובחריין, שגם בהן מתגוררת אוכלוסייה שיעית, ונכשלה בפיתוח כוח שלוח הנאמן לה. גם באזורים שבהם אין מיעוטים שיעיים, כגון רצועת עזה, מצויה איראן בקשיים רבים במציאת שלוחים שיש להם כוח משמעותי ושיהיו נאמנים לה לטווח הארוך.

בניגוד להשערה הרווחת החוויה האיראנית העיקרית המעצבת את הגותה בעניין פיתוח כוחות פרוקסי והפעלתם אינה הקמת חיזבאללה בלבנון אלא הקמת מיליציות בסיגי (Basij militia) באיראן עצמה בעקבות המהפכה האסלאמית בשנת 1979. איראן רואה בהקמת מיליציה זו מודל להקמת קבוצות דומות מחוץ לגבולותיה. ארגון חיזבאללה הוקם לפי מודל באסיגי: גיוס המוני של צעירים לכוח מזוין התומך במשטר. כיום מודל זה משמש גם את מליציות ה-PMU.

ההצלחה האיראנית באזור התבססה על רעיון הקהילה המשותפת המחברת בינה לבין קהילות שיעיות נוספות. מושג הקהילה מבטא שורה של קשרים עמוקים, תרבותיים, דתיים ומשפחתיים המחברים בין בני אדם. מושג זה מייצג רעיון שלפיו חברי הקהילה הם חלק אחד, למרות שהם פזורים במקומות גאוגרפים שונים, יש להם גורל משותף והם אחראים זה לשלום זה. כפי שהישראלים אינם יכולים להתעלם ממצוקת חברי קהילתם, כדוגמת יהודי אתיופיה, איראן אינה יכולה להפנות את גבה לשיעים במזרח התיכון. הקהילה השיעית המשותפת מחזקת את הקשרים בין הפטרון לשלוח, כיוון ששני הצדדים יודעים כי כל הצדדים מחויבים לחימה יחד לאורך זמן. הפטרון לא ינטוש את שלוחו וייעלם, כיוון שהוא מחויב אליו ולאינטרסים שלו.

המאמצים ארוכי הטווח של איראן מתחילים בנוכחות. הנוכחות יכולה להתבטא במספר מישורים, ובהם חינוך דתי, שירותים לקהילה, אימונים צבאיים ועוד. נוכחות זו מסייעת לאיראן לבנות מערכות יחסים עם שחקני מפתח, שרבים מהם לחמו עבור איראן בעבר או הוכשרו בה. קשרים אלה ניתנים למינוף ולהרחבה ברגע שאיראן מחליטה להעצים את נוכחותה באזור ולבנות בו כוח שלוח מפותח ומוכן לפעולה. הימצאות של קהילות שיעיות במקומות אלה סוללת את הדרך לנוכחות איראנית ארוכת טווח באזורים שעליהם שואפת איראן להשפיע.

איראן משכילה לשלב את מאמצייה הדתיים, הפוליטיים, הצבאיים והאינדוקטריניים עם בניית כוח השלוח והפעלתו. העובדה שהשליטה על כלל כוחות השלוחים של איראן נתונה בידי ארגון אחד, כוח קודס של משמרות המהפכה האסלאמית, מקלה על מאמצייה הממוקדים בעניינים אלה.

איראן איננה צריכה, כנראה, להתמודד עם יריבויות בירוקרטיות בין מנגנוני ביטחון מתחרים המגבילים אותה, כפי שמתרחש בארה"ב ובישראל. יתרה מכך כלל כוחות הפרוקסי האיראניים כפופים לקאסם סולימאני מפקד כוח קודס, מנהיג אחד המוביל את מאמצייהם הצבאיים ומרכזם. סולימאני כפוף ישירות למנהיג העליון של איראן, ועל כן יש ביכולתו להשיג את התמיכה הפוליטית, הצבאית והכספית שהוא זקוק לה עבור שלוחיו הרבים באזור. סולימאני אף שומר על קשרים אישיים קרובים עם מנהיגי כוחות הפרוקסי שלו.

מאמצים ממוקדים אך מגוונים אלו יוצרים סינרגיה המוכיחה את עצמה כיעילה בבניית כוחות שלוחים ובהפעלתם.

2. משתני מפתח

ממקרי המבחן עולה כי יש מספר משתני מפתח שיש בכוחם להכריע האם יחסי הפטרון-שלוח מועדים לכישלון או להצלחה.

זיהוי שינויים אסטרטגיים

ניתן לראות, פעם אחר פעם, כי פטרונים אינם מתחשבים בשינויים אסטרטגיים העלולים להשפיע בצורה מהותית על הקשר, לערער את הנחות היסוד שאפשרו את החיבור, ולמעשה להביא לסיום מערכת היחסים או לפגיעה ממשית בה. לעיתים נדמה שהפטרונים מצפים שהמציאות האסטרטגית תישאר בעינה, או שלכל הפחות היא לא תשפיע על מערכות היחסים שלהם עם שלוחיהם. הבנה מאוחרת של שינויים כאלו ניתן לראות במקרים הישראליים עם הכורדים או עם המארוונים וגם במקרה האמריקאי של "תנועת ההתעוררות".

אנו נרחיב על סוגיית השינויים בהמשך, אולם כבר כעת נוכל לומר כי על הפטרון להכיר בעובדה כי המציאות משתנה בתדירות גבוהה, וכך גם מערכות השיקולים וההערכות שהיו בבסיס כל קשר. על כן הפטרון מחויב לעשות מספר דברים: ראשית, להבין מה הייתה המציאות שבמסגרתה נבנה הקשר עם השלוח, ולברר לעצמו מה היו השיקולים, המטרות והאינטרסים שהיו המניע לקשר במסגרת אותה מציאות. שנית, הוא נדרש לפתח מנגנון שיידע להעריך האם השתנתה המציאות שהייתה בתחילת הקשר, והאם יש לכך השפעה על מטרות הקשר או על האינטרסים של הצדדים. אם אין בשינוי המציאות שינוי בהכרח של שני הדברים, בסיס הקשר נשאר איתן. אולם אם ההערכה היא כי שינויים אלו עלולים או עשויים לפגום בבסיס הקשר, יש לתת על כך את הדעת ולהיערך לכך בהקדם בטרם תטפח המציאות על פני הפטרון.

קרבה גאוגרפית

קרבה גאוגרפית היא חרב פיפיות. מן הצד האחד היא מאפשרת לפטרון השפעה רבה יותר על השלוח שלו ועל מעשיו. היא תורמת רבות להבנת הפטרון את המציאות ומונעת מצבים שהוא נסמך, במקרה הרע, על דיווחים חלקיים של השלוח או, במקרה הטוב, על הדיווחים של מספר מצומצם של יועצים. הקרבה הגאוגרפית גם מקלה מאוד על כלל ההיבטים הלוגיסטיים הכוללים אספקה צבאי ותמיכה אזרחית. גם בפן הטכני של מהירות העברת המידע מסייעת הקרבה הגאוגרפית. הקרבה גם הופכת את משימת החשאיות לקלה יותר.

מן הצד האחר קיימים גם לא מעט חסרונות לקרבה גאוגרפית. סכנה אחת היא היסחפות או היגררות פנימה, עמוקה יותר, מאשר הפטרון תכנן בתחילת הקשר. קשה עד כמעט בלתי אפשרי

לעמוד מנגד, אם אל מול עיניך, פיזית, נקלע השלוח שלך למצוקה ולסכנת חיים ממשית. כך היה במקרה של הקשרים עם הכפרים הנוצרים של דרום לבנון, אשר עמדו בפני סכנת כיתור וטבח מידי כוחות אש"ף. ישראל, למרות שהייתה זו חריגה ברורה מן המדיניות שלה באותה התקופה, נחלצה לעזרתם. לעיתים מנצלים השלוחים תופעה אנושית זו על מנת לגרור את הפטרון פנימה עוד יותר לטובת קידום מטרותיהם. זעקות הנוצרים על טבח אפשרי של הסורים בהם בעיירה זחלה ב-1981 וההתערבות הישראלית והפלת שני מסוקים סוריים היא דוגמא מובהקת לכך.

הקרבה גם מקשה, בשל אותן סיבות, על התנתקות מן השלוח. בעוד במקרה שבו השלוחים מצויים כמה מאות או אלפי קילומטרים מן הפטרון, וההתנתקות הפיזית אולם גם הרגשית היא קלה יותר, לא כך הדבר במקרה שבו כפרי השלוח מצויים מספר בודד של קילומטרים מבסיסי הפטרון או מעריו. המקרה של כפרי הנוצרים בדרום לבנון ממחיש קושי זה, אך ההתנתקות מן הכורדים העיראקיים מדגימה את ההיפך.

שימוש במתווך

פטרונים רבים משתמשים במתווך כדי ליצור את הקשר עם השלוח, להפעילו ולתחזקו. פעמים רבות אין בידי הפטרון את הברירה או היכולת לבחור בין קשר באמצעות מתווך לבין קשר ישיר, והוא מחויב לפעול למול השלוח באמצעות מתווך. כך למשל ישראל הייתה מחויבת להיעזר באיראנים בקשריה עם הכורדים העיראקיים.

היתרונות בשימוש במתווך הם ברורים. מערכת היחסים עם המתווך מתבססת על קשר קיים ועל אמון הדדי שנבנה בין הצדדים זה מכבר. למעשה הפטרון "מתלבש" על קשר קיים, ובכך הוא חוסך מעצמו בזבוז משאבים רבים. פעמים רבות המתווך והשלוח הם בני דת או מוצא אתני דומה, ואף דוברים שפה אחת – עובדה המפצה על חולשת פטרון שזהותו ולשונו שונים משלו. בעזרת המתווך הפטרון אף יכול לשמור על יכולת ההכחשה ולשלוט בהוצאותיו בקלות יתרה.

עם זאת קיימים גם מספר חסרונות לסוג כזה של קשר. מתווכים עלולים לקחת לידיהם את השליטה על מערכת היחסים בין הפטרון לפרוקסי. בכוחם לסגת מהתחייבותם ברגע שהעברת התמיכה לשלוח מפסיקה לשרת את האינטרסים שלהם ובכך לקטוע את אפיק התקשורת בין הפטרון לשלוחו ולמנוע את המשך שיתוף הפעולה ביניהם.

מעבר ליכולת של מתווכים לקטוע את הקשר בין הפטרון והשלוח או לקיימו הם יכולים גם לשלוט בעוצמת הקשר. מתוקף היותם הצינור המקשר הם יכולים להאט או לעכב את העברת הציוד, האספקה והנשק, ובכך להיות הגורם האחראי על יכולת הפרוקסי לפעול. דוגמה לכך היא אופן הפעולה של שירותי הביון הפקיסטניים באפגניסטאן, אשר שימשו מתווך בין האמריקאים לבין מורדי המוג'אהדין. הפקיסטנים ניתבו את האספקה ואת הנשק האמריקאי דווקא לכוחות המורדים האסלאמיים הקרובים אליהם אידיאולוגית ופחות לקבוצות המורדים המתונות יחסית הקרובות לאמריקאים, ובכך הם שלטו ביכולת לקבוע אלו קבוצות תזכנה בעוצמה גדולה על חשבון הקבוצות אחרות.

מנהיג דומיננטי

בכל מערכת יחסים בין פטרון לשלוח יש מתחים מובנים (ראו הרחבה בתחילת המחקר). אלה מתחים אשר קל יותר לנהלם, אם בצד של השלוח קיים מנהיג דומיננטי. מנהיג כזה יכול לסייע

לפטרון להשיג את מטרותיו, וכמובן את מטרות השלוח, ולמעשה לשמש את הציר שחלק רב מן הקשר מבוסס עליו. מנהיג דומיננטי היכול "לספק את הסחורה" מאפשר לפטרון כתובת אמינה לתחזוק הקשר, להתמודדות עם הקשיים הנלווים לקשר כזה ולפתרון אי-הבנות או מחלוקות הצצות במהלכו. ריבוי של מנהיגים בצד של השלוח – כמו ריבוי גופים המפעילים את השלוח בצד של הפטרון – מקשה על הקשר והופך אותו למשימה מורכבת עוד יותר בשל היעדר כתובת אחראית אחת.

למרות זאת חשוב לומר כי הישענות על מנהיג אחד עלולה להיות נקודת תורפה משמעותית. החיסול של בשיר ג'ומאייל על ידי הסורים, ושל שיח' עבד אלסטאר אבו רישה על ידי אלקעידה הביאו לפגיעה משמעותית בעוצמת הקשר בין הפטרון לשלוח בשל ההתבססות על האישיות המוחסלת. קשרי ישראל והמארונים ספגו מכה משמעותית, ויכולתם לממש את מטרותיהם נפגמו; וכך גם היכולת של השבטים הסונים ושל האמריקאים בעיראק להמשיך ולהילחם באלקעידה בהצלחה.

באזורים שבהם ישראל וארה"ב פעלו ופועלות כפטרונים, הבסיס ליצירת קשר נשען פעמים רבות על מנהיג אחד ולא על בסיס רחב יותר, כמו לאומיות, פטריטיזם או חזון מאחד בסיסי. ייתכן כי אין ברירה אלא להישען על כך, אך בשל כך גוברת החשיבות של הבנת פגיעה אישית כזאת על מהות הקשר ועל אירוע כזה כסממן של שינוי אסטרטגי.

שילוב של מאמצים צבאיים ואזרחיים

אופן הפעלת השלוחים האיראנים מכיל בתוכו לא רק מרכיבים צבאיים של בניין כוח צבאי, אימונו, חימושו והפעלתו, אלא גם מרכיב נרחב של סיוע אזרחי לשלוח. פעמים רבות, כפי שהראינו במקרי המבחן, קודם לבניין הכוח הצבאי מקימים האיראנים תשתית אזרחית ודתית, אשר מתפקדה לסייע לשלוח – הארגון ואנשיו. בפעמים אחרות הסיוע האזרחי מתרחש במקביל לסיוע הצבאי. הדבר מגביר את שליטת איראן בשלוח, מחזק את אמינותה ומשמש כמעין מכפיל כוח ביחסה עם השלוח. תמיכה זו אף יכולה לשמש אמצעי לחץ על השלוח על מנת להחזירו לתלם במקרה של מתח עם הפטרון.

ישראל וארה"ב פעלו בצורה דומה ולשם אותה מטרה. יק"ל הייתה אמונה על הצד האזרחי במגעי ישראל עם אוכלוסיית דרום לבנון, והקמת מרפאות, קווי חשמל, שירותי דואר והיתרי עבודה בישראל נועדו לחזק את השפעת ישראל באזור, להעמיק את אמינותה בעיני צד"ל ותושבי דרום לבנון ולשמש מנוף כוח נוסף ביחסה של ישראל עם השלוח שלה.

בזמן פעולת ארה"ב בעיראק תמיכתה בתנועת ההתעוררות הסונית לא הצטמצמה לסיוע צבאי או להפעלה של אש מנגד, אלא היא לוותה במאמץ אזרחי שכלל סיוע כספי, מאמצי שיקום ואף תשלום ישיר של משכורות.

נוכל להצביע על השילוב של המאמצים הצבאיים והאזרחיים כמשתנה התורם רבות להצלחת הקשר בין הפטרון והשלוח והמשמש מכפיל כוח משמעותי ביצירת התנאים לקיום מטרות הקשר. עם זאת חשוב לתת הדגש כי מסגרת נוספת – אזרחית – עלולה להפוך למרכיב שיכבול את הפטרון חזק יותר אל השלוח ושיהפוך את מלאכת ההתנתקות למורכבת וקשה עוד יותר. הקושי להתנתק

משלוח אשר הפטרון מספק לו תחמושת וסיוע באש, הוא מורכב וקשה דיו, על אחת כמה וכמה קשה ההתנתקות משלוח אשר הפטרון מספק לילדיו שירותי בריאות וחינוך.

3. המלצות

מתוך מקרי המבחן עולות מספר שאלות אשר קובעי המדיניות מחויבים לשאול את עצמם במהלך השלבים השונים של מערכת היחסים עם השלוח. מטרת השאלות היא לגרום לפטרון לחשוב על הנחות היסוד ועל האינטרסים הבסיסיים אשר עמדו ועומדים בבסיס הקשר. השאלות אף אמורות לסייע לפטרון לנהל את המתחים המובנים המצויים בכל קשר כזה.

עם זאת הסוגיות והדילמות העולות אינן זהות בכל השלבים של הקשר. השאלות שהפטרון אמור לשאול את עצמו טרם יצירת הקשר או בשלבי הראשונים, שונות לחלוטין מהשאלות העולות במהלך הקשר או לקראת סיומו. כל אחד מן השלבים העיקריים – הכניסה לקשר, ניהולו והיציאה ממנו – מחייבים התייחסות נפרדת וסדרה של שאלות שמיקודן שונה.

בנוסף לשאלות שהמחקר מציע לפטרון לשאול בכל אחד מן השלבים של הקשר, בחלק העוסק בניהול הקשר מצייין המחקר מספר המלצות למנגנונים היכולים לסייע לפטרון בניהולו.

הכניסה לקשר – To engage or not to engage?

עוד לפני יצירת הקשר והתחלתו הפטרון מחויב לשאול את עצמו האם התנאים מאפשרים את קיום הקשר בהצלחה. קשר עם שלוח יכול להיות מועיל במצבים מסוימים, והבנה האם הקשר העומד בפתח הוא בעל פוטנציאל כזה, יכולה לחסוך כאבי ראש רבים לפטרון בהמשך.

השלב הראשון הוא למעשה בירור עצמי. הפטרון חייב לשאול ולהבהיר לעצמו, מה הן המטרות שלו, ומה הם יעדיו בעימות שאליו הוא נכנס. השאלה השנייה נגזרת למעשה מהראשונה, והיא מבקשת לברר האם השלוח יכול לעזור לפטרון בהגשמת מטרותיו, ומה הן המטרות שהשלוח בקיום הקשר.

כנראה שלעולם לא תהייה חפיפה מלאה בין המטרות של הפטרון ובין המטרות של השלוח. עם זאת לשם "עבודה משותפת" לא נדרשת התאמה של מאת האחוזים בין המטרות והיעדים של הפטרון והשלוח, אלא נדרשות מספר מטרות משותפות על מנת ששני הצדדים יפעלו יחדיו. על הפטרון להעריך בתחילת הקשר האם המטרות המשותפות ויכולת השלוח לקדם גם את מטרות הפטרון הן תשתית מספקת לקיום הקשר.

הנחת השאלות הללו בתחילת הקשר תמנע כניסה לקשר עם שלוחים שאינם חולקים מספיק מטרות משותפות עם הפטרון, והתשובות תמנענה מצב של ציפיות מוגזמות מצד הפטרון. דוגמה לכך היא הציפיות הישראליות מהקשר עם הכורדים העיראקיים. ישראל ביקשה כי הכורדים – בראיתם את העיראקים כאויב משותף – יעשו שני דברים: הראשון, ישחקו את הצבא העיראקי שיידרש להילחם בהם במקום להתאמן למלחמה; והשני, במקרה של מלחמה ערבית עם ישראל, הם יפתחו חזית מול הצבא העיראקי, והדבר ימנע ממנו לצאת ולהילחם בישראל. במטרה הראשונה עמדו הכורדים בצורה מרשימה. במטרה השנייה לא הייתה להם מלכתחילה כל כוונה לעמוד. הבנה מוקדמת של מטרות הכורדים, יכולותיהם הצבאיות והמדיניות, מערכת הלחצים שהם היו נתונים

לה מצד העולם הערבי ואף מצד איראן, הייתה מונעת מישראל לפתח ציפיות לא ראליות מן השלוח שלה.

אם הפטרון מעריך כי יש מספיק מטרות משותפות לו ולשלוחו, חייב הוא לשאול את עצמו מה המחיר של השגת המטרות הללו במונחים כספיים, צבאיים, אמינות בינלאומית ואזורית, פוליטיקה פנימית ואף בחיי אנשיו. האם הרווחים מן הקשר העתידי יעלו על המחירים הנדרשים על מנת להשיג את מטרותיו?

אם התשובה לשאלת העלות תועלת היא חיובית, אזי השאלה הבאה נוגעת למשך הקשר או למסגרת הזמן שבמסגרתו מעריך הפטרון כי הוא יצליח להשיג את מטרותיו. מסגרת הזמן אינה רק קביעת תאריך על הלוח, אלא אמורה להיות משוקללת ביחד עם היקף המאמץ הצבאי הנדרש, היקף הסיוע הכלכלי, הערכה של המצב הבינלאומי והאזורי וכדומה. היא אמורה לסייע לפטרון לתכנן את מעורבותו בהלימה לצרכיו וליעדי. הצבת מסגרת זמנים היא קריטית ומשמעותית, מכיוון שאחרת עלול הפטרון להישאב למחויבות שאינה נגמרת, ואף יקשה על השלוח להשיג את מטרותיו. המעורבות של ארה"ב באפגניסטאן ובעיראק ושל ישראל בדרום לבנון הן דוגמאות ברורות לכך. בה בעת המחשה טובה להעמדת מסגרת זמן בשילוב עם השגת מטרות היא הסיוע האמריקאי למוג'אהדין. מלכתחילה הציבה לעצמה ארה"ב את נסיגת הרוסים כזמן סיום המעורבות. ברגע שנסוגו הסובייטים, סיימה ארה"ב את מערכת היחסים עם המורדים.

שאלה נוספת נוגעת לראייה של שינויים אפשריים העלולים לפגום בקשר ואף להביא לסיומו. אין מדובר ב"עתידנות" אלא בבחינה של הפטרון את המגמות המתפתחות – המדיניות, הצבאיות, הכלכליות, הבינלאומיות והאזוריות – והשפעתן על מערכת היחסים שלו עם השלוח, על יכולת השלוח ועל רצונו לסייע לפטרון להשיג את יעדיו ואף על רצון הפטרון להמשיך בקשר. הצבה של מגמות שליליות יכולה לסייע באיתור צומתי קבלת החלטות מוקדמים ובכך להיערך בזמן לצמצום או לניתוק הקשר. ייתכן ששאלה אודות הדמוגרפיה בלבנון או אודות היכולת הצבאיות של המארונים אל מול השיעים הייתה מובילה בזמן למסקנה, כי למרות ההצלחה בלחימה המשותפת למול הפלסטינים, אין ברצון הנוצרים או ביכולתם לספק הישג דומה מול השיעים.

השאלה האחרונה עוסקת באפשרות של הפטרון להפעיל כמה ארגוני שלוחים במקביל באותו סכסוך. הגדלה של מספר השלוחים טומנת בחובה יתרונות וחסרונות. מן הצד האחד ריבוי שלוחים משפר את סיכויי הפטרון להשיג את מטרותיו בעימות – ככל שהוא מצליח לגייס ארגונים וקבוצות רבות יותר למאבק משותף, כך עוצמתו גדלה. מן הצד האחר ריבוי של ארגונים יכול לייצר מבוך של אינטרסים מנוגדים אשר יפגמו ביכולת להשיג את מטרות הקשר. הדבר קשור לא רק במתחים נוספים רבים בין הפטרון לשלוחים, אלא אף בהתנגשות בין השלוחים עצמם. המאבק הדרוזי נוצרי בלבנון, העימות בין מורדים איסלאמיסטים לבין מורדים מתונים באפגניסטאן וחוסר הלכידות בין קבוצות מורדים שונות המתנגדות למשטרו של אסד, הם דוגמאות לאופן שבו ריבוי קבוצות שלוחים עלול לחבל ביכולתו של הפטרון להשיג את מטרותיו.

לאחר שהפטרון ישקול את כלל השאלות הללו, יהיה בידיו בסיס רחב יותר שיסייע לו לקבל את ההחלטה הראשונית האם להתחיל בקשר. העלאת השאלות הנוגעות למטרות הקשר, ליכולת הפרוקסי לממשן, למכשולים ולשינויים העלולים לפגום בבסיס הקשר, כבר בשלב מוקדם של

הקשר, יאפשרו לפטרון לחזור ולבדוק את עצמו, על סמך אותם שאלות ותשובות, האם מערכת היחסים מצדיקה את עצמה ומשיגה את מטרותיה.

ניהול מערכת היחסים

אם הפטרון החליט לפעול במשותף עם השלוח, מייד צצה ועולה סדרה חדשה של שאלות. ניהול מערכת היחסים היא משימה שאינה פשוטה כלל. פעמים העיסוק היומיומי של הקשר מונע מהפטרון את נקודת המבט הרחבה, החשובה כל כך להערכת הקשר. ועל כן מטרת סדרת השאלות הנוכחית היא להעריך בכל רגע נתון את מהות היחסים, לבחון האם נשמרות מטרות הקשר מבחינת הפטרון, ולספק תמונת מצב עדכנית של המציאות.

השאלה החשובה והמרכזית היא כמה מטרות משותפות שני הצדדים עדיין חולקים. ברור לחלוטין כי במהלך מערכת היחסים מטרות שני הצדדים משתנות, מתפתחות, ובמקרה הרע אף מתנגשות. הפטרון מחויב לשאול את עצמו במהלך מערכת היחסים, האם נשארו מספיק מטרות משותפות כדי להמשיך בקשר, והאם השלוח מסוגל גם כעת לקדם אותן.

גם שאלות הקשורות באופן השליטה בשלוח עולות במהלך הקשר – האם השלוח ממשיך לקדם את מטרות הפטרון במידה מספקת, או שהוא ממוקד במטרותיו שלו או בקידום המטרות של פטרוניים אחרים? (כפי שנדון בהמשך).

אם הפטרון מזהה כי קיים "רפיון" אצל השלוח, הוא יכול לנקוט מספר צעדים על מנת להחזירו אל התלם. ראשית, בשל השליטה שלו במשאבים הצבאיים, הכלכליים או האזרחיים הוא יכול לווסת את העברתם על פי התנהגות השלוח. למשל הוא יכול להעביר כמות קטנה יותר של תחמושת, ולחלופין הוא יכול לספק סוגי נשק מתקדמים יותר – הכול על פי התנהגות השלוח.

שחקן יכול לשמש פטרון לכמה קבוצות שלוחים, לעיתים שותפות אך לעיתים גם יריבות. אם קבוצה אחת אינה פועלת במסגרת קידום המטרות של הפטרון במידה מספקת, יכול הפטרון להעביר אספקה טובה יותר, איכותית יותר ובכמות רבה יותר לקבוצה יריבה או שותפה. האיראנים פועלים בצורה הזו בעיראק ובסוריה. הם מפעילים קבוצות שלוחים רבות, יריבות או שותפות, וממשטרים את פעולתן באמצעות אספקה או שלילה של משאבים.

אפשרות נוספת, רדיקלית, של הפטרון לשלוט בהתנהגות השלוח היא שיפור היחסים עם האויב המשותף. הדוגמה הברורה לכך היא הלחץ שאיראן הפעילה על הכורדים בשעה שניהלה משא ומתן עם הממשלה העיראקית על הסדר. הכורדים ידעו כי חשיבותם לאיראנים נובעת מכך שהם נאבקים בצבא העיראקי, ובעצם הם מופעלים כמנוף לחץ על עיראק לגשת למשא ומתן עם איראן. אולם עצם ההגעה למשא ומתן וההסכם שנחתם בעקבותיו, הובילו להסרת התמיכה של השאה בכורדים ולסיומו של המרד הכורדי.

המנוף האחרון הנמצא בידי הפטרון מצוי במערכת הבינלאומית הדיפלומטית. אם השלוח אינו פועל בצורה מספקת, יכול הפטרון להסיר את התמיכה הדיפלומטית שלו או לצמצמה, להפסיק את יצירת המעטפת ההסברתית המגבה את השלוח או אף לייצר שיח דיפלומטי עם האויב המשותף על מנת לאותת לשלוח שיחזור ויפעל לקידום מטרות הפטרון.

אחת הבעיות החוזרות ונשנות ביחסים פטרון-שלוח היא "התאהבות" של הפטרון בשלוח. בדרך כלל הסוכנים או היועצים בשטח המקיימים את המגע היומיומי עם השלוח נוטים, באופן טבעי,

להיקשר אליו רגשית. ישראל בדרום לבנון, ביחסה החם לגיומאייל והקשר עם הכורדים הם דוגמה טובה לכך. גם היחס של האמריקאים באפגניסטאן או אל תנועת "ההתעוררות" בעיראק יכולים לשמש דוגמה. בכל מקרה התוצאה של "התאהבות" זו היא כי אנשי השטח, וגם דרג הביניים הפיקודי, מאבדים במעט את ההסתכלות הביקורתית על הקשר ונוטים לפעול על פי משאלות לב ולא על פי המציאות החדשה. התהליך הזה מוביל לראייה חסרה ופעמים מוטעית אודות מצב הקשר, להעברת דיווחים שאינם משקפים את המציאות לרמות הבכירות וליצירת תמונת מצב אסטרטגית שגויה.

על מנת להתגבר על חולשה אנושית טבעית זו יש להקים "צוות אדום". תפקיד הצוות האדום יהיה לספק מבט ביקורתי, חיצוני, נטול ככל הניתן מהטיות, אודות הקשר עם השלוח. בתחילת הקשר הוא יבחן את המציאות, את המטרות של הפטרון ואת היכולת של השלוח לסייע בהשגתן ויעמיד זאת אל מול המציאות, מול המטרות של הפטרון ומול היכולת של השלוח לסייע בהשגתן כעת. מטרת העמדה זו היא לשקף ולבחון האם נוצר פער גדול בין שלושת המשתתפים הללו בתחילת הדרך וכעת.

צוות זה יורכב מאישים עם ידע – תיאורטי ותפיסתי וכמובן גם ידע מבצעי – ובעלי מעמד וניסיון בתחום ניהול מערכת יחסים בין פטרון ושלוח. אנשי הצוות האדום יהיו חיצוניים למערכת או לגוף האחראי על ניהול הקשר עם השלוח, והם לא יהיו כפופים לו. בכירותם חשובה בשל הצורך כי הגוף האחראי על ניהול הקשר ישתף איתם פעולה.

הכלי שיסייע לצוות האדום להעריך באופן עקבי את הקשר, הוא פיתוח של מטריקס אסטרטגי ואופרטיבי. הוא יכיל מדדים כמותיים כגון: פעולות שהשלוח ביצע, כמות לוחמים, מספר הרוגים של היריב, המצב הכלכלי של השלוח וכדומה. בנוסף הוא יכיל גם מדדים שאינם כמותיים, כגון מוטיבציה להילחם, לכידות, משמעת צבאית, יכולת ארגונית, הנהגה ועוד. המטריקס יכיל גם התייחסות לזירה הבינלאומית והאזורית ואף הפנימית על מנת לחוש שינויים העלולים להשפיע על מערכת היחסים. השילוב בין כלל הנתונים יאפשר הערכה טובה יותר של פעולות השלוח.

הצוות האדום יבחן בכמה נקודות זמן את כלל הנתונים, ישווה ביניהם, ואם נקבעו המשתתפים הנכונים הוא יוכל לקבל תמונת מצב אובייקטיבית יחסית אודות מצב מערכת היחסים ובעיקר על מטרות הקשר ועל יכולת השלוח לתרום למימושן. ייתכן שמטריקס כזה היה מצביע בזמן למשל על חוסר היעילות של דיביזיה 30 במלחמת האזרחים בסוריה או על ירידת האפקטיביות של לחימת צד"ל בחיזבאללה ובשיעים באמצע שנות ה-90.

בעיה נוספת העולה ממקרי המבחן וקשורה בניהול מערכת היחסים עם השלוח, היא ריבוי גופים מפעילים מצד פטרון אחד. זוהי סוגיה שונה מריבוי פטרונים. במצב זה מכיל הפטרון מספר גופים צבאיים ואזרחיים המפעילים את השלוח, או שגופים שונים של הפטרון מפעילים שלוחים שונים. הדבר יוצר חיכוכים רבים, היעדר עקביות במדיניות כלפי השלוח ופגיעה ביכולת הפטרון להשיג את יעדיו ואת מטרותיו. ריבוי כזה של מפעילים מפטרון אחד תרם רבות לכישלון האמריקאי בסוריה. לדוגמה, ב-2016 מיליצית SDF, הנתמכת על ידי הפנטגון, גירשה בכוח מעיירה צפונית לחלאב את פורסן אלחאק, מיליציה ש-CIA תומך בה.

בניגוד לארה"ב – ואף ישראל שבתקופת רצועת הביטחון פעלו מטעמה גופים רבים מול צד"ל: צה"ל, שב"כ, יק"ל ועוד – מפעילים האיראנים גוף אחד האחראי על בניית כוחות שלוחים, יצירתם,

הפעלתם ותחזוקתם. גוף זה הוא כוח קודס. היעילות האיראנית קשורה בוודאי גם בשאר היתרונות שיש בידם – זהות אתנית, קהילה, ביסוס מוקדם, שילוב של תשתית אזרחית וצבאית – אבל גם בכך שגוף אחד, הכפוף ישירות למנהיג העליון, הוא המנהל והאחראי על השלוחים. הדבר מונע מלחמות פנימיות רבות, מייצר אמינות בקרב השלוחים, מחזק את יכולת השגת המטרות של הפטרון והשלוח והופך את הקשר לפשוט יותר.

הקמה של גוף אחד אשר יהיה אחראי על הקמת הקשר, ניהולו ותחזוקתו, תהפוך את דרך הפעולה המערבית והישראלית ליעילה יותר, והיא תביא תוצאות טובות יותר ובכך תשרת את האינטרסים באופן הולם יותר.

ניהול מערכת היחסים עם השלוח באמצעות גוף אחד פותרת אומנם את שאלת הביורוקרטיה הפנימית, אולם היא אינה עושה סדר במערכת החיצונית – במקרים רבים לשלוח אחד יש פטרוניים רבים (co-patrons). ישראל, ארה"ב ואיראן כיהנו יחדיו כפטרוניים של הכורדים העיראקיים, ובתימן היו ישראל, סעודיה ובריטניה פטרוניים של המלוכנים.

במרבית המקרים אין בחירה אמיתית. ישראל לא יכלה לומר לבריטים בתימן לא לשמש פטרון נוסף של המלוכנים, או למנוע מן האיראנים להיות פטרון של הכורדים. חשוב לציין כי דווקא לאיראנים הייתה יכולת שליטה על החיבור הישראלי-כורדי בשל יחסי העוצמה שלהם אל מול הכורדים ובשל קרבתם הגאוגרפית.

בשל כך חשוב עוד יותר להכיר את היתרונות והחסרונות המובנים במצב של ריבוי פטרוניים :

בצד היתרונות ניתן למנות את חלוקת הנטל הכלכלי, הצבאי והאזרחי בין מספר שחקנים; הגדלה של כמות המשאבים שהשלוח נהנה מהם ובשל כך גוברת עוצמתו ויכולתו לסייע בהשגת המטרות של הפטרוניים; יצירת מעטפת מדינית-הסברתית רחבה וחיזוק הקשרים בין הפטרוניים עצמם, כפי שקרה ביחסי ישראל ואיראן.

החסרונות של מצב שבו יש פטרוניים רבים ברורים עד מאוד. לכל אחד מהפטרוניים יש מטרות שונות מן הקשר עם השלוח, והדבר עלול להביא להתנגשות ביניהם. הדרישה הישראלית מהכורדים להילחם בצבא העיראקי פגמה בצורך האיראני להשגת הסדר עם עיראק. פעמים רבות יש פטרון שהוא עוצמתי יותר משאר הפטרוניים. הדבר אפשרי במקרה שבו לפטרון אחד יש שפה דומה או מוצא אתני ודתי דומה לשלוח, ושונה משל שאר הפטרוניים, או שהוא ממוקם גאוגרפית בעמדה עדיפה על השאר. במצב כזה ייטה השלוח לרצות את הפטרון החזק יותר, מטרותיו יהיו בעדיפות ראשונה, וייתכן שמשאבים שיקצו הפטרוניים האחרים, ישועבדו לטובת השגת מטרות הפטרון החזק.

בדומה לסוגיית ריבוי הפטרוניים פעמים פועלים פטרוניים באמצעות שחקנים מתווכחים (intermediary), כדוגמת אופן הפעולה האמריקאי עם שירות המודיעין הפקיסטני בזמן המלחמה באפגניסטאן.

גם במקרה זה, בדומה לסוגיית הפטרון השותף, לא תמיד קיימת בחירה, ופעמים מחויב הפטרון לפעול באמצעות מתווך ולא באופן ישיר. לשימוש במתווך יש יתרונות וחסרונות – כפי שציינו בחלק העוסק במשתני המפתח.

לכן עוד לפני שבחר הפטרוך לפעול עם השלוח, הוא מחויב לבחון האם הקשר תלוי בקיום של מתווך. אם התשובה חיובית, והוא נדרש לפעול באמצעות מתווך, צריך הפטרוך לשאול את עצמו בתקופת הקשר האם המתווך מקדם את מטרותיו או שהוא משבשם. אם הוא מחליט כי המתווך פוגם באיכות הקשר, נדרש הפטרוך לחפש תחליפים: לנסות ולהפעיל סנקציות או תמריצים כלפי המתווך על מנת ש"יחזור מסורו", לפתח קשר ישיר מול השלוח או למצוא מתווך חלופי.

התנתקות

שאלת סיום הקשר בין הפטרוך לשלוח היא אחת הסוגיות המורכבות ביותר בניהול מערכת היחסים. במקרים רבים התנתקות מלאה או צמצום נרחב של הקשר יהיו דבר הכרחי מבחינת הפטרוך, חרף העובדה כי מערכת היחסים ותפקוד השלוח היו תקינים.

כפי שהראינו במקרי המבחן, פעמים רבות מושכים הפטרוכים את מערכת היחסים עם השלוח, אינם מזהים בזמן שינויים מדיניים או צבאיים ולמעשה שוקעים אל תוך מערכת יחסים שהייתה צריכה להסתיים זמן רב קודם לכן.

ניתן להסתכל על מערכת היחסים בין פטרוך לשלוח כמו על התקפה צבאית. בפרק הזמן הראשון של ההתקפה השקעה של אנרגיה או משאבים תביא לתוצאות טובות יותר. אולם עם ההגעה לנקודת השיא של ההתקפה כל השקעה נוספת לא תביא לתוצאה חיובית, אלא היא אף תפגע בעוצמת התוקף. נדמה כי גם בהפעלת שלוח מצויה נקודת שיא, שלאחריה כל השקעה נוספת, בוודאי אם התרחשו שינויים במציאות, לא תביא לתפוקות גבוהות יותר אלא רק לאיבוד משאבים, הסתבכות ושקיעה בבוץ.

המטרה של הפטרוך היא להתנתק או לצמצם את הקשר לאחר שהמטרות הושגו, לפני שהוא נשאב פנימה, ולפני שנקודת השיא בקשר נחצתה. פעמים הקשר קורס במהירות לפני שהפטרוך יכול להגיב. סיום הקשרים עם הכורדים ועם צד"ל הם דוגמה טובה לכך. בכל קנה מידה עדיף המצב של סיום הקשר או צמצומו בכוונת מכוון על פני התפרצות פתאומית.

הזיהוי של מצב הקשר הוא אחת המשימות הקשות ביותר העומדות בפני מקבלי החלטות. בעזרת השימוש במטריקס והשוואת מטרות הקשר מראשיתו אל מול המציאות הנוכחית מחויבים הם להעריך האם הקשר עבר את נקודת השיא שלו.

התפקיד מוטל על שתי קבוצות יריבות לכאורה – על הגוף המנהל את הקשרים עם השלוח ובמקביל גם על חברי הצוות האדום. אנו ממליצים כי להערכה של חברי הצוות האדום יינתן משקל גדול יותר על פני הערכת הגוף המנהל את הקשר. הסיבות לכך הן ניסיון להתנתק מן החיבור הרגשי והרצון למבט רחב ככל הניתן.

אם הפטרוך מחליט לסיים את הקשר, עולות מגוון שאלות חדשות. שאלה ראשונה היא כיצד מסיימים קשר ללא השארת ואקום שיאפשר לשחקנים שליליים לצבור עוצמה? דוגמה ליציאה כזו היא היציאה האמריקאית מעיראק ומאפגניסטאן ומילוי החלל במהרה על ידי כוחות עוינים.

שאלה נוספת העולה היא כיצד משמרים אמינות אצל השלוח בפרט ובקרב שלוחים פוטנציאליים אחרים בכלל?

המענה לשתי השאלות מצוי באיזון בין אינטרסים קצרי טווח לארוכי טווח. צמצום הקשר באופן הדרגתי, עם השארת חיבור בסיסי, עדיף על ניתוקו המוחלט בבת אחת. מן הצד האחד הדבר יאפשר לפטרון להתנתק ממרבית חיבוריו וקשריו אל השלוח, להרחיק ממנו ביקורת חיצונית ופנימית ולא להיכוות מכישלון המשך הקשר. מן הצד האחר השארת חיבור בסיסי, כגון תמיכה מדינית חשאית, קשרים אישיים, סיוע כספי ממוקד ואף אספקת ציוד צבאי, יסייעו לפטרון לשמר מידה מסוימת של אמינות ויאפשרו במידת הצורך חיבור עתידי מהיר.

חשוב לציין גם שני הבדלים הקיימים בין ארה"ב לישראל בשאלת ניתוק הקשר והמחזקים את הגישה הרואה בצמצומו ההדרגתי ולא בניתוקו המוחלט את דרך הפעולה הנכונה. בעוד ארה"ב יכולה להתנתק, פיזית ותפיסתית, מן השלוחים שלה ברחבי המזרח התיכון, ישראל אינה יכולה לעזוב את האזור, ועל כן ייתכן שהיא תידרש בעתיד לקיים איתם קשר כלשהוא. ולכן התנתקות מוחלטת אינה אופציה אפשרית או רצויה מבחינת ישראל. גאות ושפל ביחסי ישראל עם שלוחיה באזור הם למעשה תופעה טבעית ואף רצויה לשני הצדדים. ניסיון ישראלי לניתוק מוחלט יהיה מורכב, לא מושכל ויפגע באינטרסים שלה יותר מאשר יועיל להם.

סיכום

איראן ממשיכה להרחיב את השפעתה ברחבי המזרח התיכון. בעיראק, בסוריה, בלבנון ובמקומות נוספים באזור שלוחי איראן מגדילים את כוחה ומקדמים את מטרותיה. המשך המגמה הזו הוא איום על האינטרסים המערביים, האמריקאים ובוודאי על אלו הישראליים.

כל עוד ישראל והמערב לא יחזרו לעשות שימוש נרחב והולם יותר בכוחות שלוחים ברחבי האזור, הם יפקירו את הזירה הזו לפעילות האיראנית, ימנעו מעצמם מנוף השפעה נוסף ולמעשה ינהלו מערכה ללא שימוש בכל הכלים העומדים לרשותן.

אין ספק כי לאיראן יש יתרון בסיסי ומובנה על ישראל וארה"ב – הקהילות השיעיות ברחבי המזרח התיכון. הדבר מאפשר לה בסיס לכל פעילותה ומסייע לה לייעל את הפעלות השלוחים.

אולם יתרון איראני זה איננו חדש, והוא לא מנע מישראל ומארה"ב להפעיל בהצלחה לא מועטה כוחות שלוחים בעבר. מדוע כעת יתרון איראני זה אמור לצמצם את מאמצי המערב ולמנוע ממנו מרכיב עוצמה והשפעה?

לוחמת שלוחים אינה הפתרון לכלל אתגרי הביטחון של ישראל וארה"ב. היא גם אינה נטולת בעיות ומחיר הנלווה לשימוש בה. אולם זהו כלי חשוב ומשמעותי בארגז הכלים המדיני-צבאי שחשוב להכירו, וכאשר נדרש, אף לעשות בו שימוש.

למרות היתרונות הגלומים בלוחמת שלוחים, ישראל וארה"ב צמצמו באופן ניכר את השימוש בכלי טראומות העבר דחפו את שתי המדינות לכיוון של בדלנות והימנעות מהפעלת כוחות שלוחים. אנו מבקשים לבחון זאת מחדש ולטעון כי יש מרחב שלם של אפשרויות בתחום של לוחמת שלוחים. הברירה איננה בין "ביירות לבדלנות" – בין הימנעות מוחלטת מהפעלת שלוחים לבין שינוי משטר באמצעותם – אלא בתווד הנמצא בין שני הקצוות. אופן ההפעלה של השלוח ועומק הקשר תלויים במשתנים רבים: מטרות הפטרון, יכולות השלוח ורצונותיו, המשאבים המצויים לרשות שניהם וכמובן המציאות האסטרטגית המשתנה. השימוש בשלוחים יכול להביא לתוצאות חיוביות מבחינת הפטרון (וגם של השלוח) במחיר נמוך יחסית.

אם ישראל וארה"ב יבקשו לחזור ולעשות שימוש שיטתי בכלי חשוב זה, עליהן לחזור וללמוד את לקחי העבר ואת מרכיבי התופעה הנוכחיים. הנקודה המרכזית שעלתה פעם אחר פעם במקרי המבחן, היא סוגיית השינוי האסטרטגי. אינטרסים משתנים – פעמים הם מקרבים בין הפטרון לבין השלוח, אולם לעיתים הם מרחיקים. הפטרון מחויב לזכור כי הקשר עם השלוחים איננו בבחינת "נישואים קתולים". השלוחים אינם שותפים לכל החיים, והחיבור איתם נועד בראש ובראשונה לשרת את מטרת הפטרון במחיר נסבל. אם הם אינם משרתים עוד את מטרותיו או אם המחיר גבוה מדי, מחויב הפטרון להעריך מחדש את המציאות ולהיות בעל ביטחון עצמי מספיק על מנת לבצע את הניתוק או הצמצום של מערכת היחסים.

לוחמת שלוחים הייתה מרכיב משמעותי בזמן המלחמה הקרה, כאשר שתי המעצמות ביקשו להגביר את עוצמתן באמצעות שלוחים. בזמן שארגונים תת-מדינתיים צברו עוצמה רבה במזרח התיכון, המשיכו ישראל וארה"ב להפעיל כוחות שלוחים באזור. אולם לאחר שקרסו המשטרים המדינתיים הערביים, הגבירה איראן את פעולות שלוחיה, ואילו ישראל וארה"ב נותרו מאחור.

על מנת להרחיב את השפעתן באזור ולצמצם את ההשפעה האיראנית חייבות שתי המדינות המערביות להחזיר לעצמן את היוזמה ואת ההתקפיות ולעשות שימוש בכלל הכלים העומדים לרשותן. לוחמת שלוחים היא אחד מהם.

החשיבות של לימוד תופעת לוחמת השלוחים והשימוש בה אינם נעצרים רק במסגרת האזורית של המזרח התיכון או של העימות בין ישראל ארה"ב ואיראן. מדינות המבקשות לפעול ולערער את הסטטוס־קוו עושות שימוש בהפעלה של כוחות שלוחים בכלל רחבי העולם, כדוגמת רוסיה במזרח אוקראינה, ובכך הן צוברות עוצמה, זכות להישגים טריטוריאליים ופוגעות באינטרסים מערביים.

בתקופה שבה מדינות המערב מסתייגות מן האפשרות של שליחת כוחות מערביים ללחימה באזורי עימותים, ואם הן נדרשות לפעול, הן נתונות ללחץ תקציבי כבד מאוד, דווקא לוחמת שלוחים יכולה להיות המענה ההולם. היא מציעה דרך פעולה לקידום המטרות המערביות במחיר נמוך יחסית וללא הקשיים והחסמים המערביים הנלווים לפעולה ישירה.

על מקבלי ההחלטות בישראל, בארה"ב ובמערב לחזור ולהכיר את היתרונות והחסרונות של לוחמת השלוחים, לזהות את המציאות האסטרטגית שבה השימוש בשלוחים הולם בצורה טובה את מטרות המערב, להפעילם כראוי וחשוב לא פחות לדעת להתנתק. החזרת השימוש בשלוחים תשיב לסל הכלים המערבי כלי חשוב ועוצמתי שיכולותיו התעמעמו במשך השנים, ושימוש הולם בו יסייע למערב להתמודד ביעילות רבה יותר עם יריביו לא רק במזרח התיכון אלא ברחבי הגלובוס.

מקורות

ראיונות

ריאיון עם ד"ר אהד לסלוי, ראש תחום הרמה האופרטיבית, מחלקת היסטוריה, 2 ביוני 2019.

מקורות ראשוניים בעברית

ארכיון המדינה (א"מ)

עיתונות בעברית

הארץ

Ynet

Walla

Nrg

The Marker

מקורות משניים בעברית

אביב, שמעון, "רוטב בסלט תימני", **מבט מל"מ**, גיליון 66, 2013, עמ' 10-13.

איתן, רפאל, **רפול – סיפור של חייל**, מעריב, 1985.

אלבו, יוגב, **האמנם 'וילה בג'ונגל'? מעורבות ישראל בסכסוכים במזרח-התיכון כחלק ממדיניותה במרחב, 1970-1949**, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך בלימודי ישראל, האוניברסיטה העברית, 2016.

ארליך, ראובן, **בסבך הלבנון 1918-1958**, מערכות, תל אביב, 2000.

ארליך, ראובן, "תפיסת אזור הביטחון ועמידתה במבחן המציאות", בתוך: **אזור הביטחון בלבנון: עיון מחדש**, המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1997.

בר, מיכה, "תולדות הלחימה הכימית – לקחים ברמה האסטרטגית", **מערכות**, גיליון 318, 1990, עמ' 41-47.

ברגמן, רוני, **נקודת האל חזור**, כנרת זמורה ביתן, אור יהודה, 2007.

ברום, שלמה, "התהדקה שליטת החמאס בעזה", **מבט על**, גיליון 66, 2008.

גולדברג, אורי, **לחשוב שיעית**, האוניברסיטה המשודרת, מודן ההוצאה לאור ומשרד הביטחון, בן שמן, 2012.

גולן, שמעון, **מלחמת שלום הגליל – עיקרי ההחלטות והמהלכים**, אמ"ץ-תוה"ד, המחלקה להיסטוריה, 2012.

גראו, לסטר וגרס, מיכאל, **המלחמה הסובייטית באפגניסטאן**, מערכות, 2005.

הראל, עמוס ויששכרוף, אבי, **קורי עכביש – סיפורה של מלחמת לבנון השנייה**, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב, 2008.

ורד, יעל, "ללא הכרעה", בתוך: שמעון שמיר (עורך), **ירידת הנאצריזם 1965-1970**, שקיעתה של **תנועה משיחית**, מפעלים אוניברסיטאיים, תל אביב, 1978, עמ' 229-252.

זיסר, אייל, **לבנון-דם בארזים**, קו אדום הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 2011.

זיסר, אייל, "ניפוצן של אשליות, העדה המרונית בלבנון ומדינת ישראל- מגעים וקשרים ראשוניים", **עיונים בתקומת ישראל**, 6, שדה בוקר, 1996.

זמיר, צבי, **בעיניים פקוחות**, כנרת זמורה ביתן, אור יהודה, 2011.

חורב, הראל, "על פרשת דרכים – חמאס והמשבר בציר ההתנגדות", **צומת המזרח התיכון**, אוניברסיטת תל אביב, כרך 3, מהדורה מיוחדת 1017, 2012, עמ' 1-4.

ליטבק, מאיר, "אירן וישראל: האיבה האידיאולוגית ושורשיה", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 14, 2004, עמ' 367-392.

מייזל, ארז, "תקופת מעבר" – מיזם הסיוע לתושבי דרום לבנון", **בין הקטבים**, גיליון 1, מרכז דדו, 2014, עמ' 95-154.

נמרודי, יעקב, **ימי טהרן**, ספריית מעריב, 2010.

נקדימון, שלמה, **תקווה שקרסה – הקשר הישראלי-כורדי 1963-1975**, תל אביב, ידיעות אחרונות, 1996.

סלע, אברהם, "אזור הביטחון – היבטים לבנונים אזוריים", בתוך: **אזור הביטחון בלבנון: עיון מחדש**, המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1997.

ערן, אהוד, **תמצית געגוע, סיפורו של ארז גרשטיין והמלחמה בלבנון**, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב, 2007.

פלד, יוסי, **איש צבא**, מעריב, תל אביב, 1993.

צפריר, אליעזר (גייזי), **פלונטר – שוטר תנועה בסבך הלבנוני**, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב, 2006.

קם, אפרים, "ליגיון הזרים השיעי של איראן", **עדכן אסטרטגי**, כרך 20, גיליון 3, 2017, עמ' 39-47.

קם, אפרים, "מהלך צבאי נגד איראן: ההיבט האיראני", **עדכן אסטרטגי**, כרך 11, גיליון 2, 2008, עמ' 85-93.

קרש, אפרים, "אירן – אנטומיה של מהפכה", **מערכות**, גיליון 268, 1979, עמ' 19-25.

רביד-רביץ, יאיר, **חלון לחצר האחורית – תולדות קשרי ישראל עם לבנון, עובדות ואשליות**, אופיר ביכורים, יהוד מונסון, 2013.

רבין, יצחק וגולדשטיין דב, **פנקס שירות**, ספרית מעריב, 1979.

רבינוביץ, איתמר, "ההסתבכות", בתוך: שמעון שמיר (עורך), **ירידת הנאציזם 1965-1970**, **שקיעתה של תנועה משיחית**, מפעלים אוניברסיטאיים, תל אביב, 1978, עמ' 218-228.

רובין, ברי, "איראן והטרור – מדוע?", **מערכות**, גיליון 348, 1996, עמ' 34-37.

שי, שאול, "עשור למלחמת לבנון השנייה: חיזבאללה על פרשת דרכים", **המכון למדיניות ואסטרטגיה**, 2016, עמ' 1-3.

שיין, סימה וכתראן, אנה, "מדיניותה של איראן כלפי עזה", בתוך: עורכים: ענת קורץ, אודי דקל, בנדטה ברטי, **משבר רצועת עזה – מענה לאתגר**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, 2018, עמ' 129-134.

שיף, זאב ויערי, אהוד, **אינתיפאדה**, שוקן, ירושלים ותל אביב, 1990.

שיף, זאב ויערי אהוד, **מלחמת שולל**, שוקן, ירושלים ותל אביב, 1984.

שמחוני, אבנר, **עומק אסטרטגי והחזית המזרחית ההתמודדות עם האיזמים ממזרח והנוכחות הצבאית בגדה המערבית**, נייר עמדה, אוניברסיטת תל אביב, יוני 2006.

שיפר, שמעון, **כדור של"ג- סודות מלחמת לבנון**, עידנים ידיעות אחרונות, תל אביב, 1984.

שפיר, ש, יפתח, "חיזבאללה כצבא", **עדכן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 4, 2017, עמ' 59-69.

שקד, חיים, "תימן: פרשת דרכים", **מערכות**, גיליון 157, 1964, עמ' 3-11.

תמיר, משה (צייקו), מלחמה ללא אות, **מערכות**, תל אביב, 2006.

"ההתקרבות בין איראן לחמאס: תמונת מצב", **מרכז המידע למודיעין ולטרור – המרכז למורשת המודיעין**, 2018, עמ' 1-7.

"הסיוע האיראני לחמאס", **מרכז המידע למודיעין ולטרור – המרכז למורשת המודיעין**, 2009.

"מעורבות חיזבאללה במלחמת האזרחים בלבנון", **מרכז המידע למודיעין ולטרור**, 2013, עמ' 1-71.

"משמעויות מפגן הכוח הצבאי, שקיים חיזבאללה בעיר הסורית אלקציר", מרכז המידע למודיעין וטרור, 6 בדצמבר 2016, עמ' 1-31.

מקורות ראשוניים באנגלית

Congressional Research Service
FBI
House National Security Committee
US Department of Defense
United States Department of State
United States Department of Treasury
United States District Court

ראיונות באנגלית

Interview with Seth Frantzman, Jerusalem, Israel, June 5, 2017.
Interview with Jonathan Spyer, Jerusalem, Israel, August 26, 2016.

עיתונות באנגלית ובצרפתית

Al Jazeera
Al Arabiya
Associated Press
Asharq Al-Awsat
BBC News
Business Insider
CNN
Foreign Affairs
Foreign Policy
Independent
Los Angeles Times
McClatchy
Small Wars Journal
Reuters
Rudaw
Time
The Atlantic
The Jerusalem Post
The New York Times
The New Yorker
The Telegraph
The Times
The Wall Street Journal

The Washington Post
Le Nouvel Observateur

אתרי אינטרנט באנגלית

AEI

Hadi Al-Amiri, "Counter-Extremism Project",

<https://www.counterextremism.com/extremists/hadi-al-amiri%20>

<http://www.themiddleeastmagazine.com/wp-mideastmag-live/2015/08/the-new-syrian-forces-a-failed-u-s-initiative/>

<http://www.ibtimes.co.uk/us-trained-division-30-rebels-surrender-weapons-jihadists-jabhat-al-nusra-1520838>

<https://ibrabo.wordpress.com/2015/09/23/mission-improbable-the-failure-of-the-us-train-and-equip-program-appears-to-be-in-the-ability-to-evaluate-risk/>

Intelligence Online

Kata'ib Hezbollah," from Mapping Militant Organizations", (Stanford University)

<http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/361?highlight=kataib+hezbollah>

Radio Free Europe Radio Liberty

מקורות משניים באנגלית

Alaaldin, Ranj, "The Origins and Ascendancy of Iraq's Shiite Militias," **Current Trends in Islamist Ideology**, The Hudson Institute, November 1, 2017.

Alpher, Yossi, **Periphery: Israel's Search for Middle East Allies**, Lanham, Rowman and Littlefield, 2015.

Bengio, Ofra, **The Kurds of Iraq: Building a State within a State**, Boulder, Lynne Rienner, 2012.

Berman, Lazar and Friedman, Yaniv, "The Suppressed Sword: Legitimacy Challenges in Gray Zone Conflict", **Conflicts in the Gray Zone A Challenge to Adapt**, **Hungarian Defence Forces General Staff Scientific Research Centre**, 2017, pp. 37-52.

Billard, Robert D, "Operation Cyclone: How the United States Defeated The Soviet Union", **Undergraduate Research at UCCS**, Vol. 3.2, 2010, pp. 25-41.

Blanford, Nicholas, "The Battle for Qusayr: How the Syrian Regime and HizbAllah Tipped the Balance," **Combating Terrorism Center**, Vol 6, Issue 8, 2013, pp. 18-23.

Byman, Daniel, **A High Price: The Triumphs and Failures of Israeli Counterterrorism**, Oxford, Oxford University Press, 2011.

Daoud, David, "Meet the Proxies: How Iran Spreads its Empire Through Terrorist Militias", **The Tower**, 2015.

Eisenberg, Laurie, "History Revisited or Revamped? The Maronite Factor in Israel's 1982 Invasion of Lebanon", **Israel Affairs**, 15, 4, pp. 372-396.

Eisenstadt, Michael, Knights, Michael and Ali Ahmed, "Iran's Influence in Iraq", **The Washington Institute**, 2011, pp. 1-50.

Evron, Yair, **War and Intervention in Lebanon- The Israeli-Syrian Deterrence Dialogue**, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1987.

Frantzman, Seth, "Kurdistan after Islamic State: Six Crises Facing the Kurds in Iraq," **Rubin Center**. December 25, 2016.

- Hage Ali, Mohanad, "Power Points Defining The Syria-Hezbollah Relationship," **Carnegie Middle East Center**, March 29, 2019.
- Hamizrachi, Beate, **The Emergence of the South Lebanon Security Belt – Major Saad Haddad and the Ties with Israel, 1975-1978**, Praeger, New York, 1988.
- Hart Davis, Duff, **The war that never was**, Arrow books, London, 2012.
- Fouad, Ibrahim, **The Shi'is of Saudi Arabia**, Saqi Books, May 1, 2007.
- Jones, Toby, "Embattled in Arabia," **Combating Terrorism Center**, June 3, 2009.
- Leslau, Ohad, "The Evolution of the Israeli Strategy against the PLO in Lebanon , "1968-1982", Dado Center, 2015.
- Levitt, Matthew, "Anatomy of a Bombing," **The Washington Institute**, 2015.
- Rabinovich, Itamar, **The War for Lebanon 1970-1983**, Cornell University Press, Ithaca and London, 1984.
- Kraus, Josef, "Proxy Wars and a Role of Intelligence Services in the Current Middle-East", paper presented at the Defence and Strategy 2018 conference, Brno, Czech Republic, June 4-6 2018.
- Malkasian, Carter, **War Comes To Garmser**, Oxford University Press, New York, 2013.
- Matthiesen, Toby, "Hizbullah al-Hijaz: A History of The Most Radical Saudi Shi'a . ", **Middle East Journal**, 64, no. 2, Spring 2010, pp. 179-197. Opposition Group",
- Nakdimon, Shlomo, **A Hopeless Hope: The Rise and Fall of the Israeli-Kurdish Alliance**, Yediot Ahronot, Tel Aviv, 1996.
- Schenker, David, "Hezbollah's Victory in Qalamoun: Winning the Battle, Losing the War," **The Washington Institute for Near East Policy**, May 20, 2015.
- Sullivan, Marisa, "Middle East Security Report 19: Hezbollah in Syria", **Institute for the Study of War**, April 2014, 9.
- Al Tamimi, Aymenn Jawad and Spyer, Jonathan, "Iraq's Shia Militias and Iran", **The Tower**, 2014.
- Tanner, Stephen, **Afghanistan – A Military History From Alexander The Great To The War Against The Taliban**, Revised Edition, Da Capo Press, 2003.
- Teitelbaum. Joshua, "The Shiites of Saudi Arabia," **Current Trends in Islamist Thought**, 2010, pp. 72-86.
- Vohra, Anchal, "Hezbollah Isn't Iran's Favorite Proxy Anymore," **Foreign Policy**, June 4, 2019.
- Westad, Odd Arne, **The global Cold War**, Cambridge University Press, United Kingdom, 2007.
- Wyer, Sam, "The Resurgence of Asa'ib Ahl Al-Haq," **Institute for the Study of War**, 2012, pp. 1-34.
- White, Jeffrey, "The New Syrian Force: Down but Not Necessarily Out", **Policy Watch 2466**, The Washington Institute For Near East Policy, August 11, 2015.
- Thucydides, **The History of the Peloponnesian War**, New York, Simon Schuster, 1996. translated by Robert Strassler.

להזמנות: 0302-1863

תונה"ד | תחום ההוצאה לאור